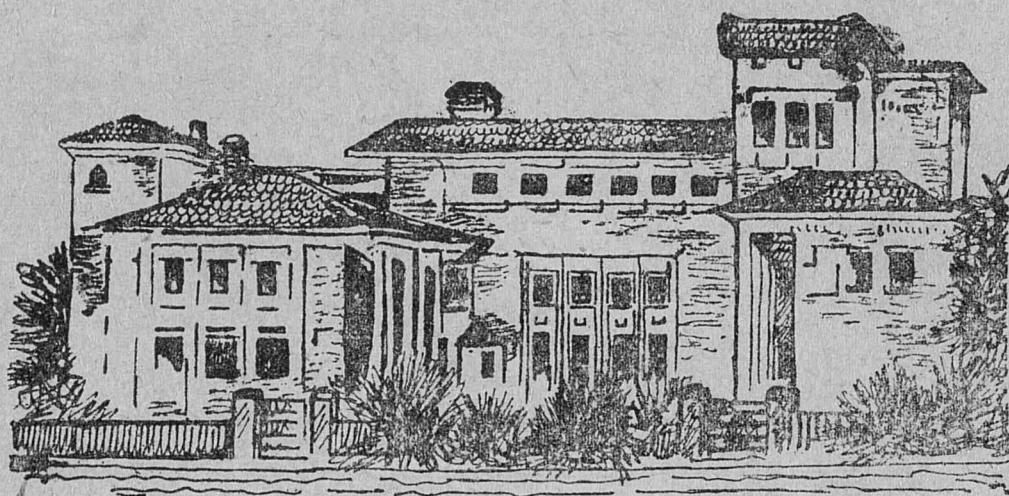

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 2, 1991

9–10

Septembrie—Octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVODEANU,
VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DE-
NIZE, MIHAI OPRÎȚESCU, GEORGETA PENELEA FILITTI,
NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU,
ANATOL ȚĂRANU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzori de
presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este
de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-
FILATELIA. Departamentul Export-Import, presă P. O. Box
12 — 201. Telex 10 376 prsf r — București, Calea Griviței nr.
64 — 66.

REDACȚIA

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
MIHAI OPRÎȚESCU
NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM II, NR. 9 — 10

Septembrie — Octombrie 1991

SUMAR

DIN ISTORIA DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI

- ȘERBAN PAPACOSTEA, Desăvârșirea emancipării politice a Țării Românești și a Moldovei (1330—1392) 471
 DAN BERINDEI, Zorii unei activități moderne de politică externă (1821—1828) 495
 MARIN BUCUR, Statutul european, garant al existenței României (1856—1878) 525

- NICOLAE MARINICĂ, Activitatea revoluționară a lui Al. Papiu Ilarian între martie și septembrie 1849 531
 MIRCEA IOSA, Ion I. C. Brătianu și reformele social-economice liberale (1909—1914) 541

SURSE DOCUMENTARE

- 23 August 1944. Amintiri și reflecțiuni (Mircea Ionițiu) 557
 Corespondența revoluționarului Christian Tell. Marginalii (II) (Adrian T. Pascu) 576

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Antecedentele mănăstirii brâncoveneste de la Simbăta de Sus (Lukacs Antal); Colecție de istorie româno-ungară (Alexandru Porțeanu) 587

RECENZII

- NICOLAE STOICESCU, *Constantin Șerban*, Edit. Militară, București, 1990, 135 p. (Bogdan Murgescu) 591
 ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.—16. Jahrhunderts: Eine historiographische Imagologie* (Studia Transylvanica, Bd. 17), Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990, X + 310 p. (Nicolae Marinică) 592
Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch ungarischen Monarchie, 1896—1907, vol. V, bearbeitet von Eva Somogyi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, LXXXVIII + 595 p. (Șerban Rădulescu-Zoner) 594
 MARC FERRO, *Nicolas II*, Éditions Payot, Paris, 1990, 370 p. + 29 il. + anexe (Mihai Manca) 595

- BULETIN BIBLIOGRAFIC 599

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE

TOME IIe, N°s 9 + 10

Septembre—Octobre 1991

S O M M A I R E

PAGES DE L'HISTOIRE DE LA DIPLOMATIE ROUMAINE

- ȘERBAN PAPACOSTEA, Politique étrangère et diplomatie de la Valachie et de la Moldavie (1330—1392) 471
- DAN BERINDEI, Les débuts d'une activité moderne de politique extérieure (1821—1828) 495
- MARIN BUCUR, Le statut européen, garant de l'existence de la Roumanie (1856—1878) 525

- NICOLAE MARINICĂ, L'activité révolutionnaire de Al. Papiu Ilarian (mars—septembre 1849) 531
- MIRCEA IOSA, Ion I. C. Brătianu et les réformes socio-économiques libérales (1909—1914) 541

SOURCES DOCUMENTAIRES

- 23 Août 1944. Souvenirs et réflexions (Mircea Ionițiu) 547
- La correspondance du révolutionnaire Christian Tell. Quelques considérations (Il. Adrian T. Pascu) 576

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Les antécédents du monastère de Sîmbăta de Sus (Lukacs Antal); Le Colloque d'histoire roumaino-hongrois (Alexandru Porjeanu) 587

COMPTES RENDUS

- NICOLAE STOICESCU, *Constantin Șerban*, Edit. Militară, București, 1990, 133 p. (Bogdan Murgescu) 591
- ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.—16. Jahrhunderts: Eine historiographische Imagologie* (Studia Transylvanica, Bd. 17), Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990, X + 310 p. (Nicolae Marinică) 592
- Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1896—1907*, vol. V, bearbeitet von Eva Somogyi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, LXXXVIII + 595 p. (Șerban Rădulescu-Zoner) 594
- MARC FERRO, *Nicolas II*, Éditions Payot, Paris, 1990, 370 p. + 29 ill. + anexe (Mihai Manea) 595

- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE 599

„Revista istorică”, tom II, nr. 9—10, p. 469—610, 1991

DESĂVÎRȘIREA EMANCIPĂRII POLITICE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI (1330 — 1392)

ȘERBAN PAPACOSTEA

Cadrul internațional. Încălcarea lui Carol Robert în Țara Românească în 1330 a blocat timp de mai bine de un deceniu politica de expansiune a regatului ungar la sud și răsărit de Carpați. Raportul de forțe pe care l-a dat la iveală înfruntarea cu Țara Românească a convins conducerea regatului să nu repete încercarea de lichidare a statului românesc sud-carpatic ca premisă a ofensivei antitătare și a expansiunii spre gurile Dunării și spre Marea Neagră.

Ofensiva antitătară a fost relansată într-un cadru internațional modificat în deceniul următor de fiul și succesorul lui Carol Robert, Ludovic I (1342 — 1382). Alianța cu Polonia care, blocată de Ordinul teutonic în direcția Mării Baltice, își orientează efortul ofensiv spre sud-est, și cea încheiată câțiva ani mai târziu cu Țara Românească, au oferit regatului ungar posibilitatea de a înfrunta cu șanse mult mai mari dominația tătară în spațiul estcarpatic. Începută în 1340 în cnezatul Halici, ofensiva polono-ungară în aria de hegemonie a Hoardei de Aur a înregistrat succese decisive, câțiva ani mai târziu. În 1349, după un răstimp de acțiuni indecise, regele Poloniei, Cazimir cel Mare (1333—1370), anexează cnezatul Halici, înlăturând definitiv dominația tătară din spațiul rus apusean. Concomitent s-a desfășurat și ofensiva regatului ungar la răsărit de Carpați pe teritoriul viitorului principat al Moldovei. După eșecuri inițiale, ostile regatului ungar, îndeosebi cele ale voievodatului transilvan și ale românilor din Maramureș, reușesc să înregistreze succese însemnate și să-i respingă spre mare pe tătari. Ofensiva încununată de succes a regatului ungar s-a realizat neîndoielnic în cooperare cu Țara Românească.

Semnul prim al acestor succese a fost reînființarea în 1347 a episcopiei catolice a Milcoviei în zona curburii Carpaților, reactualizare a episcopiei cumane lichidate de invazia tătară din 1241. Rod al unei inițiative a regelui Ludovic I, noua episcopie, așezată în dependența arhiepiscopiei de Calocsa, a fost manifestarea pe planul organizării ecleziastice a expansionismului transcarpatic al regatului ungar și al efortului său de a-și deschide calea spre Dunărea de Jos și Marea Neagră.

În deceniul următor, după respingerea unor noi tentative tătare de recuperare a teritoriilor pierdute, regatul părea să se apropie considerabil de împlinirea unuia din dezideratele sale majore de politică externă: stabilirea legăturii directe cu Marea Neagră. În 1358, Ludovic I a acordat negustorilor din Brașov un privilegiu de scutire vamală totală între Carpați și Dunăre în limitele unui coridor cuprins între râurile Ialomița și

Siret, indiciu al revendicării sale de dominație directă în acest spațiu. La nord de acest teritoriu, dominația regatului s-a extins mai întâi pînă în valea râului Moldova iar apoi de aici spre nord pînă la linia care avea să separe Moldova de cnezatul Halici, respectiv de Polonia.

Succesele înregistrate în răsărit de ofensiva celor două regate catolice care au smuls hegemoniei tătare o parte însemnată a stăpînirilor ei apusene au deschis calea, scurt timp după realizarea lor, unei aprigi rivalități pentru controlul asupra acestor teritorii. După manifestări timpurii în anii care au urmat celor dintîi succese, rivalitatea polono-ungară a cunoscut o primă înfruntare majoră pe teritoriul Moldovei, pentru hegemonia asupra noului voievodat pe care o revendica atît un regat cît și celălalt. Jocul rivalității ungaro-polone s-a complicat și mai mult prin intervenția Lituaniei, și ea mare beneficiară a destrămării puterii tătare, proces care i-a îngăduit să-și extindă considerabil aria de dominație în răsărit, în spațiul rus și mongol. Prin pretențiile pe care le-a formulat asupra teritoriilor ruse apusene — cnezatele Halici și Volhinia — și asupra Podoliei, Lituania a intrat în conflict direct cu Polonia și cu Ungaria timp de aproape o jumătate de secol (1340—1385). După încorporarea Haliciului la coroana polonă în 1349, Polonia a anexat și Volhinia în 1366.

O încercare de armonizare a intereselor concurente ale celor două regate catolice s-a produs în cadrul uniunii personale ungaro-polone sub Ludovic I care a preluat și coroana polonă după 1370, cînd Cazimir cel Mare a murit fără urmași. În fapt însă, în cadrul noii uniuni, Ludovic a favorizat interesele regatului ungar și tendințele sale de expansiune spre răsărit. Treptat el a desprins Haliciul din dependența Poloniei și l-a adus sub dominația ungară; în condițiile politice rezultate din această mutație, Ludovic a readus și Moldova în sistemul de state dependente de coroana regală.

Uniunea personală ungaro-polonă a avut însă viață scurtă; ea nu a supraviețuit sfîrșitului lui Ludovic I. Scurt timp după moartea acestuia cele două regate s-au separat sub conducerea celor două fiice ale defunctului rege. Mai grav încă, vechea rivalitate pentru teritoriile ruse apusene și pentru Moldova a izbucnit mai puternic decît în trecut și a devenit un factor de lungă durată, o trăsătură constitutivă a relațiilor internaționale în Europa centrală și răsăriteană.

O restructurare decisivă a acestor relații s-a produs în urma constituirii uniunii polono-lituaniene în anii 1385—1386, după convertirea la creștinism a cnezului lituanian Jagaillo, botezat Vladislav, și a căsătoriei sale cu regina Poloniei, Jadviga. Asocierea durabilă a celor două state, în ciuda rivalităților care le-a opus în cîteva rînduri, a dat naștere celei mai puternice grupări de forțe din Europa central-răsăriteană. Ea a permis celor două puteri instituțional asociate să se opună cu succes presiunii Ordinului teutonic, pe de o parte, iar pe de alta să-și impună interesele în raport cu Ungaria în teritoriile ruse apusene și în Moldova. În 1387, o oaste polonă a intrat în cnezatul Halici de unde a izgonit garmizoanele ungare; cîteva luni mai tîrziu, Moldova s-a asociat noii grupări de forțe recunoscînd suzeranitatea polonă. Prin intermediul raportului instituit cu Moldova, ale cărei hotare atinseseră între timp malul Mării Negre, regatul polon a devenit la rîndul său putere pontică.

Poziția internațională a celor două state românești a fost determinată, în primele decenii după constituirea lor, nu numai de procesele politice din Europa central-răsăriteană, ci și de evoluția relațiilor internaționale în sud-estul Europei și în bazinul Mării Negre.

Vatră a trei veleități imperiale — cea bizantină, cea bulgară și cea sîrbă — dintre care primele două în declin ireversibil încă de la începutul secolului XIV iar cea de a treia urmînd aceeași cale după un scurt răstimp de afirmare la mijlocul aceluiași secol, Peninsula balcanică a devenit obiectul tendințelor expansioniste a două puteri: cea a turcilor osmani din direcția Asiei Mici și cea a regatului ungar din direcția Europei centrale.

Înfrînt în 1330 la Velbujd, alături de aliații săi, de forța în ascensiune a Serbiei, lipsit de la mijlocul secolului XIV de protecția Hoardei de Aur și de sistemul de alianțe patronat de puterea mongolă cu centrul la Sarai, țaratul bulgar devine tot mai mult pradă, în ultimele decenii ale secolului XIV, acțiunii factorilor de disoluție internă și forțelor externe cu tendințe hegemonice în Peninsula balcanică. În urma înscăunării la Tîrnovo a lui Ioan Alexandru (1331—1371), tendința de fragmentare a țaratului se impune. Țarul însuși își împarte statul între cei doi fii ai săi, Șişman, declarat succesor al tatălui său în capitala țaratului, și Sracimir care preia conducerea Vidinului și a ținutului înconjurător, din care a făcut un stat autonom față de centrul țaratului.

Slăbirea și apoi dispariția dominației mongole la gurile Dunării a adus la suprafață o nouă realitate politică pe țărmul de apus al Mării Negre unde în secolul anterior se instalaseră, din inițiativa și sub protecția Bizanțului, grupuri numeroase de turci selgiukizi emigrați din Asia Mică în urma invaziei mongole. Emancipată de sub autoritatea Hoardei de Aur, entitatea statală nouă care își face apariția pe teritoriul Dobrogei intră sub raport confesional în aria civilizației bizantine sub cîrmuirii ei succesive: Balica, Dobrotici, fratele său, care obține de la curtea imperială titlul de *despot*, și fiul acestuia Ivancu.

Involuția puterii bulgare, ca și a celei bizantine, de altminteri, a lăsat teren de manifestare veleităților de dominație ale Serbiei ale cărei aspirații imperiale s-au manifestat puternic după victoria de la Velbujd. În cursul vertiginoasei sale expansiuni sub Ștefan Dușan (1331—1355), statul sîrb a cuprins vaste teritorii în Macedonia, Tracia, Albania, Epir, Etolia, Acarnania și Tesalia, teritorii smulse în principal dominației bizantine. Și însemnatul centru spiritual panortodox de la muntele Athos a intrat acum sub stăpînirea statului sîrb. Stăpîn pe aceste însemnate poziții teritoriale, Ștefan Dușan se proclamă împărat al „sîrbilor și grecilor” (1345) și — indicînd al intenției sale de a prelua moștenirea politică și spirituală a Bizanțului — își creează o patriarhie proprie, independentă de cea din Constantinopol.

Dar, pentru a-și atinge obiectivul maximal, Ștefan Dușan trebuia să cucerească centrul însuși al imperiului bizantin, țel care nu putea fi realizat decît în cooperare cu o putere navală. Cum însă încercările, sale de a obține concursul flotei venețiene, indispensabil pentru punerea în aplicare a planului său, au dat greș, planul însuși a fost sortit eșecului. Îndepărtarea sa de lumea catolică, urmare a acestui eșec, a deschis terenul unei noi intervenții militare a regatului ungar în Serbia.

Dispariția lui Ștefan Dușan în 1355 a dat impuls puternic forțelor particularismului sîrb sub presiunea cărora imperiul său s-a fărîmitat în fragmente autonome. Sub conducerea nominală a țarului Ștefan Uroș (1355—1371), fiul lui Ștefan Dușan, care a domnit efectiv doar în Serbia, se constituie zone de guvernare evasiindependente în Macedonia, Tesalia, Epir, Albania, Zeta sub dinastia sîrbi sau de alte proveniențe. Banatul Bosniei aflat sub suzeranitatea ungară se proclamă regat sub Tvîrtko I. Expansiunea turcilor osmani în Macedonia după înfrîngerea oștilor sîrbești la Cernomen în 1371 a îngustat considerabil aria de dominație sîrbească în sudul Peninsulei balcanice.

Rezistența împotriva primejdiei turcești a fost asumată după bătălia de la Cernomen de cneazul Lazăr (1371—1389), care și-a consolidat stăpînirea asupra unei părți a teritoriului sîrbesc și a restabilit raporturi de colaborare cu Bizanțul în scopul apărării împotriva primejdiei comune. Dar, după unele succese, rezistența sîrbă a fost zdrobită la Cossovo (15 iunie 1389), bătălie în urma căreia și cneazul Lazăr și-a pierdut viața. Sub fiul și urmașul său, Ștefan Lazarevici (1389—1426), Serbia a oscilat între dependența față de turci și cea față de regatul ungar.

Încă înainte de începutul îndelungatei domnii a împăratului Ioan V Paleologul (1341—1391), Imperiul bizantin își pierduse ultimele posesiuni în Asia Mică, cucerite de turcii osmani. Concomitent, teritoriul imperiului suferise grave amputări și în Europa, mai întîi în favoarea Serbiei, apoi a turcilor, instalați durabil în Tracia în timpul războiului dinastic dintre Ioan V Paleologul și Ioan VI Cantacuzino. Chiar și teritoriul aflat încă în stăpînirea sa nominală nu mai era controlat efectiv în întregime de împărat; Moreea tinde tot mai mult să devină un apanaj guvernat autonom de unul din membrii familiei imperiale. Unele succese intermitente a înregistrat Bizanțul în acest interval în rivalitate cu țaratul de la Tîrnovo pentru controlul asupra unor însemnate orașe pontice (Mesembria, Anhialos, Sozopolis). Tot pe țărmul apusean al Mării Negre, Bizanțul își asigură cooperarea lui Dobrotici căruia îi acordă titlul de despot și cu care Ioan V se încuscrește.

Grav diminuat teritorial, Bizanțul pierde acum și însemnate poziții comerciale în favoarea republicilor comerciale italiene, Genova și Veneția. La Strimtori, funcția vamală comercială a fost preluată de genovezii din Pera în detrimentul vămii imperiale din Constantinopol, anterior una din principalele surse de venit ale vistieriei imperiale. Încercarea Bizanțului de a recupera poziția pierdută în alianță cu Veneția în timpul războiului veneto-genovez din 1350—1355 s-a încheiat printr-o înfrîngere totală în urma căreia genovezii nu numai că și-au consolidat poziția la Strimtori, dar au preluat și însemnate poziții bizantine din Marea Neagră, inclusiv gurile Dunării. În timpul următoarei încheștări veneto-genoveze pentru controlul Strimtorilor și pentru comerțul în bazinul pontic, atît genovezii cît și venețienii intervin chiar în problema dinastică la Bizanț, sprijinind cei dintîi pe Andronic VI pe care îl instaurează la cîrma imperiului, cei de al doilea pe Ioan V, împăratul legitim.

Subminat sub raport politic, teritorial și comercial, Bizanțul manifestă încă o remarcabilă vigoare pe plan religios-bisericesc; inițiativele bisericii și ale monahismului bizantin aveau să influențeze puternic în acest răstimp evoluția evenimentelor politice.

Tendințele de destrămare feudală manifestate în cadrul principaelor, puteri balcanice au creat condiții favorabile expansionismului din direcții opuse ale statului osman și ale regatului ungar.

În decurs de jumătate de secol, turcii, instalați pe țărmul european al Mării de Marmara, în contextul favorabil al conflictelor dinastice din Imperiul bizantin, au reușit să cucerească și să-și subordoneze cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Începutul acestei vertiginoase expansiuni a fost cucerirea capului de pod de la Gallipoli (1354) care le-a asigurat legătura dintre posesiunile lor din Asia Mică și cele din Europa. Rezușiați pe această poziție strategică cheie, turcii cuceresc în decurs de zece ani cea mai mare parte a Traciei, inclusiv orașul Adrianopol, care devine acum centrul posesiunilor lor europene și apoi capitala imperiului până la cucerirea Constantinopolei.

Opriti de reacția puterilor creștine în 1365–1366 — când pierd pentru cîțiva ani controlul asupra portului Gallipoli —, turcii reiau ofensiva după 1371, cînd zdrobesc încercarea principilor sîrbi Uglieșă și Vukașin de a-i elimina din stăpînirile lor europene (lupta de la Cernomen de pe fluviul Marița). Bătălie decisivă care a avut drept consecință imediată un nou avans al stăpînirii osmane în interiorul Peninsulei balcanice, anume în Macedonia, și intrarea în vasalitate osmană a țaratului de la Tirnovo, a Imperiului bizantin și a fragmentelor sudice ale statului sîrb. În anii următori, direct sau prin interpuși, turcii se străduiesc să-și extindă dominația în nordul Peninsulei balcanice. Efortul a fost blocat, dar numai pentru cîțiva ani, de victoria repurtată asupra lor de regele Ludovic I al Ungariei.

Destrămarea sistemului politic constituit de regalitatea angevină în Ungaria, în anii care au urmat dispariției lui Ludovic I (1382), a creat noi oportunități expansiunii osmane. În 1383/1386 turcii ocupă Sofia, în 1386 Nișul, atrăgînd în vasalitatea lor pe cneazul sîrb Lazăr, iar în anul următor orașele Serres și Salonic. Nici înfrîngerea suferită la Pločnic în 1387 din partea coaliției nord-balcanice — sîrbi, bosnieci și bulgari — nu a mai fost în măsură să înfrînzeze expansionismul osman. În 1389, la Cossovo, oastea cneazului Lazăr și a aliaților săi a fost zdrobitor înfrîntă de forțele osmane ale lui Murad I, eveniment care a deschis larg calea dominației turcești în nordul Peninsulei Balcanice. În 1391/1392 turcii ating linia Dunării intrînd astfel în contact direct cu Țara Românească.

Cuceririle turcești în Peninsula balcanică au dat o nouă actualitate cruciadei al cărei teren de manifestare s-a deplasat acum tot mai mult, prin forța lucrurilor, din bazinul oriental al Mării Mediterane în sud-estul european.

Acțiunea cea mai reușită a cruciadei în acest interval a fost cea întreprinsă în 1365–1366 de regatul ungar, pe de o parte, iar pe de altă de flota condusă de principele Amedeu de Savoia. În 1365, o oaste ungară sub conducerea lui Ludovic de Anjou cucerește Vidinul și ținutul înconjurător, transformat într-un banat direct controlat de regat. Operația a fost concepută ca o etapă preliminară a unor noi ofensive în interiorul Peninsulei Balcanice cu scopul eliminării turcilor din Europa. În anii următori, puterile creștine, între care și Țara Românească, întreprînd acțiuni ofensive în Bulgaria împotriva turcilor și a aliatului lor,

țarul de la Tirnovo. Scurt timp după cucerirea Vidinului de către Ludovic I, forța navală condusă de Amedeu de Savoia cucerește orașul Gallipoli (1366), fapt care a tăiat legătura dintre cele două fragmente continentale ale statului osman. Dar, în lipsa unor noi inițiative din partea forțelor cruciate, turcii reiau ofensiva răsturnând în cele din urmă cursul evenimentelor. Condiționind reluarea ofensivei de acceptarea de către Bizanț a unirii bisericești cu Roma, factorii de decizie ai lumii apusene au împiedicat exploatarea succeselor din 1365—1366 și au creat condiții favorabile relansării ofensivei turcești.

Prins între expansionismul turcilor osmani și cel al lumii catolice, Imperiul bizantin sau mai degrabă ceea ce mai rămăsese din el, a oscilat între două direcții de politică externă: cea a cooperării cu Apusul catolic și cea care preconiza cooperarea cu puterile ortodoxe și la nevoie chiar înclinarea față de turci.

Prima tendință s-a manifestat predominant după evenimentele din 1365—1366 care păreau să incline balanța în favoarea cruciatei. Călătoriile împăratului Ioan V Paleologul la Buda (1365/1366) și la Roma (1369), care au culminat cu adeziunea sa personală la crezul catolic, păreau să impună cursul favorabil cooperării cu forțele cruciate, cu lumea apuseană, și al integrării în sistemul de valori al acesteia.

Împotrivirea față de această tendință de politică externă s-a dovedit însă în cele din urmă mai puternică. Cercurile conducătoare ale spiritualității bizantine — Patriarhia constantinopolitană și lumea monahală bizantină cu centrul la Athos — s-au opus cu înverșunare acceptării Unirii cu Roma și au elaborat o alternativă proprie la această politică, anume alianța popoarelor ortodoxe atît împotriva expansiunii osmane cît și împotriva cruciatei și a spiritului care o anima. În fapt, dincolo de intențiile susținătorilor ei, această opțiune a înlesnit considerabil expansiunea puterii osmane, care s-a străduit constant să împiedice cooperarea între lumea apuseană și cea ortodoxă.

În cadrul acestui efort de solidarizare a puterilor ortodoxe sub egida spirituală a Bizanțului s-au desfășurat inițiativele unora dintre cele mai reprezentative figuri ale bisericii bizantine de a asigura cooperarea între bizantini, bulgari, sirbi și români în vederea luptei de rezistență împotriva turcilor. Deși s-a încheiat cu un eșec, încercarea bisericii bizantine de a crea ~~un~~ front comun pan-ortodox a avut însemnate repercusiuni nu numai spiritual-bisericești dar și politice în sud-estul Europei în a doua jumătate a secolului XIV.

Mutații de primă însemnătate au avut loc în aceeași vreme și în bazinul Mării Negre, pe de o parte ca urmare atît a repetatelor conflagrații veneto-genoveze pentru controlul Strîmtorilor și pentru comerțul pontic, cît și a constituirii unor noi puteri pontice pe țărmul vestic al mării și a deschiderii unor artere comerciale noi, verigi de legătură între Europa centrală și lumea asiatică.

Penetrația comerțului venețian în nordul bazinului pontic și instalarea unei colonii comerciale venețiene la gura Donului, la Tana, în al patrulea deceniu al secolului XIV, a creat premisele unei noi înfruntări de interese veneto-genoveze pentru comerțul pontic. Întîrziat de diverși factori, noul război care a opus cele două thalasocrații în Marea Neagră (1350—1355) a fost în primul rînd manifestarea hotărîrii Genovei de a-și

menține poziția privilegiată în teritoriile și în centrele comerciale aflate sub controlul Hoardei de Aur și de a pune capăt activității contoarului venețian de la Tana. Încercare eșuată a cărei urmare a fost preluarea de către genovezi a controlului întregului țărm pontic, din Crimeea pînă la gurile Dunării. Ca represalii împotriva bizantinilor, care s-au aliat cu venețienii, genovezii s-au instalat la gurile Dunării, anume la Chilia și Licostomo, pe care le-au smuls dominației bizantine. Probabil tot acum s-a autonomizat și colonia genoveză de la Cetatea Albă (Maurocastrum).

Instalarea genovezilor la gurile Dunării a dat un puternic impuls comerțului cu Europa centrală pe drumul continental al cărui segment final se afla cuprins între Brașov și Brăila. Legătura comercială cu regatul ungar stabilită pe această cale a luat curînd și o dimensiune politică, anume alianța antivenetiană, ale cărei prime manifestări se constată încă din vremea războiului 1350—1355. Urmare a străduinței regelui Ludovic de a-și emancipa teritoriile de tutela comercială venețiană în Marea Adriatică, efort încununat cu succes în 1358, joncțiunea pe care comerțul regatului ungar a făcut-o cu comerțul genovez pontic a deschis perspectiva declasării Veneției ca mare putere comercială și a instituirii unor rețele de itinerarii comerciale care urmau să ocolească Veneția. Cooperarea ungaro-genoveză în acest scop a fost unul din factorii de seamă ai declanșării următorului război veneto-genovez, războiul de la Tenedos sau de la Chioggia (1376—1381). În cursul acestui război pe care a fost nevoită să-l poarte în apele ei teritoriale și pe propriul ei teritoriu împotriva flotei genoveze, a oștilor ungare și a altor adversari, s-a aflat în joc însăși supraviețuirea Veneției ca mare putere comercială. Pacea de la Torino (1381) a lăsat însă aproape intacte pozițiile pontice ale Veneției.

În a doua jumătate a secolului XIV, Țara Românească mai întii, Moldova pe urmă ating cursul inferior al Dunării și țărmul Mării Negre, devenind puteri pontice. Controlul însemnatelor căi ale comerțului internațional care făceau legătura între Europa Centrală și Marea Baltică prin Țara Românească și, respectiv, prin Moldova, au conferit celor două state o însemnată funcție comercială cu implicații politice internaționale.

Direcțiile și obiectivele politicii externe a Țării Românești și Moldovei. Principalele manifestări ale politicii externe a celor două state în procesul însuși al constituirii lor și în perioada imediat următoare au fost expresia efortului lor de a consolida și desăvîrși rezultatele obținute în perioada anterioară, de a asigura existența statală proprie și dreptul lor de a se afirma autonom pe plan internațional. Acest efort s-a desfășurat în principal în opoziție cu forțele care dominaseră în trecut și tindeau în continuare să domine teritoriile extracarpătice în care s-au constituit cele două state: regatul ungar și Hoarda de Aur. În alternanța de antagonism și cooperare cu aceste puteri s-au fixat direcțiile și manifestările principale ale politicii externe a statelor românești, efortul lor de a asigura un cadru extern cît mai favorabil politicii lor.

Prima evoluție însemnată a politicii externe a Țării Românești după războiul lui Basarab cu regatul ungar a fost marcată de inițiativa fiului său, Nicolae Alexandru (1352—1364), care a aderat la coaliția anti-mongolă ai cărei protagoniști erau regatele polon și ungar. Noua direcție de politică externă a Țării Românești a avut două obiective principale: emanciparea de sub hegemonia Hoardei de Aur, odată cu extinderea

teritorială a țării spre răsărit, în direcția gurilor Dunării și a Mării Negre și reconfirmarea recunoașterii de către regatul ungar a statului românesc — în cadrul teritorial realizat în deceniile anterioare.

Înțelegerea dintre Nicolae Alexandru, probabil domn asociat, și Ludovic de Anjou, rege de dată recentă al Ungariei, înfăptuită potrivit ritualului feudal în cursul unei întrevederi a celor doi dinști în 1343 sau 1344, a pus bazele și a fixat cadrele și condițiile cooperării lor.

Ofensiva coaliției antitătare în cursul anilor următori a respins spre răsărit dominația tătară, redusă, în spațiul românesc, la o arie din ce în ce mai îngustă pe țărmul Mării Negre, și a pus capăt legăturii de dependență a Țării Românești față de Hoarda de Aur.

Refluxul puterii tătare a avut însă și alte consecințe însemnate pentru viața politică a românilor și pentru manifestările lor în câmpul relațiilor internaționale. Pe teritoriile de la răsărit de Carpați, regalitatea ungară a hotărât să constituie o arie de dominație directă proprie pe valea râului Moldova unde a instituit o marcă regală sub conducerea unui împuternicit al coroanei, tendință care s-a lovit de rezistența elementului românesc din regiune.

Față de rezistența întâmpinată, Ludovic adoptă în 1359 o nouă soluție, instituind un voievodat românesc în frunte cu nobilul maramureșan Dragoș, care admite însă dominația regatului. În acest cadru, voievodatul din valea Moldovei se extinde spre nord și se consolidează. Cîțiva ani mai târziu, sub un alt maramureșan, voievodul Bogdan, Moldova înlătură dominația ungară și se constituie, la rîndul ei, ca stat de sine stătător.

Tendința manifestă a regatului ungar de a-și extinde dominația asupra teritoriilor transcarpatice s-a aflat la originea unei puternice tensiuni și a unui șir de confruntări politice și militare cu cele două state românești, Țara Românească, constituită în deceniile anterioare, și Moldova în curs de constituire. În 1347, în vremea cînd Moldova devenise o marcă a regatului, din inițiativa regelui Ludovic I se înființează episcopia catolică a Milcoviei, indiciu cert al interesului manifestat de regat pentru teritoriile din zona exterioară a curburii Carpaților. Mai grav încă, în 1358, același Ludovic I instituie o zonă de imunitate vamală totală pentru negustorii brașoveni, între riurile Ialomița și Siret, manifestare a tendinței regatului ungar de a asigura legătura directă cu Dunărea de Jos și de a face joncțiunea cu genovezii de la gurile Dunării. Act de suveranitate într-un teritoriu al Țării Românești sau revendicat de aceasta, inițiativa regelui a dat acuitate extremă tensiunii cu bază teritorială și comercială care s-a instalat în raporturile dintre regatul ungar și români în acești ani. În 1359, Nicolae Alexandru se desprinde din alianța cu regatul ungar și inițiază o nouă direcție însemnată de politică externă în cursul afirmării căreia s-a desăvîrșit neatințarea Țării Românești.

În 1359, așadar în plină desfășurare a conflictului cu Ludovic I, Nicolae Alexandru obține, în urma unor negocieri prelungite cu autoritățile supreme ale Imperiului bizantin, instituirea unei mitropolii a Țării Românești. Faptul a avut implicații și consecințe multiple și însemnate.

În primul rînd, crearea unei instanțe bisericești superioare în Țara Românească, în dependență directă de patriarhia constantinopolitană însemna integrarea țării ca *stat de sine stătător* în sistemul de state format în

aria de civilizație a Bizanțului. Țara Românească se integra așadar în legitimitatea internațională în coopeare cu Bizanțul, unul din cele două centre de putere spirituală supremă — celălalt fiind Roma — care se constituiseră ca surse de legitimitate în Europa medievală.

Tot în cadrul aceleiași evoluții, Nicolae Alexandru, până atunci *mare voievod* — titlu care exprima o simplă preeminență în raport cu ceilalți *voievozi* și *cnezi* din țară —, e recunoscut ca *avthentis*, adică *domn*, autocrat sau de sine stăpînitor. Puterea pe care o exprimă acest element al titulaturii lui nu mai e produsul unei delegații de puteri de către „țară”, adică al alegerii de către căpeteniile locale, ci efectul unei investituri divine — „din mila lui Dumnezeu” — obținută prin mijlocirea scaunului mitropolitan recent instituit și al ungerii domnului de către mitropolitul numit în înțelegere cu Bizanțul. Atît pe plan intern cît și pe plan extern, actul din 1359 a constituit o *manifestare de suveranitate* cu profunde și durabile repercusiuni. Această însemnată evoluție politică a implicat mai mult decît înainte Țara Românească în problemele politice ale Europei sud-estice, în legătură directă cu Bizanțul și cu celelalte state din aria sa de civilizație.

Proclamarea autocrației, a suveranității, în legătură cu instanțele supreme ale lumii bizantine, a atras firește ruptura deschisă cu regatul ungar, pentru care noua orientare a politicii externe a Țării Românești constituia o încălcare a acordului din anii 1343—1344. Astfel a interpretat Ludovic I faptul, după cum rezultă dintr-unul din textele sale emise cîțiva ani mai tîrziu, într-un stadiu mai avansat al conflictului său cu Țara Românească, atunci cînd cîrma țării a fost preluată de fiul lui Nicolae Alexandru, Vladislav I (Vlaicu, 1364 — cca. 1376). În textul convocării la oastea pe care o pregătea împotriva Țării Românești — cu care se afla așadar în stare de război —, Ludovic I denunța în termeni vehemenți asumarea de către Vlaicu a unui „titlu mincinos” (*titulus fictus*), preluat de la tatăl său. Noul titlu al domnilor Țării Românești înfruntau pretențiile la suzeranitate ale regelui, care se considera „domnul fireesc” (*dominus naturalis*) al voievozilor țării sud-carpătice; pentru Ludovic I, Țara Românească nu era decît „țara noastră de dincolo de munți” (*terra nostra transalpina*) căreia îi refuza categoric recunoașterea suveranității¹. Conflictul dintre cele două state a decurs fundamental din opoziția între două concepții de politică: cea a domniei Țării Românești care tindea să-și afirme suveranitatea sau să reducă suzeranitatea regatului la aspecte formale, și acestea acceptate în schimbul unor concesiuni teritoriale substanțiale, și cea a regalității ungare care se străduia să confere suzeranității un conținut real cît mai cuprinzător. Politica externă a Țării Românești în intervalul următor a oscilat între ruptură și antagonism cu regatul ungar și cooperare, în condiții cît mai favorabile cu putință.

Cucerirea Vidinului de către Ludovic I în 1365 și călătoria consecutivă a împăratului Ioan V Paleologul la Buda au sporit considerabil avantajul strategic și prestigiul regalității ungare. Înțelegînd dificultățile noi ale situației create de aceste evenimente, Vlaicu se reconciliază cu regatul ungar a cărui suzeranitate o recunoaște, obținînd în schimb în-

¹ DRH, D, I, p. 78—79.

semnate concesiile de ordin teritorial: recunoașterea cu titlu feudal a stăpînirii sale în banatul Severinului și în „ducatul” de Făgăraș, precum, în cele din urmă, și asupra teritoriilor răsăritene contestate, culoarul care asigura legătura între curbura Carpaților și Dunărea de Jos, asupra căruia dreptul revendicat de domnia Țării Românești a fost recunoscut în schimbul însă al unor însemnate concesiile comerciale în favoarea Brașovului.

Prezența militară a Ungariei la Vidin constituia însă pentru Țara Românească o primejdie prea mare pentru ca domnul să nu folosească primul prilej favorabil spre a o înlătura. Răscoala de vaste proporții a localnicilor împotriva dominației ungare i-a oferit lui Vladislav I prilejul așteptat. Intrarea domnului la Vidin în fruntea oștilor sale a pus capăt stăpînirii ungare, adică banatului regal constituit în această regiune. Inițiativa domnului român a declanșat reacția regatului care a pornit în iarna anului 1367–1368 o vastă expediție militară împotriva Țării Românești, cu scopul de a o aduce la supunere și, eventual, de a o desmembra. Eșecul acțiunii militare s-a aflat la originea reinnoirii compromisului între cele două state.

Alianța reinnoită cu Ungaria, în contextul general al pregătirilor de acțiune cruciată împotriva turcilor otomani, a inaugurat o nouă direcție însemnată a politicii externe a Țării Românești: lupta împotriva puterii în ascensiune a semilunii în sud-estul Europei. Această direcție inițiată de Vladislav avea să constituie în deceniile și secolele următoare una din opțiunile majore de politică externă a Țării Românești. În anii următori reconcilierii sale cu Ludovic I, Vladislav participă efectiv și cu succes la luptele cu turcii și cu aliatul lor, țarul din Tîrnovo. Angajarea Țării Românești în luptele cu turcii a fost înregistrată în cercurile conducătoare ale cruciatei și s-a aflat la originea unui nou și însemnat contact diplomatic între papalitate și domnia Țării Românești. Acțiunea de cruciat a domnului român s-a desfășurat într-o vreme cînd și Bizanțul părea să incline spre cooperare cu cruciata, prin acceptarea unirii cu biserica romană.

Modificarea cursului politicii bizantine în urma victoriei turcești de la Cernomen, preluarea inițiativei la Bizanț de către forțele ostile cooperării cu Apusul catolic și favorabil încercării de solidarizare a popoarelor ortodoxe atât împotriva semilunei cît și a catolicismului, al cărui prozelitism se manifesta virulent îndeosebi în aria teritorială controlată direct sau indirect de regatul ungar, l-a determinat în cele din urmă și pe Vladislav I să se asocieze frontului anticatolic. Domnul român adîncește acum considerabil integrarea țării în aria spiritual-bisericească a Bizanțului prin stringerea legăturilor inițiate de tatăl său atît cu Patriarhia din Constantinopol cît și cu centrul spiritualității ortodoxe de la muntele Athos. Din 1373–1374, el se angajează într-o nouă confruntare militară cu regatul ungar în cursul căreia și-a pierdut viața.

Succesul final al răscoalei antiungare a românilor de la răsărit de Carpați, sub conducerea voievodului Bogdan, — care după ce s-a opus timp de două decenii în Maramureș efortului regalității ungare de a încadra țara în tiparele ei de organizare a transferat rezistența la răsărit de Carpați — a dus în cele din urmă la constituirea celui de-al doilea stat

române, Moldova. După alte încercări, înăbușite de forțele regatului, răscoala triumfă în 1364—1365.

De la începutul existenței ei ca stat de sine stătător, Moldova a fost constant confruntată cu tendința regatului ungar de a-și restaura dominația la răsărit de Carpați. Paralel și concomitent cu efortul de înălțurare a resturilor dominației tătare de pe teritoriul dintre Carpați, Nistru și Marea Neagră, organizarea rezistenței împotriva hegemonismului regatului ungar și a tendinței sale de a domina efectiv teritoriile transcarpatice smulse dominației tătare a constituit principala problemă de politică externă a Moldovei. Asaltată repetat de oștile regatului ungar și aflată permanent sub această amenințare, Moldova lui Bogdan și a urmașului său imediat, Lațcu, s-a străduit să-și rezeme rezistența pe cooperarea cu acele forțe din Europa răsăriteană care tindeau să înfrineze expansionismul coroanei ungare.

Încă din timpul răscoalei din 1358—1359 și apoi, repetat, în 1364—1365, acțiunea forțelor care se împotriveau dominației ungare în Moldova a coincis dacă nu a fost chiar coordonată cu cea a domniei din Țara Românească; convergența de direcție de politică externă care avea să se afirme deschis și să apară la nivelul documentației istorice un sfert de secol mai târziu.

Fundamentală avea să se dovedească în definirea pe termen lung a politicii externe a Moldovei orientarea spre Polonia, angajată într-o îndelungată rivalitate cu Ungaria, în urma anexării cnezatului Halici la coroana polonă în 1349. Amenințată și asaltată de oștile regatului ungar, Moldova întemeietorilor s-a orientat, firește, spre Polonia pentru a-și consolida recent obținuta neatarnare prin legături externe eficiente.

Începutul în această direcție a fost făcut, foarte probabil, încă din zilele lui Bogdan din inițiativa sa, chiar dacă demersurile sale nu și-au produs rezultatul decât la începutul domniei lui Lațcu. Prin mijlocirea unor călugări franciscani și a ierarhiei ecleziastice superioare din Polonia și Boemia, contactul stabilit în 1370—1371 între Lațcu și curia papală s-a perfectat prin crearea unei episcopii catolice la Siret — la acea dată reședința domniei — în *dependență directă* de papalitate. Faptul, consacrat prin numirea unui episcop catolic la Siret, polon de origine, promovat de ierarhia catolică polonă, însemna recunoașterea neatarnării politice a „ducatului” Moldovei și a calității corespunzătoare a conducătorului ei, „Lațcu ducele Moldovei” („Laczko Dux Moldaviensis”)². Noua diocoză și-a cîștigat independența prin desprinderea din dioceza de Halici, reminiscență a legăturii dintre Moldova și fostul cnezat rus incorporat la Polonia. Inițiativa de politică externă a Moldovei, scurt timp după constituirea ei ca stat, a însemnat așadar o dublă emancipare pe plan internațional atît în raport cu vechea suzeranitate haliciană cît și cu cea care tindea insistent să i se impună, cea a regatului ungar.

Direcția principală imprimată politicii externe a Moldovei de fondatorii ei s-a menținut pînă cînd Ludovic I, care din 1370 a fost ales și rege al Poloniei, a desprins cnezatul Halici de coroana polonă și l-a anexat la Ungaria (1377—1378). După înfruntări militare repetate în timpul cărora Moldova s-a aflat încă o dată, concomitent cu Țara Românească,

² Hurmuzaki, I, 2, p. 160.

în conflict cu regatul ungar, cel de al doilea stat românesc a fost constrâns să accepte suzeranitatea regelui Ludovic, dar în condiții mai avantajoase decât cele inițiale. Moartea lui Ludovic în 1382 și destrămarea, în anii următori, a formulei sale hegemonice în Europa centrală și răsăriteană, a pus curînd capăt acestei situații. Reintrarea Poloniei în stăpînirea Haliciului în 1387, eveniment care a pus capăt din nou, și de data aceasta definitiv, dominației ungare în teritoriile ruse apusene — nu însă și aspirațiilor Ungariei în această direcție — a fost la originea unor noi și însemnate modificări ale politicii externe a Moldovei. Situația geopolitică nouă creată de înfăptuirea uniunii polono-lituaniene a dat stabilitate preponderanței regatului polon în Europa central-răsăriteană și legăturii stabilite de Moldova cu noua putere, legătură al cărei principal rost a fost apărarea împotriva expansionismului ungar. În 1387, la Lwów, Petru I, domnul Moldovei (1386—1392), conferă alianței cu Polonia caracter oficial prin prestarea omagiului și a jurămintului de credință față de regele Vladislav I Jagiello (1386—1434). Timp de un secol, alianța polonă, cu multiple finalități și semnificații, a constituit legătura externă principală a Moldovei.

În contextul creat de evenimentele din 1386—1387 — constituirea uniunii polono-lituaniene, azeziunea Moldovei la această grupare de forțe, destrămarea hegemoniei ungare în Europa central-răsăriteană — s-au produs cîteva noi evoluții care au marcat puternic politica externă a celor două state românești.

În primul rînd, la o dată imposibil de stabilit dar al cărei termen limită e anul 1386, Moldova pune capăt ultimei rămășițe a dominației tătare în regiunea Dunării de Jos, prin încadrarea țărmului Mării Negre („parathalassia”) și a Cetății Albe. În 1386, o ambasadă a genovezilor din Caffa — aflați în această vreme în război cu tătarii — a sosit în Moldova la curtea domnului țării, prima ambasadă semnalată de izvoare la curtea domnească a noului stat. Intrarea Moldovei în rîndul statelor pontice avea să aibă vaste consecințe, imediate și pe termen lung, în evoluția poziției ei internaționale și a politicii ei externe. Una dintre acestea, rezultat neîndoielnic al contactului diplomatic moldo-genovez amintit, a fost deschiderea, prin Moldova, a unui mare itinerar al comerțului intercontinental, care lega Cetatea Albă cu Lwówul și de aici cu diverse regiuni ale Europei Centrale. Statuarea regimului internațional al acestui drum avea să dea naștere unei componente importante a relațiilor moldo-polone.

Tot în contextul nou creat de evoluția relațiilor internaționale după 1386—1387 s-a produs consacrarea, în cooperare cu Bizanțul, a poziției Moldovei ca stat de sine stătător. La întrevvedere de la Lwów, în 1387, între Petru I și emisarul imperial și patriarhal Ciprian s-au pus bazele înființării mitropoliei Moldovei, sursă internă de legitimare a puterii domnești. La distanță de cîteva decenii după Țara Românească, Moldova se integra, la rîndul ei, în Commonwealth-ul bizantin, obținînd de la Constantinopol legitimarea spirituală a puterii domnești. Conflictul cu patriarhia constantinopolitană, izvorît din neînțelegerea cu privire la dreptul de a-l desemna pe titularul noului scaun mitropolitan — revendicat deopotrivă de domnii Moldovei și de patriarhii ecumenici —

a întârziat perfectarea acordului pînă la începutul secolului XV, în vremea lui Alexandru cel Bun.

Inevitabila încercare de restaurare a pozițiilor pierdute de către regatul ungar, încercare care s-a produs efectiv după consolidarea la putere a noului rege Sigismund de Luxemburg (1387 — 1437) a solidarizat forțele amenințate de politica ungară. Acum solidaritatea între cele două state românești, spontan manifestată anterior, se transformă în cooperare deschisă și alianță. Pentru a se asigura împotriva unui nou val ofensiv al regatului ungar, cele două state își consolidează legăturile între ele și le reazemă pe alianța cu Polonia, care avea și ea motive să se teamă de recrudescența expansionismului ungar.

Între cele două state române s-a stabilit, încă de la început, o relație întemeiată pe identitatea etnică a creatorilor lor. Denumirile aplicate celor două state în unele texte diplomatice și geografice contemporane — *Valahia Magna* și *Valahia Minor* (sau *Țara Românească cea Mare* și *Țara Românească cea Mică*) exprimă în același timp realitatea etnică comună și raportul de întietate în cadrul acestei dualități statale. Altit în colaborare cit și în rivalitatea care a apărut în raporturile lor în ultimul deceniu al secolului XVI, comunitatea de origine a celor două state și unitatea statală ideală a fost recunoscută; de la sfîrșitul secolului XV, Moldova se străduiește chiar să impună Țării Românești o răsturnare de raport care i-ar fi rezervat denumirea de *Valahia Mare*.

În martie 1390, după negocieri începute desigur încă din anul precedent, Mircea, domnul Țării Românești (1386 — 1418) încheie alianță cu Vladislav Jagiello, regele Poloniei. Trimișii celor două părți s-au întîlnit la Suceava, reședința domnului Moldovei Petru I, care a avut un rol important în realizarea alianței, dacă nu a fost chiar mijlocitorul ei principal.

Telul declarat și real al alianței — de fapt o alianță tripartită — era apărarea comună împotriva așteptatelor tentative de restaurație ale regatului ungar. Tratatul a fost reînnoit în cursul anului următor la Lwów de solii domnului Țării Românești.

O evoluție neașteptată a pus însă capăt curînd acestei direcții de politică externă a Țării Românești, care nu mai avea să se manifeste decît intermitent în deceniile următoare. Avansul rapid al puterii otomane în nordul Peninsulei balcanice care atinge linia Dunării de Jos în 1391 — 1392 și se instalează definitiv în vecinătatea Țării Românești, a dat naștere unei preocupări externe devenită de îndată prioritară, apărarea împotriva amenințării turcești. Dar în această privință îndepărtata Polonie sau alte legături politice nu puteau fi de folos; apropierea de Ungaria, amenințată și ea în teritoriul propriu ca și în veleitățile ei de expansiune sud-estică de primejdia otomană, s-a impus cu necesitate Țării Românești. Inevitabil însă, această nouă orientare, sesizabilă încă din 1392 și mult mai pronunțat în anii următori, a îndepărtat Țara Românească de Polonia. Alianța cu Polonia avea de acum înainte să rămînă o alternativă episodică a politicii ei externe, în ultimii ani ai secolului XIV și în cursul secolului XV.

Direct legate de modificarea cadrului internațional în această vreme au fost și manifestările de rivalitate între cele două state românești;

antrenate în alianțe diferite, cu interese uneori contradictorii, Țara Românească și Moldova s-au angajat în litigii teritoriale și de interese comerciale care nu o dată au degenerat în conflicte militare.

Diplomație și tratate. În primele decenii după constituirea celor două state, în procesul consolidării și al afirmării lor pe scena internațională, încep să apară în lumina documentației și primele manifestări ale acțiunii lor diplomatice: misiuni — solii și ambasade —, negocieri și acorduri interstatale (primele tratate cunoscute). Elementele de informație furnizate de surse, deși puține, permit înțelegerea sensului principal al acțiunii atât a Țării Românești cât și a Moldovei — consolidarea situației lor prin legături externe —, cunoașterea mecanismului decizional în materie de politică externă și modalitățile concrete de manifestare a diplomației lor.

Decizia în materie de politică externă aparținea domniei și boierimii, partenerul de guvernare al puterii centrale. În calitatea lor de stăpîni de moșii, boierii, clasa dominantă, erau de drept asociați la marile inițiative de politică externă ale domniei, fie în cadrul unor *mari adunări* care erau presupuse a exprima voința „țării”, fie prin aceia dintre reprezentanții lor care făceau parte din sfatul domnesc. Mai puțin evidentă în cazul Țării Românești, unde procesul de centralizare a început mai timpuriu și unde deci rolul mării boierimi în adoptarea hotărîrilor de politică externă pare mai estompat, participarea boierimii, îndeosebi a mării boierimi, la adoptarea și la aplicarea deciziilor de politică externă e evidentă în cazul Moldovei.

Textul tratatului încheiat în 1390 de Mircea cel Bătrîn cu Vladislav Jagiello, regele Poloniei, menționează asentimentul sau „sfatul unanim al boierilor noștri” („... de baronum nostrorum unanimo consilio”) ³. Cinci ani mai târziu, tratatul încheiat de același Mircea cu regele Sigismund al Ungariei, în conjunctura politică decisiv modificată de agresiunea otomană la Dunărea de Jos și în Țara Românească, amintește la rîndul său participarea boierilor la desăvîrșirea acestui act de politică externă („... sub fide et juramento nostris et baronum nostro- rum”) ⁴.

Mult mai explicate decît datele referitoare la Țara Românească sînt, în această privință, cele privitoare la Moldova. Încă de la primul acord internațional al Moldovei, al cărui text ni s-a păstrat, tratatul moldo-polon din 1387, rolul boierimii moldovene în definirea politicii externe apare deosebit de clar. Ca și amintitele tratate ale Țării Românești, textul scris care a consacrat actul omagial al lui Petru I menționează „consimțămîntul” și „voința” expresă a „credincioșilor noștri boieri” ca factor însemnat de codecizie la stabilirea legăturii de cooperare politică și militară cu Polonia („... ex certa scientia et ultronea voluntate bojaronum nostrorum fidelium communicato consilio, ymmo specialiter accedente. . .”) ⁵. Mai semnificativ încă, cei cinci înalți sfetnici care l-au însoțit pe Petru I la Lwów certifică printr-un *act se-*

³ *Ibidem*, 2, p. 322.

⁴ DRH, D, I, p. 139—141.

⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599—600.

parat adeziunea lor la actul omagial al domnului Moldovei „în numele nostru și al tuturor celorlalți locuitori ai Țării Valahiei care ne-au investit cu autoritate deplină în acest scop” („... nostro nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valahie qui in nos ad id ipsum faciendum auctoritatem omnimodam transtulerunt”) ⁶. Încă și mai explicit apare participarea stărilor privilegiate moldovene la procesul de elaborare și de înfăptuire a marilor hotărâri de politică externă în actul omagial al lui Roman I, emis din Suceava în ianuarie 1393, act de recunoaștere a suzeranității regelui Poloniei. Textul angajamentului noului domn al Moldovei menționează faptul că hotărârea de închinare și de asumare a îndatoririlor corespunzătoare a fost adoptată de domn „din bun și înțelept sfat al slugilor noastre și al panilor noștri credincioși și cu învoirea întregii țări românești. . .”. În cuprinsul aceluiași act e înscris angajamentul de fidelitate asumat față de regele Poloniei de „... panii și comunitatea întregii țări românești. . .” ⁷. Așadar, în cazul Moldovei cel puțin, domnul și „țara” — adică stările privilegiate, stăpînii de pămînt în primul rînd — apar ca factori egali — și sînt tratați ca atare de coroana polonă — în făurirea deciziilor de politică externă.

Înțelegerile încheiate de Țara Românească și de Moldova cu alte puteri erau precedate de negocieri mai mult sau mai puțin laborioase și prelungite, care făceau posibilă armonizarea finală a intereselor părților implicate în tratative. Mai bine cunoscute, datorită conservării unei documentații mai abundente, sînt negocierile dintre domnia Țării Românești și a Moldovei cu factorii de decizie din Constantinopol, sinodul patriarhiei ecumenice și împăratul. Actul patriarhal care l-a transferat în Țara Românească pe mitropolitul de Vicina și care, instituind mitropolia Țării Românești, a consacrat autocrația lui Nicolae Alexandru, lasă să se întrevadă caracterul laborios al negocierilor, repetarea soliilor care au netezit calea înțelegerii. Potrivit actului, domnul a cerut la Constantinopol „nu numai o dată, ci de mai multe ori prin scrisorile sale și s-a rugat de smerenia noastră și de dumnezeiescul și de sfîntul sinod de pe lîngă dînsa, ca să fie de acum înainte și în viitor, el și întreașa lui stăpînire și domnie, sub jurisdicția ecleziastică și călăuzirea preasfîntei marii biserici a lui Dumnezeu”. Și actul prin care patriarhul comunica lui Nicolae Alexandru hotărîrea sinodului amintește demersurile repetate ale domnitorului ⁸.

Textul celor două acte patriarhale nu divulgă nici numele nici calitatea purtătorilor scrisorilor domnești primite la Constantinopol; dar conținutul lor îndreptățește constatarea că, la această dată, domnia Țării Românești dispunea de o rutină a relațiilor diplomatice și de un aparat pregătit pentru a îndeplini misiunile care îi erau încredințate.

Împrejurări legate de asemeni de raporturile dintre domnie și sferele superioare ale lumii ortodoxe — în cazul de față cu centrul mona-

⁶ *Ibidem*, p. 601—602.

⁷ *Ibidem*, p. 607—608.

⁸ *Fontes historiae Dacoromanae*, IV, *Scrittori și acte bizantine secolele IV—XV*, ed. N. Mihăescu, R. Lăzărescu, N. S. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 196—203.

hal de la Athos — ne îngăduie să cunoaștem mai îndeaproape desfășurarea acțiunilor diplomatice ale Țării Românești și pe unii din principalii ei interpreți.

Încă din zilele lui Nicolae Alexandru, domnia instituisese legături cu Sfântul Munte, probabil concomitent cu cele instituite cu Patriarhia ecumenică. Sub Vlaicu, aceste legături s-au intensificat. Domnul, hotărât să-și integreze complet țara în formula vieții monahale athonite, ia sub patronajul său mănăstirea Cutlumuz, urmînd exemplul celorlalți principii ortodocși („... cum au făcut și ceilalți domni sirbi, bulgari, ruși și iberi. . . ”)⁹. Cum însă un asemenea patronaj atrăgea inevitabil statuarea regimului mănăstirii patronate, unde alături de călugării greci urmau să vină și călugări români, fixarea statutului Cutlumuzului a devenit obiect de dificile negocieri între domnie și conducătorul comunității monahale, egumenul Hariton. Sosit la reședința domnului în Țara Românească, Hariton a rezistat presiunilor acestuia, iar negocierile au intrat în impas. În ciuda insistențelor lui Vladislav I, egumenul, care declara că nu e mandatat de comunitatea călugărilor de la Cutlumuz să accepte solicitarea domnului, anume introducerea regulei idioritmice, cerută de monahii români, a refuzat să facă concesii și, în cele din urmă, a rupt negocierile și a plecat la muntele Athos. Pe drumul de înapoiere, egumenul grec a fost însă însoțit de un trimis al domniei, „jupanul Ioan Neagu viteazul”, unul dintre dregătorii cei mai apropiați ai domnului („oikeiotos arhon”)¹⁰. Negocierile au continuat așadar la Athos unde trimisul domnului — ne asigură izvorul — „a mișcat din loc toate stîncile” sau „a pus în mișcare toată greutatea cuvîntului său”¹¹, pentru a obține din partea comunității de la Cutlumuz cîștig de cauză. La înapoierea sa din misiunea împlinită la muntele Athos, solul i-a raportat domnului rezultatul demersurilor sale. Jupinul Ion Neagu Viteazul, emisar al domnului, care a îndeplinit o însemnată misiune diplomatică și a purtat negocieri intense le muntele Athos cu comunitatea călugărilor de la Cutlumuz e cel dintîi diplomat român al cărui nume ne-a parvenit. Negocierile au fost reluate în țară, cu participarea activă a domnului și a sfetnicilor săi, și s-au încheiat cu un compromis.

Negocieri probabil mai intense decît cele cu patriarhia constantinopolitană și cu mănăstirea Cutlumuz a purtat domnia Țării Românești cu regatul ungar, stat în funcție de care s-a definit în principal în această perioadă politica externă a țării. Puține date ne-au fost însă transmise de surse în această privință.

E neîndoielnic că acordul încheiat de Nicolae Alexandru cu Ludovic de Anjou în 1343 — 1344 a fost pregătit de un șir de negocieri prealabile, perfectate doar cu prilejul întîlnirii celor doi conducători. O singură mărturie documentară, o diplomă din 18 februarie 1355 a regelui Ungariei emisă în favoarea episcopului Dimitrie al Oradiei, evocă soliile repetate îndeplinite de clericul ungar din însărcinarea regelui „la Alexandru al lui Basarab, voievodul nostru transalpin, cu prilejul dezbaterii, așezării și întăririi păcii dintre noi și dînsul. . . ”¹². Neîndoielnic că

⁹ *Ibidem*, p. 280—281.

¹⁰ *Ibidem*, p. 288—289.

¹¹ *Ibidem*, p. 288—289.

¹² DRH, D, I, p. 70—71.

soliilor regale le-au corespuns solii ale domniei Țării Românești, dar sursele documentare nu le-au conservat amintirea.

Un sfert de secol mai târziu, în ianuarie 1368, un document emis de cancelaria lui Vladislav I menționează numele solului trimis de regele Ludovic, anume „magistrul Dimitrie zis Lepeș”, „cavaler” al curții regale la curtea domnului român pentru a reglementa raporturile comerciale dintre Țara Românească, pe de o parte, și orașul Brașov, inclusiv Țara Birsei, pe de altă parte¹³. Scurt timp după această însemnată solie e semnalată prezența în Țara Românească a lui Nicolae, fiul lui Grigore, „cavaler” al lui Ludovic, cu o misiune diplomatică încredințată de rege („in legationibus nostris”). Anunțind lui Benedict Himfy, banul recent creatului banat al Vidinului, hotărîrea sa de a trimite această solie în Țara Românească, Ludovic îi recomandă să-i încredințeze solu-lui tot ceea ce intenționa să-i comunice domnului român („... com-mitentes sibi, ut et ea que vos eidem voyvode nunciare volentes per ipsum, referre debeat. . .”)¹⁴.

Faza nouă a conflictului cu regatul ungar, redeschis în ultimii ani de domnie ai lui Vladislav I și prelungit, cu întreruperi, timp de două decenii, a prilejuit o considerabilă extindere a razei de acțiune a poli-ticii Țării Românești și a legăturilor ei diplomatice. Cea mai însemnată manifestare a acestei noi faze a politicii externe a țării aparține domniei lui Mircea, anume primilor săi ani de domnie, și privește relațiile sale cu Polonia. Din această vreme de început a domniei lui Mircea sînt cunos-cute repetatele sale inițiative diplomatice în direcția regatului polon și misiunile diplomatice prin care s-a manifestat această direcție a poli-ticii sale externe. Primul tratat de alianță datează din 17 martie 1390 și a fost perfectat de boierii Roman Herescu și Radu Gatcul în calitate de „ambasadori și soli speciali” ai domnului Țării Românești, împreună cu împuterniciții regelui polon, nominalizați și ei în document. Cele două părți au schimbat la Suceava instrumentele de consacrare a noii alianțe¹⁵. În vara anului următor alți doi emisari ai domnului, boierii Manea și Voicu, „atîrnau” la Lwow pecetea domnească pe actul scris care confir-ma alianța¹⁶.

Și în Moldova acțiunea diplomatică a însoțit îndeaproape procesul constituirii statului, ca expresie a efortului de a-l apăra și de a-i asigu-ra recunoaștere internațională.

Despre emisarii lui Lațcu în contactele stabilite cu curia papală, nu știm decît că erau franciscani poloni. Mult mai cuprinzătoare sînt în schimb informațiile referitoare la negocierile țării cu Bizanțul. Inițiate, foarte probabil, în cursul procesului de destrămare a hegemoniei ungare în Europa central-răsăriteană, în anii 1386 — 1387, negocierile lui Petru I cu forurile conducătoare ale Imperiului bizantin s-au perfectat la Lwów în 1387. Acum și aici, domnul s-a întîlnit și a negociat personal cu înaltul emisar al împăratului Ioan V Paleologul și al Patriarhiei ecumenice, pu-nînd bazele unor raporturi de lungă durată dar în același timp foarte complicate.

¹³ *Ibidem*, p. 86—87.

¹⁴ *Ibidem*, p. 88—89.

¹⁵ Hurmuzaki, I, 2, p. 323—324.

¹⁶ *Ibidem*, p. 334—335.

Conflictul dintre Moldova și Patriarhia ecumenică generat de refuzul domniei de a accepta nunirea mitropolitului țării de către biserica ecumenică, conflict care nu a fost aplanat decât în 1401, a prilejuit numeroase inițiative și contacte diplomatice în cadrul cărora diplomația incipientă a celui de al doilea stat românesc s-a manifestat din plin. Îndeosebi din 1395, din inițiativa lui Ștefan I (1395 — 1399), s-au reînnoat contactele cu Patriarhia. Domnul Moldovei a trimis, în primele luni ale acestui an, un emisar la Constantinopol, anume pe „preacucernicul protopop chir Petru”, pentru a redeschide dialogul cu conducerea bisericii constantinopolitane.

Continuînd acțiunea lui Ștefan I, care nu se soldase decât cu un succes parțial, Alexandru I (1400 — 1432) reia firul negocierilor și trimite la Constantinopol o însemnată delegație: „de curînd însă — scrie patriarhul — ni s-au adresat atît zisul mare voievod cît și toți oamenii săi de vază, împreună cu clericii, ieromonahii și monahii, prin scrisori și prin solii. . . ”¹⁷. În actul patriarhal citat, solii domnului sînt desemnați prin termenul bizantin de *apocrisari*.

„Apocrisarii” lui Alexandru cel Bun s-au înfățișat patriarhului și sinodului ecumenic susținînd poziția țării față de această instanță supremă a bisericii răsăritene: „ . . . și au spus vorbele domniei tale — îi scrie patriarhul domnului Moldovei — atît pe cale orală cît și arătîndu-i scrisorile tale, care au fost făcute cunoscute și ascultate în sinod”. Solii domniei au dat explicații la întrebările puse de patriarh și de membrii sinodului. În cele din urmă ambasada moldoveană a avut cîștig de cauză. Patriarhul și sinodul au trimis la rîndul lor „apocrisarii” în Moldova. În urma unor prelungite și dificile negocieri, „pacea” a fost restabilită între Moldova și biserica constantinopolitană. În cîteva decenii de la întemeiere, cel de al doilea stat românesc își perfectase și el instrumentul diplomatic de care avea nevoie pentru a se afirma în cîmpul relațiilor internaționale.

Acțiunea externă a celor două state și confruntarea ei cu principalele realități internaționale ale vremii se reflectă în primele convenții pe care le-a încheiat. Clauzele acestor convenții ne sînt parțial cunoscute fie din înseși textele lor, cite s-au păstrat, fie din mărturii indirecte.

Textul însuși al acordului încheiat în 1343 — 1344 de Nicolae Alexandru cu Ludovic de Anjou nu s-a păstrat, deși o mărturie ulterioară atestă existența unui astfel de act scris. Cînd, douăzeci de ani mai tîrziu, regele Ungariei lansa proclamația sa de război împotriva Țării Românești unde se înscăunase de curînd Vladislav I, el îl acuza atît pe noul domn cît și pe părintele și predecesorul său de încălcare a „fidelității” și a „scrisorilor”, adică a textelor emise de o parte și de cealaltă cu prilejul reconcilierii survenite între cele două state¹⁸.

Acordul dintre Țara Românească și regatul ungar a însemnat în primul rînd recunoașterea — a doua după cea de către Carol Robert — a existenței primului stat românesc ca stat de sine stătător în limitele teritoriale în care se constituise în deceniile anterioare. Din nou regatul

¹⁷ FHDR, IV, p. 270—271.

¹⁸ DRH, D, I, p. 78—79.

în 1343 — 1344 a renunțat la pretențiile sale de dominație directă asupra unor teritorii pe care încercase încă din secolul XIII să le încorporeze în stăpînirile sale.

În schimbul acestei recunoașteri, care venea în întîmpinarea principalei preocupări de politică externă a țării și domniei, în condițiile date, Nicolae Alexandru a recunoscut la rîndul său suzeranitatea regatului, a acceptat plata tributului, s-a căsătorit cu o catolică din Ungaria, doamna Clara, admițînd în același timp încadrarea țării în ierarhia ecleziastică a catolicismului. Prin legătura restabilită cu regatul ungar, Nicolae Alexandru a asociat Țara Românească cu coaliția puterilor ostile Hoardei de Aur, a căror ofensivă realizează acum cele mai însemnate succese împotriva puterii mongole.

Acordul celor două state a acoperit însă și o divergență fundamentală cu privire la esența relațiilor lor; în vreme ce pentru Țara Românească, legătura stabilită cu Ungaria era o alianță învăluită în formula feudo-vasalică, pentru regalitatea ungară ea însemna o dependență efectivă și strictă. Divergența de interpretare avea să se manifeste deschis în ultimii ani de domnie a lui Nicolae Alexandru, cînd domnul asumă formula autocrației, înscrisă în titulatura sa, contestînd *ipso facto* dependența față de regat.

Raporturile de cooperare au fost restaurate sub Vladislav I a cărui domnie s-a desfășurat fundamental sub semnul confruntării cu regatul ungar.

Nu s-a păstrat textul nici unui din acordurile generale încheiate de Vladislav cu Ludovic de Anjou. Conținutul acestora se poate însă reconstitui din informațiile disparate care ne-au parvenit asupra legăturilor Țării Românești cu regatul ungar în acești ani.

Fundamental aceste noi acorduri au consacrat în același timp autocrația domnească, exprimată prin formula „din mila lui Dumnezeu” asumată de domn, și suzeranitatea regelui, situație care și-a găsit expresia în adausul „și a majestății regale”¹⁹, cele două surse ale puterii domnești astfel cum apar menționate în unele acte emise de cancelaria lui Vladislav.

Raportul de cooperare restabilit între cele două state a adus Țării Românești și însemnate cîștiguri teritoriale. Cu titlu feudal, regatul ungar i-a acordat lui Vladislav banatul Severinului și „ducatul” Făgărașului. Stăpînirea acestei din urmă țări românești a introdus sau, poate, reintrodus autoritatea domniei Țării Românești înlăuntrul arcului carpat, într-o arie compact românească în care puterea regală nu reușise să-și creeze o bază proprie de stăpînire de pămînt nobiliară.

O componentă teritorială a avut și cel de al doilea element însemnat al convențiilor dintre Țara Românească și Ungaria în vremea lui Vladislav I, statutul drumului comercial care lega Brașovul cu Brăila prin trecătoarea Bran.

Încercarea lui Ludovic din 1358 de a crea o zonă de control teritorial direct al regatului ungar spre gurile Dunării în teritorii aparținînd Țării Românești și de a asigura astfel libertatea comercială totală negustorilor brașoveni spre Marea Neagră s-a lovit de rezistența țării și a

¹⁹ *Ibidem*, p. 86—87.

declanșat un nou conflict armat între cele două state. Pacea restabilită în primii ani de domnie a lui Vladislav a rezolvat prin compromis problema legăturii comerciale a Brașovului cu regiunea gurilor Dunării. În virtutea acestui compromis, încorporat în privilegiul comercial acordat de domnul Țării Românești brașovenilor și locuitorilor din Țara Birsei la 20 ianuarie 1368, teritoriul disputat rămânea în stăpânirea Țării Românești; în schimb, negustorii brașoveni beneficiau de un statut vamal foarte favorabil în drumul lor spre Brăila și îndărăt. În schimbul unor taxe vamale avantajoase, brașovenilor le era asigurată libera circulație pe drumul Brăilei, evitând așaadar aplicarea dreptului de depozit în favoarea negustorilor din Țara Românească. Reținând teritoriul contestat de la răsărit de riul Ialomița, Țara Românească își impunea așaadar punctul de vedere în chestiunea teritorială controversată reușind să-și rezerve și o parte din beneficiul exploatării drumului comercial care îi străbătea teritoriul. Compromisul dintre Ludovic I și Vladislav în problema teritorial-comercială care opusese cele două state a rămas o componentă permanentă a raporturilor dintre statele lor pînă în vremea modificării substanțiale a acestora ca urmare a progresului puterii otomane în regiunea Dunării de Jos în zilele lui Mehmet II și ale succesorilor săi imediați. Sistemul vamal propriu a cărui existență e revelată de privilegiul lui Vladislav pentru brașoveni, cel dintîi semnalat de izvoare, nu însă și cel dintîi ca vechime, e un indiciu însemnat al statutului internațional al Țării Românești.

Tratatul încheiat de Mircea în primii ani de domnie cu Polonia a fost expresia unei alianțe între doi parteneri independenți, asociați de o primădie comună. Adversarul comun era Ungaria regelui Sigismund de Luxemburg împotriva căruia — ca și împotriva supușilor săi — Mircea se angaja să-l ajute pe regele Vladislav I „cu cea mai mare statornicie și din toate puterile noastre”. La rîndul său, regele Poloniei era îndatorat să-l ajute pe Mircea „din toate puterile”, „împotriva lui <Sigismund> și a supușilor săi”. Împotriva altor adversari cei doi aliați se angajau să-și presteze ajutor „după bună voia și chibzuința” proprie ²⁰.

Textul final al acordului prevede obligația pe care urma să o asume regele Poloniei — neîndoielnic pe bază de reciprocitate — de a-l preveni pe Mircea cu privire la eventuale inițiative de război împotriva regatului ungar și dreptul pe care și-l rezerva domnul român de a încheia armistițiu sau pace cu Sigismund, cu includerea Poloniei.

Acordul dintre Țara Românească și instanțele dominante la Constantinopol, Patriarhia ecumenică și puterea imperială, acord înscris în actele emise în 1359 de sinodul ecumenic, s-a încheiat în cadrul unui compromis care în esență recunoștea țării dreptul de a avea un scaun mitropolitan, așaadar o sursă proprie, internă, de legitimare a puterii autocrate, de sine stătătoare, iar sinodului dreptul de a-i desemna în viitor pe titularii noului scaun.

În cadru feudo-vasalic au fost încheiate tratatele Moldovei cu Polonia încă de la instituționalizarea legăturii dintre cele două state în 1387. Textele omagiilor prestate de primii domni ai Moldovei cuprind doar înregistrarea scrisă a angajamentului de fidelitate al titularilor pu-

²⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 322.

terii supreme a țării față de regii poloni și unele din clauzele acordurilor care s-au aflat la baza cooperării celor două state.

Detaliile închinărilor primilor domni ai Moldovei, ceremonialul actului, nu ne sînt direct cunoscute; ele pot fi reconstituite, prin analogie, din datele referitoare la omagiile ulterioare, îndeosebi cele din vremea lui Ștefan cel Mare. Potrivit textului care a înregistrat actul închinării lui Petru I, domnul Moldovei a prestat jurămîntul pe o cruce „din lemnul vieții”, ținută în mîini de Ciprian, „mitropolitul Kievului”, „potrivit ritului și obiceiului bisericii răsăritene”, cruce pe care domnul a sărutat-o „cu propria gură”²¹.

Cît privește conținutul însuși al raportului feudo-vasalic instituit la Lwów, din textul amintit ca și din jurămîntul paralel al boierilor moldoveni se deduce că închinarea avea caracter nelimitat în timp și extensiune. Petru I declară că omagiul prestat îl lega de Vladislav I, de soția sa Hedviga și de „succesorii săi legitimi”, precum și de „coroana regatului Poloniei”, „în toate timpurile” („perpetuis temporibus duraturis”). Domnul Moldovei se angaja să-i slujească pe partenerii săi „cu toți oamenii noștri”, „în orice necesitate s-ar afla” („necesitate qualicumque ingruente”), păzind astfel „credință desăvîrșită” („fidelitatem omnimodam”) în toate („in omnibus”). Acest angajament total de supunere și ajutorare, domnul l-a luat în numele său; el angaja însă în același timp și „poporul și țara noastră a Valahiei, cetățile și celelalte stăpîniri. . .” („. . . subiacentes nos, gentem atque terram nostram Valahie, castra ceteraque dominia”) ²². Obligațiile de ajutor asumate de Petru la Lwów față de regii Poloniei și de coroana polonă erau totale și valabile în raport cu toți adversarii regatului.

Regalitatea polonă nu s-a mulțumit însă numai cu omagiul de fidelitate al domnului, ci a considerat necesar să-l obțină și pe cel al „țării”, adică al boierimii ei. Adeziunea acestora la închinare a fost nu numai explicit amintită în omagiul domnului („ex communicato consilio, ymmo specialiter accedente. . .”), dar și cuprinsă într-un act special, emis de boierii Jula, Birlă, Stanciul și Stănilav, „sfetnicii de frunte ai domnului Petru voievodul Moldovei”. Numiții boieri s-au angajat în numele lor, al urmașilor și al tuturor locuitorilor „țării Valahiei”, „care ne-au împuternicit spre aceasta cu toată autoritatea”, să păzească intactă fidelitatea față de regii Poloniei și față de urmașii lor, în termeni identici cu cei ai jurămîntului voievodal ²³.

Îndatorirea de „ajutor” nelimitat asumată de Petru I era, evident, foarte apăsătoare. Ea asocia Moldova la toate inițiativele și conflictele externe ale regatului polon, impunîndu-i sarcini mari pentru împlinirea unor țeluri care nu erau ale ei. E lesne așadar de înțeles de ce chiar succesorul imediat al lui Petru I, fratele său Roman, a încercat să definească și să delimiteze strict obligațiile militare ale Moldovei față de coroana polonă, în actul scris emis la Suceava la începutul lunii ianuarie 1393, act preliminar omagiului personal despre care nu știm dacă a avut loc, dată fiind evoluția spre antagonism a relațiilor moldo-polone în cursul aceluiași an. E drept că noul domn se angaja să-l ajute pe

²¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 599—600.

²² *Ibidem*, p. 599—600.

²³ *Ibidem*, p. 601—602.

suzeranul său „împotriva oricărui dușman, neexceptînd pe nici unul”, formulînd și obligația de a nu-și căuta „alt domnitor”, dar el preciza imediat și excepțiile pe care le considera necesare de la îndatorirea de ajutor militar : „afară de țara Prusiei și Litvaniei și cu ținuturile de dincolo de Cracovia, care din cauza depărtării nu sunt plăcute poporului nostru”²⁴. Limitare considerabilă, care, efectiv aplicată, ar fi redus legătura militară moldo-polonă la o alianță antiungară sau antitătară, așadar restrînsă la ariile în care cei doi aliați erau confrunțați de adversități comune. Evident, o asemenea limitare, care reducea mult din punct de vedere polon interesul alianței cu Moldova, nu putea fi pe placul conducerii regatului.

Încercării domniei Moldovei de a limita cît mai mult obligațiile sale față de coroana polonă, aceasta i-a răspuns impunîndu-i o formulă de angajament total și explicit. Înlăturarea din domnie a lui Roman și instaurarea lui Ștefan, care recunoștea, la începutul anului 1395, că a intrat în stăpînirea voievodatului Moldovei cu „ajutorul lui Dumnezeu și al marelui crai, Vladislav al Poloniei, Litvaniei și Rusiei și al multor altor țări”, a constituit prilej de redefinire a obligațiilor țării, de data aceasta marcat în sensul dorit de puterea suzerană. Ștefan se angajează în numele său, al copiilor și al urmașilor săi să slujească regelui și reginei, urmașilor lor și coroanei regatului polon, „cu toată puterea noastră și cu toți boierii noștri și cu toți pămîntenii și cu slugile și tot poporul țării Moldovei împotriva regelui Ungariei, împotriva voievodului Basarabiei, împotriva turcilor, împotriva tătarilor, împotriva prusilor”. Pentru a înlătura orice echivoc, domnul Moldovei a fost silit să repete, în cuprinsul aceluiași act, angajamentul de a da ajutor regelui „în ținuturile mai îndepărtate, dincolo de Cracovia, și dincolo de Polonia, contra nemților cruciași. . . , cu toate puterile noastre împotriva tuturor dușmanilor, neexceptînd pe niciunul”²⁵.

Angajamentul domnului a fost repetat textual de boierii săi care au asumat la rîndul lor obligația de ajutor militar împotriva tuturor adversarilor coroanei polone explicit indicați.

Pe lîngă ajutor militar, domnul se obliga să furnizeze suzeranilor săi ajutor sub forma de informații : „asemenea făgăduim să-i înștiințăm de toate”, adăugînd obligația de a nu-și căuta „alți domnitori”, așadar de a nu recurge la omagiul plural²⁶.

O inovație deosebit de gravă, care apare odată cu omagiul lui Ștefan, e angajamentul impus boierilor de a-l împiedica pe domn sau pe urmașii săi să-și încalce angajamentul față de rege și de coroana polonă și în caz de nesupunere de a-l părăsi : „iar dacă cumva domnitorul nostru de acum sau cel viitor n-ar vrea să fie ascultător, noi vom rămînea lîngă domnitor, pe lîngă crai și pe lîngă coroana crăiei Poloniei și să stăm cu dinșii în contra acestor domnitori, voievozi, pe cinste, pe credință, fără înșelăciune, fără violențe. . . ”²⁷. Prin această clauză, boierii moldoveni își recunoșteau o îndatorire vasalică prioritară față de rege, căreia îi era subordonată credința față de propriul voievod ; inovația în-

²⁴ *Ibidem*, p. 607—608.

²⁵ *Ibidem*, p. 611—615.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

grădea considerabil autonomia țării și puterea domniei, redusă la rolul de dregătorie a regatului polon și diminuată pe plan intern în raporturile cu boierimea.

Acordul final încheiat de Moldova cu Patriarhia constantinopolitană la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, după un deceniu de neînțelegeri și confruntări, a fixat canonic țara în sistemul de state recunoscute de Bizanț și înzestrate cu o sursă bisericească proprie de consacrare a puterii domniei. Serisoarea din iulie 1401 a patriarhului Matei către domnul Moldovei ne oferă unul din elementele acestui acord — recunoașterea ca mitropolit a lui Iosif, candidatul domniei încă din vremea lui Petru I, respins pînă la această dată cu tenacitate de Patriarhia ecumenică. Cu această recunoaștere a luat capăt conflictul dintre domnia Moldovei și biserica constantinopolitană, conflict generat de controversa în jurul dreptului de a-l desemna pe mitropolitul Moldovei. Cîștig de cauză a avut în această etapă domnia care și-a impus punctul de vedere; dar actul patriarhal nu conține indicații asupra soluțiilor adoptate pentru viitor.

BIBLIOGRAFIE

- Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*, in „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, XXVIII, 1947.
- Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în secolul al XIV-lea*, „Anuarul Institutului de istorie și Arheologie”, Iași, X, 1973.
- M. Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolul XIV*, București, 1981.
- N. Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat Țările românești în secolele XIV—XV*, in *Studii asupra epocii medii românești*, București, 1984.
- Idem, *Lupta pentru stăpînire la Vidinului în 1365—1369 și politica lui Vladislav Vodă față de unguri*, *ibidem*.
- L. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, I, „Romano-slavica”, XI, 1965.
- D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, *Scripte istorice*, II, București, 1968.
- S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1928.
- P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.
- L. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, „Revista istorică română”, X, 1940.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE ET DIPLOMATIE DE LA VALACHIE ET DE LA MOLDAVIE (1330 — 1392)

Résumé

Le présent article est un chapitre d'un ouvrage collectif en cours de préparation consacré à l'histoire de la diplomatie roumaine. Son objet est l'évolution de la politique étrangère et de la diplomatie des deux Principautés roumaines fondées au XIV-ème siècle, la Valachie et la Moldavie, depuis leur constitution en tant qu'états indépendants jusqu'à la fin du siècle et à l'installation de la puissance ottomane le long du Bas Danube, fait qui a changé les données de leur situation internationale.

Après avoir consolidé son indépendance en 1330 lorsque les armées du voïvode Bassarab eurent défait l'armée du roi Charles Robert, la Valachie a oscillé entre l'alliance avec la Hongrie de Louis le Grand et la résistance contre l'hégémonie hongroise, en coopération avec les puissances orthodoxes de la Péninsule Balcanique menacées elles aussi par l'hégémonisme hongrois et son prosélytisme catholique. Ce n'est que l'avance des Turcs jusqu'au Bas-Danube qui a durablement solidarisé les deux puissances, également menacées par l'Empire des sultans, à partir de la dernière décennie du XIV-e siècle.

La Moldavie s'est alignée sur la Pologne après la création de l'Union polono-lithuanienne. Pendant à peu près un siècle, après 1387, date du premier hommage fait par un voïvode moldave à un roi de Pologne, l'alliance polonaise a été la principal alignement international du pays. La fonction principale de cette alliance a été de protéger le pays contre les tentatives d'expansion du royaume hongrois à l'est des Carpates.

La Valachie a parachevé son indépendance en 1359 quand son voïvode, élu jusqu'à cette date par ses pairs, a été consacré par un métropolite nommé en accord avec le Patriarcat de Constantinople et a pris le titre de *dominus* (domn) „par la grâce de Dieu”. La Moldavie a connu une évolution similaire un quart de siècle plus tard. De cette façon, les deux pays furent intégrés dans le Commonwealth byzantin, dans la famille des États qui tiraient leur légitimité spirituelle de leur dépendance de l'Eglise byzantine.

L'étude trace les grandes lignes suivies par la politique étrangère des deux États roumains, la technique des relations diplomatiques, le fond et la forme des rapports qu'ils ont établi avec les puissances étrangères.

ZORII UNEI ACTIVITĂȚI MODERNE DE POLITICĂ EXTERNĂ (1821 — 1828)

DAN BERINDEI

SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ¹

Învingătorii lui Napoleon încercaseră să supună din nou Europa forțelor conservatoare. În septembrie 1815 fusese organizată Sfânta Alianță — inițiată de țarul Alexandru I —, pact al marilor monarhi îndreptat împotriva națiunilor!² În locul atotputernicei Franțe napoleoniene, continentul se văzuse dominat, în primii ani după înfrângerea acesteia, pe primul plan, de Rusia și de Anglia. Dacă Prusia era încă destinată, câteva decenii, a rămâne o mare putere de rangul al doilea, în schimb Austria avea să-și recâștige grabnic pozițiile, datorită nu în mică măsură abilității lui Metternich, care a știut să folosească Sfânta Alianță nu numai pentru a combate orice tentativă revoluționară, dar și pentru a redobândi Imperiului habsburgic locul său de prim plan. „Această nobilă și mare fraternitate a suveranilor — scria el lui Nesselrode, în august 1817, referindu-se la Sfânta Alianță în cadrul căreia își va desfășura jocul — valorează mai mult ca toate tratatele”³. Franța, la rîndul ei, de altfel, n-a putut fi menținută multă vreme în afara cercului marilor puteri.

Congresul de la Viena realizase pe continentul european un relativ echilibru. Nici unul dintre partenerii învingători nu putuse să cîștige, în perioada următoare încheierii sale, poziția *singulară* pe care Napoleon fusese silit s-o părăsească. Nici „restaurația” nu putuse fi perfectă, ci ea se realizase cu evidente limite, inclusiv în Franța, unde Ludovic XVIII trebuise să accepte Charta! În realitate, roata istoriei nu putuse fi nici oprită, nici dată înapoi. Revoluția din 1789 și cuceririle ei n-au putut fi eliminate din memoria vie a popoarelor și a oămenilor. De altfel, lupta dintre forțele revoluționare și progresiste și cele conservatoare și reacționare, aparent deplin biruitoare, nu încetase. „Revoluția” continua să amenințe autocrația și „ordinea” ei! În această situație marii mo-

¹ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne...*, Paris, f.a., tomul I; Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, Paris, 1913, tomul II; Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Paris, 1954, tomul V; *Istoria diplomației*, sub redacția lui V. A. Zorin, V. S. Semionov, S. D. Skazkin, V. M. Hvcstov, ediția II-a, București, 1962, vol. I; J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1964; Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercau *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984.

² Vezi M. Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954.

³ Emile Bourgeois, *op. cit.*, tomul II, p. 612.

narhi recuseseră la Sfînta Alianță. Au început să fie convocate congrese ale acesteia, menite a salva imuabilitatea monarhică, la care au participat totdeauna în persoană cei trei mari suverani absoluți — împărații Rusiei și Austriei și regele Prusiei — dar au fost reprezentate și celelalte două puteri, Anglia și Franța. Cea dintîi dintre aceste reuniuni a avut loc la Aachen, în toamna anului 1818, Franța dobîndind atunci evacuarea armatelor de ocupație și totodată dreptul de reprezentare în congres!⁴ Într-o Europă dominată de biruitoarii din 1815, dar și în coloniile spaniole din America și în Brazilia portugheză, forțele înnoitoare se găseau în plină desfășurare și coaliția monarhică — scindată, de altfel, de contradicții interne — s-a găsit confruntată nu rareori cu situații de acută criză. În America procesul de eliberare a coloniilor spaniole și a Braziliei a fost neîntrerupt și, bucurîndu-se de sprijinul direct al Statelor Unite și al Angliei, fostele colonii se vor constitui în state independente. În 1823 Monroe, președinte al Statelor Unite, declară că Americile nu mai puteau fi „considerate ca obiect de viitoare colonizare din partea nici unei puteri europene” și el anunța că guvernul său avea să riposteze la orice tentativă europeană îndreptată împotriva unei foste colonii din zona americană⁵. Rînd pe rînd, s-au constituit statele din America latină, pe care Anglia a intenționat a le recunoaște încă din 1822 și le-a recunoscut efectiv în 1825⁶. Încercarea Sfîntei Alianțe, la inițiativa țarului Alexandru I, de a interveni dincolo de Ocean a eșuat din cauza depărtării, dar și a opoziției Angliei și Statelor Unite.

În Europa, în schimb, Sfînta Alianță s-a putut confunda cu *revoluția*. În ianuarie 1820 a izbucnit insurecția militară din Spania, în iulie una similară în regatul Neapolelui, în august 1820 era rîndul Portugaliei. În amîndouă regatele iberice, ca și în sudul peninsulei italiice, procesele revoluționare au fost încununate de succes și au fost instituite regimuri constituționale. La sfîrșitul lunii ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu ridică steagul său de luptă, formînd și el o oștire revoluționară — „adunarea norodului” — iar o lună și ceva mai tîrziu Eterea își declară și ea acțiunea pe teritoriul Principatelor Române. În luna martie, procesul revoluționar, tot sub forma unei insurecții militare, izbucnea și în regatul Piemontului! Dacă avem în vedere că diplomatul țarist Kotzebue fusese ucis în luna martie 1819 de un student german și că în luna februarie 1820 ducele de Berry căzuse victima unui atentat, dacă luăm în considerare și activitatea societăților secrete, ca și, în Germania, a asociațiilor de tîneret, fără a mai vorbi de o stare de agitație fățișă sau cel puțin latentă a națiunilor, înțelegem că marii monarhi și principalii lor slujitori nu se simțeau în siguranță. Ei au recurs, de cîte ori au putut, la represiune, dînd totodată acesteia un caracter de aparență „legalitate internațională”. La Congresele de la Troppau și Laybach ale Sfîntei Alianțe, Metternich a obținut împuternicirea de a interveni cu forță în Italia. Drept urmare regimurile constituționale instituite în regatele Neapolelui și Piemontului s-au prăbușit sub loviturile baionetelor

⁴ *Ibidem*, p. 612 și urm.; A. Debidour, *op. cit.*, tomul I, p. 119—124; Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, *op. cit.*, p. 269—270.

⁵ *Documents of American History*, sub îngrijirea lui Henry Steele Commager, ediția VI-a, New York, 1962, p. 236.

⁶ A. Debidour, *op. cit.*, p. 184, 206.

austriece. Țarul, deși favorizase inițial pregătirile de luptă de eliberare în Europa de Sud-Est, a acceptat ca Poarta otomană să reprime mișcările izbucnite. La Laybach apelurile lui Tudor Vladimirescu și ale lui Alexandru Ipsilanti s-au văzut nu numai ignorate, ci și respinse de țar. Tot el avea să împingă Franța — „plenipotență” fiind acordată în cadrul Congresului Sfintei Alianțe de la Verona din 1822 — spre intervenția militară din Spania și restaurarea „vechiului regim” în regatul spaniol în 1823; în Portugalia regimul constituțional avea să reziste însă pînă în 1828⁷. „Liniștoa” a fost astfel aparent restabilită, în Germania Metternich manevrînd neconținut pentru înlăturarea sau limitarea regimurilor constituționale, acolo unde ele mai ființau. Dar aceasta nu va împiedica ca și în Rusia, citadelă a Europei monarhice, să aibă loc imediat după moartea țarului Alexandru I mișcarea decembriștă!

Diplomați de excepție s-au găsit angajați în disputele internaționale ale epocii. Talleyrand și Metternich, Canning, Capodistria și Nesselrode, ultimii doi situați pe poziții contradictorii în fruntea politicii externe ruse, pentru a nu aminti decît pe cei mai de seamă, au desfășurat uneltirile lor „amabile”, un joc „politicos”, dar totodată deosebit de dur, în care se avea în vedere înainte de toate interesele marilor puteri pe care diplomații în cauză le reprezentau și doar ca fațadă interesele statelor ori popoarelor mai mici asupra cărora, de obicei, cei mari hotărau. Fiecare putere mai trebuia să facă față propriilor contradicții interne, chiar și în constituționala Anglie, unde un conflict surd se desfășura între regele George IV și miniștrii săi, în Franța, unde moderații trebuiau să reziste presiunilor monarhiștilor înrăiți din preajma ducelui de Artois (din 1824 regele Carol X!), în Rusia unde, după conflictul dintre Capodistria și Nesselrode, fiecare reprezentînd poziții diferite în timpul domniei sinuosului și nehotărîtului țar Alexandru I, Nicolae I s-a dovedit a fi cu mult mai sigur de sine în politica sa absolutistă și reacționară, ori în Austria, preocupată de necesitatea continuă de a-și consolida pozițiile în Italia și Germania, minată de contradicții cărora Metternich avea doar impresia a le face față, adevăr ce avea să fie demonstrat cu pregnanță în 1848!

După Congresul de la Verona și intervenția franceză în Spania, deși a urmat o dură perioadă de contrarevoluție în Europa occidentală, nu numai în Spania și în Franța, supuse unor monarhi absoluți deosebit de duri, dar și în Italia și Germania, unde Austria se străduia să-și extindă și să-și consolideze autoritatea, eliminînd ultimele bastioane ale constituționalismului, Sfînta Alianță a început să decadă în însemnătate și în funcționalitatea ei europeană, subminată din interior prin conflicte intestine și din afară de Anglia situată pe poziții singulare, mai ales în jumătatea de deceniu în care Canning s-a găsit la conducerea afacerilor ei externe (sept. 1822 — august 1827). Revoluția din 1830 avea, de altfel, să arate subrezenția „ordinei” restaurate de Sfînta Alianță!

În timp ce în America, încă din primii ani ai celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, partida era în curs de a fi deplin cîștigată de fostele colonii răsăritate, în a doua jumătate a aceluiași deceniu atenția cercurilor politice și diplomatice s-a deplasat spre problema orientală.

⁷ *Ibidem*, p. 253.

Dacă inițial Rusia acceptase ca Imperiul otoman să reprime mișcările revoluționare din Principate, curînd, chiar în vara 1821, Imperiul țarist își modificase poziția, constrîns la aceasta și de caracterul deosebit de sîngeros al represiunii exercitate de Poartă. Principatele au fost supuse ocupației otomane, prelungită sub diferite forme pînă în preajma izbucnirii războiului ruso — turc din 1828 — 1829; cirna lor a fost totuși incredințată, în vara 1822, unor domni pămînteni. Revoluția de eliberare greacă a continuat pe teritoriul Eladei, în ianuarie 1822 adunarea națională greacă adoptînd o Constituție democratică și votînd independența noului stat. Au urmat însă pentru națiunea greacă ani grei de luptă, mai ales după ce sultanul a făcut apel la Mehmet Ali, viceregele Egiptului, ale cărui trupe au debarcat în Peloponez în februarie 1825. Cu toată fîrtarea țarului împotriva Porții, el s-a arătat profund nemulțumit și de felul în care evolua situația politică în Grecia. „Eliberarea” Europei de Sud-Est Alexandru I o înțelegea numai prin prisma asigurării intereselor de dominație ruse în zonă. Ceva mai maleabilă față de cauza greacă s-a arătat însă Anglia, mai ales din cauza lui George Canning, care încă din primăvara 1823 a recunoscut pe greci ca parte beligerantă și aceasta doar după cîteva luni după ce congresul de la Verona condamnase lupta de eliberare a Greciei!⁸ În ianuarie 1824, o notă rusă preconiza crearea a trei principate grecești vasale Porții⁹, propunere care ajungînd a fi cunoscută, a iritat în aceeași măsură pe sultan, ca și pe greci. Doi ani mai tirziu, s-a ajuns la un nou acord anglo-rus în problema greacă. Trimis la Petersburg, ducele de Wellington a încheiat un aranjament, la 4 aprilie 1826, prin care Rusia accepta medierea britanică în conflictul turco — elen și în temeiul căruia cele două puteri preconizau constituirea unui stat autonom grec.

Între timp, Rusia adresase Imperiului otoman un ultimatum, somîndu-l să se declare de acord cu revendicările ei în problema Principatelor și a Serbiei, fără însă a menționa Grecia. La 12 mai 1826, marele vizir a acceptat cerințele țariste.¹⁰ Deputaților sîrbi, reținuți de mulți ani la Constantinopol, li s-a îngăduit să se reîntoarcă în patrie și în chestiunea evacuării Principatelor a fost făcut un pas mai departe. Doi plenipotențieri otomani au fost trimiși la Akkerman pentru a întocmi actul final de înțelegere cu reprezentanții ruși, unul dintre aceștia fiind Ribeaupierre, care, în ultima parte a aceluiași an, își va lua în primire postul său la Constantinopol, unde de o jumătate de deceniu Rusia nu fusese reprezentată printr-un ministru sau ambasador, ci doar, de la sfîrșitul anului 1824, printr-un însărcinat cu afaceri. Convenția de la Akkerman din 25 septembrie/7 octombrie 1826 — obținută tot „ultimativ”!¹¹ — a reconfirmat stipulațiile tratatului de la București din 1812 și a mai cuprins în anexe un „act” referitor la Principatele Ro-

⁸ *Ibidem*, p. 186—187, 191.

⁹ *Ibidem*, p. 217.

¹⁰ *Ibidem*, p. 235.

¹¹ Potrivit mărturiei lui Gentz, reis-efendi-ul ar fi declarat: „On nous a invités à une négociation; après trois conférences insignifiantes, on nous propose un ultimatum à la pointe de l'épée!” (Gentz, *Dépêches inédites du chevalier de... aux hospodars de Valachie...*, l'aris, 1877, vol. III, p. 170).

mâne și un altul privind Serbia¹². În cel dintâi era hotărâtă alegerea ca domn de către divanul fiecărei țări, „cu acordul oștesc al locuitorilor”, a cîte unui boier din „cei mai vechi și mai capabili”; domnia urma să dureze șapte ani, putînd fi prelungită pe încă un exercițiu septenal; foștilor domni li se interzicea a mai face parte din divan; uzurpările de teritoriu din preajma raieiilor dunărene urmau să fie restituite Țării Românești; numărul beșliilor turci nu putea depăși pe cel existent înainte de 1821; Principatele trebuiau să fie scutite de tribut timp de doi ani; se avea în vedere și elaborarea a cîte unui „regulament general” în fiecare țară în vederea ameliorării lor interne. În privința Serbiei se prevedea obligația Porții de a-i asigura autonomia, alegerea în interior a conducătorilor ei, libertatea cultului, interdicția pentru musulmani de a se stabili pe teritoriul sîrb etc.

Problema greacă rămînea mai departe în suspensie, dar acordul anglo — rus din 1826 deschisese drum pentru încheierea la 7 iulie 1827 a tratatului de la Londra dintre Anglia, Rusia și Franța. Urmarea practică a acestuia a fost distrugerea flotei turco egiptene la Navarin. Refuzul Porții de a accepta exigențele celor trei puteri a dus apoi la o reînnoire a tratatului de la Londra, la 12 decembrie 1827. Profitînd de circumstanțe, încă de la 6 ianuarie 1828 țarul avea să-și anunțe intenția de a ocupa Principatele ca mijloc de presiune asupra guvernului otoman. Cîteva luni mai tîrziu, armatele ruse au trecut Prutul și a izbucnit cel de-al doilea război ruso — turc al secolului al XIX-lea.

ACȚIUNI DE POLITICĂ EXTERNĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DIN 1821

Ocupația otomană

La 18/30 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu a plecat spre Oltenia. Revoluția era declanșată¹³. Timp de aproape o jumătate de an, evenimentele din țările române s-au desfășurat sub semnul ei. Revoluția din 1821 s-a încadrat unui proces general, putînd fi evident corelată mișcărilor similare din alte părți ale lumii; relații au ființat între ea și Eteria grecească, amîndouă acționînd în aceeași zonă.

Revoluția românească a avut de înfruntat o situație internațională nefavorabilă desfășurării ei, mai ales în ceea ce a privit imperiile învecinate. De la început, problema n-a rămas circumscrisă în interiorul națiunii, ci a devenit obiect de atenție a marilor puteri, care, direct ori indirect, aveau s-o oprească din desfășurarea ei firească. Confrunțați cu factorii externi au fost Tudor Vladimirescu, conducătorul revoluției, Mihail Suțu, domnul Moldovei și desigur boierimea din Țara Românească

¹² Vezi textul convenției și al actelor anexe în: D. A. Sturdza ș.a., *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, București, 1900, vol. I, p. 310—318.

¹³ Vezi: C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874; A. Olteanu, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971; Dan Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*; București, 1973; Radu Mircea, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978; G. D. Isescu, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1982.

și Moldova, clasă stăpînitoare considerată de Poarta otomană ca o *garantă a „liniștii” și „ordinii”*¹⁴.

Revoluția izvorită din profunde realități interne, a început întemeiată pe două înțelegeri, una internă dintre slugerul Tudor și trei mari boieri¹⁵ — Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu — și alta „externă”, convenția dintre Vladimirescu și doi fruntași eteriști, Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache, prin care cei trei și-au făgăduit sprijin reciproc în îndeplinirea planului lor „cel spre obștescul folos . . . ca prin puterea armelor . . . să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor”¹⁶. Prin acest acord, Tudor Vladimirescu încadra revoluția română unui proces revoluționar sud-est european antiotoman. Dar convenția oferea și temei pentru o acțiune paralelă internă, permițind semnatarilor „să se prefacă a provoca dezordini, a stîrni complicații interne”¹⁷. Trecînd dîncolo de planurile celor trei mari boieri, cu care se înțelesese și care îi dăduseră mandatul de „a ridica norodul cu arme”, ei făgăduind ajutorul lor „cu mijloace folositoare și cuvințioase”¹⁸, ea și de acelea ale aliaților eteriști, Tudor Vladimirescu a declanșat o revoluție românească de eliberare socială și națională de ample dimensiuni, forța „adunării norodului” îngăduindu-i să se afirme ca factor de sine stătător, față de cei cu care se înțelesese, ștergînd orice urmă de subordonare.

Revoluția a avut loc pe fundalul problemelor Europei de Sud-Est și în confruntare cu cele trei imperii ale zonei, ceea ce s-a reflectat, evident, în acțiunile de politică externă ale factorilor amintiți, care, totodată, au oglindit complexitatea și contradicțiile relațiilor lor. Conducerea lăteriei acreditase teza unui sprijin militar rus ca argument convingător în atragerea aliaților din Principate — de la Vladimirescu la parte din boieri. Dînd dovada unei clarviziuni politice deosebite, slugerul Tudor a acționat cu deosebită prudență, nedezvăluindu-și telurile antiotomane înainte de a fi avut certitudinea unui sprijin militar din partea Rusiei. Or, nici după sosirea lui Alexandru Ipsilanti la Iași și declanșarea acțiunii eteriste, teza intervenției militare ruse nu s-a confirmat. Acționînd cu prudență, nevrînd să strice planurile unei mari puteri — cum mărturisea lui Udrișki, cancelarul agenției consulare austriece, după sosirea sa la București¹⁹ — Tudor Vladimirescu s-a străduit, mai ales după

¹⁴ Boierimea reflecta un ghem de contradicții, ceea ce s-a vădit și în acțiunile ei de politică externă din timpul revoluției. Grupări ale ei se orientau spre unul sau spre celălalt din cele trei imperii ale zonei; de asemenea, o parte dintre boieri se încadrau, cu limite și rezerve, mișcării naționale, iar o altă parte, boierimea fanariotă, recentă și de adopțiune, din apropierea domnilor, s-a arătat sensibilă față de mișcarea de eliberare greacă. Dar consecvență nu exista în luările de poziție și în atitudinile acestei boierimi plină de contradicții, agitate și totodată indolente, inteligente dar și cinice, oportuniste dar și, uneori, acționînd patriotic. Grupurile ori partizile ei se făceau și se desfăceau, ea și alianțele, după împrejurări și situații, uneori de la o zi la alta, ori sub presiunea unora sau altora dintre factorii externi. De altfel și împrejurările constrîngeau la maleabilitate, chiar și Tudor Vladimirescu, aspru și drept, a fost silit să-și ascundă jocul, să nu-și dezvăluie pe deplin planurile și intențiile.

¹⁵ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* (se citează *Doc. răsce. 1821*) București, 1959, vol. I, p. 196.

¹⁶ *Ibidem*, p. 191—191.

¹⁷ *Ibidem*, p. 192, 193.

¹⁸ *Ibidem*, p. 196.

¹⁹ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, București, 1967, vol. II, p. 649.

ce întrevăderea sa cu Ipsilanti n-a făcut decât să-i întărească convingerea neamestecului militar rus²⁰, să realizeze o înțelegere cu Poarta, să-i obțină acceptul la ceea ce era în curs de a înfăptui.

Denunțind pe boierii uniți „cu cei de pe vremi trimiși domni” — fanarioții — Vladimirescu a cerut încă de la pornirea revoluției, în arzul său din 23 ianuarie înaintat Porții, „împărăteasca milă” și trimiterea la București a unui „om împărătesc” pentru a constata „jalnica stare a țării”²¹. Credincios Porții s-a declarat față de Pini la 28 ianuarie/9 februarie, pe un dregător l-a amenințat tot în acele zile cu „sabia împărătească”, iar divanului de la București i-a scris sentențios la 4/16 februarie: „noi știm că avem împărat”²². Sosit la București, a repetat lui Udrizki, știind că acesta avea să raporteze informația, că nu se ridicase împotriva puterii suzerane.

Dar limbajul lui Tudor Vladimirescu era cu totul altul decât cel umil al domnilor și boierilor. El nu contesta suzeranitatea sultanului, dar pretindea Porții să-l sprijine în restatornicirea „dreptăților” țării și acest lucru îl făcea cu armele în mîini, ocupînd cu oștirea sa revoluționară capitala și așteptînd acolo „omul împărătesc” menit a constata *de visu* realitatea și . . . de asemenea prezența miilor de oșteni! Cu serhaturile dunărene a purtat neconținut corespondența, încă de la declanșarea revoluției, îngrijindu-se de funcționarea poștei spre Silistra și Brăila și trimițînd scrisori și emisari spre Silistra, Brăila, Giurgiu și Vidin. Cînd — la 3/15 aprilie — caimacamii Negri și Ștefan Vogoridi au pretins mitropolitului Dionisie Lupu evacuarea imediată a răsculaților din București, replica slugerului a fost categorică. Mitropolitului i-a scris că se simțea dator a se jertfi „pentru patria noastră”, fiind „venit dimpreună cu norodul”, iar visterului Alexandru Filipescu-Vulpe că era mai „bucuros” a pieri „cu cinste” în casa sa decât să umble „prin păduri după pohtele și planurile fanarioților”²³. A doua zi, tot acestuia i-a cerut măsuri pentru intensificarea recrutărilor, căci „fără de arme nu o să ne putem izbăvi țara din mîinile celor ce au mincat-o atîția ani”²⁴. Era limpede că Vladimirescu, chiar sub presiunile „diplomatice” ale caimacamlor lui Scarlat Calimachi, sprijinite și de pașalele dunărene, refuza să renunțe la planurile sale. A rămas pe loc și s-a mulțumit să-și continue și chiar să-și intensifice, în zilele următoare, corespondența cu serhaturile, reafirmînd neconținut Porții „supunerea” sa — așa cum se menționa, între altele, într-un raport al unui diplomat din Constantinopol la 28 aprilie/10 mai²⁵ — dar n-a cedat nimic din ceea ce voia să înfăptuiască. Prudent, a ordonat ostașilor săi să evite ciocnirile cu turcii ori le-a cerut să-i

²⁰ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 267 (M. Cioranu), 362—363 (C. Isvoranu); C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 212 (P. Poenaru); Al. Vianu și S. Iancovici, *O lucrare înedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din țările române*, în „Studiul”, XI (1958), nr. 1, p. 84 (I. Iprandi); *Din scrierile inedite ale lui... Jalnica cîntare a lui Zilot...*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, VI (1891), p. 94 (Zilot Românul).

²¹ *Doc. răsce. 1821*, vol. I, p. 208 — 210.

²² *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe* (se citează *Rev. 1821. Doc. ext.*), București, 1980, pt 71; *Doc. răsce. 1821*, vol. I, p. 212, 230.

²³ *Doc. răsce. 1821*, vol. II, p. 21—22, 28.

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

²⁵ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 285.

elibereze restituindu-le armele lor și de asemenea, la un moment dat, a dispus să fie retrase satele din prea marea apropiere a fluviului. Negocierile au fost însă purtate mai departe și totodată Tudor Vladimirescu a căutat să împiedice, prin purtarea lor neîntreruptă, ca turcii să intre în țară. Când, până la urmă, operațiile otomane au fost declanșate, slugerul s-a retras cu „adunarea norodului”, prevenindu-și oștenii că venise vremea luptei cu otomanii. N-a avut însă nici acum o atitudine ofensivă, ceea ce ar fi fost imprudent și nepolitic, ci s-a îndreptat spre Oltenia, unde, tot cu armele în mâini, intenționa să reziste în mănăstirile întărite și să impună, până la urmă, Porții satisfacerea „cererilor norodului”. Drumul său avea însă să se sfârșească tragic, prin trădare și prin martiriul său.

Dar nu numai relațiile cu Imperiul otoman au intrat în sfera de preocupare a lui Tudor Vladimirescu, ci în acțiunile sale externe el a ținut în seamă existența celorlalte două mari puteri din zonă: Rusia și Austria. Înainte de a trece Oltul și a se îndrepta spre București, a declarat ostașilor săi, atunci când încă credea în viabilitatea tezei eteriste privind sprijinul rus: „... nouă ne vor ajuta rușii ca să luăm cetățile de pe pământul țării noastre și apoi ne vor lăsa liberi și cu legile noastre”²⁶. Dar la 23 februarie/7 martie dezavuarea țarului era trimisă din Laybach spre București; de altfel, nici împăratul Austriei nu s-a arătat sensibil față de cererile revoluționarilor munteni, Francisc I fiind chiar dispus să acorde ajutor cu armament și muniții turcilor pentru a-și exercita represiunea! Nici Ipsilanti n-a avut sprijinul țarului de el trimbițat, ci doar o categorică dezavuare! Cu totul derutat, după ce se aruncase în luptă convins că Alexandru I avea să-l ajute, el nu și-a mai realizat utopicul proiect de fortare a Dunării, ci a rămas pe loc, în Principate, până la zdrobirea oștirii sale de către corpurile de oaste otomane. Rusia a fost constrinsă, în situația dată, să accepte intervenția otomană, căutând doar să obțină, fără succes, prin glasul reprezentantului ei Stroganof, ca Poarta să folosească „căile pacificării și ale amnistiei”²⁷. Tensiunea ruso — turcă avea să crească abia la începutul verii, atunci când slugerul Tudor fusese ucis, iar represiunea otomană în Principate se realizase.

Tudor Vladimirescu a întreținut legături în timpul revoluției — direct ori indirect prin intermediul boierilor cu care s-a aliat în temeiul schimbului de jurăminte din 23 martie / 4 aprilie 1821 — nu numai cu Poarta și cu cei doi împărați creștini, dar, de asemenea, cu conducerea Eteriei. Dialogul acesta însă, odată cu agravarea situației generale, s-a dovedit a fi inefficient. Diplomaii străini au evidențiat neconținut că Vladimirescu și Ipsilanti aveau „vederi diferite”, că „nu erau înțeleși”, că aveau „scopuri diferite” și că între ei urma să izbucnească un conflict!²⁸ În aprilie 1821 chiar Reis-efendi-ul declara ambasadorul Austriei că cei doi protagoniști „s-au retras fiecare în altă parte”²⁹!

²⁶ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluția din anul 1821 supranumită Zavera*, București, 1874, p. 57.

²⁷ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 238.

²⁸ *Ibidem*, p. 170, 196, 197 și 217.

²⁹ *Ibidem*, p. 270.

La 11/23 mai Ipsilanti seria iritat lui Iordache Olimpiotul că slugerul „se poartă foarte rău”. Sfirșitul lui Vladimirescu avea să fie concluzia tragică a acestor relații! Conducătorul revoluției a întreținut relații și cu sirbii, un raport francez din Viena semnalând de la 7 martie „legăturile secrete” româno — sirbești, mărturisite câteva săptămâni mai târziu de însuși Vladimirescu lui Udrișki³⁰. În sfârșit, Tudor Vladimirescu și grupul de boieri cu care a conlucrat s-au arătat firesc și evident interesați de o apropiere de Moldova. Sluggerul a schițat la 5/17 aprilie în această privință un întreg program de acțiune: „... urmează să știm cele ce se fac acolo și să le vestim ceste de aici ca, fiind la un gând și într-un glas cu Moldova, să putem câștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi ajutându-ne unii pe alții”³¹. Un „sinior Sion” era folosit pentru a fi trimis mitropolitului Veniamin Costache, la sfârșitul lunii aprilie și doar două zile înaintea retragerii din București a „adunării norodului”, sluggerul Nicolae Greceanu era desemnat ispravnic de Slam Rimnic cu sarcina de a culege știri privind Moldova³².

În „cererile norodului” se arăta că Tudor Vladimirescu urma să aibă „grijă de binele intern și extern”. Cu armele în mîini el a desfășurat îndrăznețe acțiuni de politică externă. Ţelul înlăturării regimului fanariot și al abuzurilor, ca și schițarea unui program de reforme le-a dezvăluit fățiș; dar evident, obiectivele sale mergeau cu mult mai departe. Le-a sintetizat ostașilor săi țărani la trecerea Oltului, dar ele aveau să aibă și un „ecou internațional”. Contele de Gabriac raporta astfel la 23 aprilie/5 mai 1821 din Petersburg ministrului de externe al Franței că Vladimirescu lupta „în interesul particular al independenței Valahiei și Moldovei”³³, informație prețioasă, întrucît indica ţelurile externe ale sluggerului în dimensiunile lor complete. Documentele emise în cancelaria sa — pe care și-o organizase cu secretari și scriitori minuind mai multe limbi, inclusiv limba turcă, pentru care ceruse a-i fi trimis în preajmă armeanul Martinac Bohor cu „știința de carte și vrednic de loghi”³⁴, care îi era prieten — ca și cele scrise de boierii cu care a conlucrat reflectă siguranță de sine, o concepție clară, demnitate dar și tact diplomatic. Trebuie evidențiat și faptul că a știut să-și asocieze în acțiunile sale de politică externă un grup de boieri, ceea ce atît în fața puterii suzerane cît și a celorlalte puteri trebuia să confere acestor acțiuni, în împrejurările internaționale existente, un caracter legitim.

O serie de memorii și arzmagzaruri întocmite și înaintate de boieri în timpul evenimentelor revoluționare completează imaginea politicii externe românești în epocă. Dacă la sluggerul Tudor, în afara necesității în care s-a găsit de a nu-și putea dezvălui pe de-a întregul planurile acțiunii, se poate urmări o linie de comportament continuă, neșovăitoare, nu același lucru poate fi constatat la boieri, nu numai din pricina împărțirii lor în tabere diferite — și ele fluctuante! — ci și deoarece comportamentul lor s-a dovedit a fi oportunist și schimbător, chiar și la aceia integrați mișcării naționale. Nu întimplător, în preziua izbuc-

³⁰ *Ibidem*, p. 136; *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, București, 1967, vol. II, p. 648.

³¹ *Doc. răs.* 1821, vol. II, p. 33.

³² *Ibidem*, vol. II, p. 109, 165—166.

²³ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 281.

³⁴ *Doc. răs.* 1821, vol. II, p. 46.

nirii revoluției, tocmai aceștia par a fi cei care au căutat să se acopere scriind lui Pini că „s-ar putea să aibă loc o izbucnire neașteptată” și să-și declare semnăturile „falsificate și neadevărate” în cazul cind ele aveau să apară pe vreun document !³⁵ Porții i-au anunțat „apostasiaslugerului Theodor”, pentru a se acoperi³⁶, deși două zile mai tirziu, „ocîrmuirea” (în rîndurile căreia puteau fi regăsiți tocmai marii boieri implicați în evenimentele revoluționare !) liniștea agenția consulară a Austriei, arătîndu-i că răsculații „nici o supărare sau vreo pagubă n-au făcut aceia nimănui” !³⁷ În aceiași zi, la 2/14 februarie, căutînd iarăși acoperire, au scris domnului Moldovei cerîndu-i . . . „prudentele îndemnuri” !³⁸ În ziua următoare, Pavel Macedonschi era delegat de boieri pe lîngă Tudor cu care erau începute lungi negocieri. Teamă de răspundere i-a făcut ca la 4/16 februarie să se gîndească a cere intervenția armată a pașalelor dunărene, dar față de rezerva manifestată de Pini, au renunțat. Este posibil însă ca ei să fi dorit doar ca Pini să-și exprime rezerva, dîndu-le astfel o nouă acoperire ! Oricum, erau depășiți de evenimente ; nu cunoșteau poziția exactă a Rusiei și-și dădeau seama că cel pe care unii dintre ei îl consideraseră un mandatar se comporta ca un conducător revoluționar de sine stătător. „Boierii se găsesc . . . într-o astfel de stupoare — scria consulul francez Pagé la 20 februarie/4 martie 1821 — încît nu știu pe ce poziție să se situeze, temîndu-se de a se compromite fie față de Poartă fie față de Rusia”³⁹.

Un număr din ce în ce mai mare de boieri, lor avînd să li se alăture și cei trei mari boieri care se înțeleseseră cu slugerul Tudor, au luat calea Brașovului ori a Sibiuului, unde aveau să plece și cei doi consuli generali ai Rusiei și Austriei. Cîteva zeci de boieri au rămas totuși pe loc, în timp ce „adunarea norodului” se apropia de capitală. Negocierile dintre reprezentanții acestora și sluger au continuat. Cînd Vladimirescu a sosit la București, ele s-au precipitat, ajungîndu-se la acordul din 23 martie/4 aprilie, tocmai în zilele în care dezavuarea țarului a devenit de notorietate publică. Boierii din țară au adresat o jalbă lui Alexandru I, la 18/30 martie, deci cu cinci zile înaintea schimbului de jurămînte cu Vladimirescu, în care i-au cerut „intrarea puternicelor . . . oștiri”, justificînd însă evenimentele revoluționare („ . . . nenorociții contribuabili din România mică fură siliți a se revolta, nemaiputînd suferi nedreptele și neomenoasele cereri și plăți”) și îndemnînd totodată pe cei de Brașov a li se alătura⁴⁰. Nouă zile mai tirziu, de data aceasta în consens cu slugerul, s-au adresat Porții, țarului și lui Metternich, aruncînd vina pe fanarioți și înfățișîndu-l pe Tudor — chiar după ce dezavuarea rusă constituia o certitudine — drept un patriot („animé par un zèle patriotique”)⁴¹.

Dar boierii refugiați în Transilvania se adresau tot în acele zile împăratului Austriei și celui al Rusiei, ca și Porții, denunțînd atît pe Vladimirescu cit și pe Ipsilanti ; printre semnatori erau și proaspăt a-

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 201.

³⁶ *Ibidem*, p. 214—215, 216.

³⁷ *Ibidem*, p. 218.

³⁸ *Ibidem*, p. 221—222.

³⁹ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 97.

⁴⁰ *Doc. răs.* 1821, vol. I, p. 378—381.

⁴¹ *Ibidem*, p. 409—414.

junșii la Brașov : Grigore Brâncoveanu și Grigore Ghica, care, probabil, țineau iarăși a se acoperi ! La 10/22 aprilie, Grigore Băleanu aflat la Cîmpulung, (în casa căruia fuseseră întocmite documentele schimbului de jurăminte dintre boieri și slugerul Tudor)⁴² cerea însă avizul lui Ipsilanti privind un memoriu destinat țarului în care Băleanu se situa, în multe privințe, pe pozițiile lui Vladimirescu, scriind despre răsculați că „strigătul lor nu țintește la altă decît să scape de tiranie”, deoarece locnitorii Țării Românești ajunseseră „robi ai robilor Porții otomane”. Băleanu preconiza ca pe „pămîntul dacic, cu hotarele sale naturale” să se constituie națiunea română „ca popor cu totul liber, suveran, autonom”, legat doar de „protecția” țarului; el mai cerea „domn de același neam”, „oaste pămînteană” și recuperarea cetăților de la Dunăre⁴³. Un grup de boieri refugiați la Brașov au adresat o lună mai tîrziu un arz Porții, în care o provocau să intervină „cu puternicul și neobositul ei braț”, atît împotriva slugerului Tudor cit și a principelui Ipsilanti⁴⁴. Peste cîteva zile, pentru ultima oară înțelegi cu Vladimirescu înainte de a trece hotarele transilvane, boierii din preajma sa s-au adresat lui Metternich, mărturisindu-și din nou consensul cu slugerul, condamnînd pe Ipsilanti pe care-l calificau, chiar exagerînd, „căpetenie unei adunări necunoscute nouă și de tot streină”, exprimînd temerea față de o ocupație otomană și solicitînd sprijinul imperiilor creștine pe lîngă Poartă în vederea recîstigării vechilor privilegii ale țării⁴⁵. Cîteva săptămîni mai tîrziu, un grup de boieri refugiați la Brașov scriau țarului Alexandru I, denunțînd de data aceasta vehement ocupația turcească a țării considerată a fi „o nenorocire . . . de nedescris”⁴⁶.

În Moldova, oscilațiile lui Mihai Șuțu, care la 24 februarie/8 martie îndemna pe boieri a scrie țarului și să-i ceară intervenția oștirii sale, pentru ca o lună mai tîrziu, înainte de a trece în refugiu dincolo de Prut, tot el să îndemne divanul la supunere față de otomani⁴⁷, au creat destulă confuzie. Însiși boierii moldoveni, de îndată ce s-a vădit mai ales că eteriștii erau singuri și că armata rusă de sprijin nu se arătase, nu au fost deloc înclinați să li se alăture. Ei au cerut repetat ajutorul Austriei și Rusiei, au solicitat desemnarea unui nou domn în locul lui Șuțu și au trimis la Brăila reprezentanți ai lor, dindu-le și instrucțiunea de a afla „adevăratele lucruri din Țarigrad”⁴⁸. Ca și boierii munteni, care-l înfruntaseră — neîndoielnic la îndemnul slugerului Tudor pe Ipsilanti, întrebîndu-l „Ce este comun între daci și greci?” și-i ceruseră să nu mai dea proclamații românilor⁴⁹, boierii moldoveni arătau, în iunie 1821, eteristului Gh. Cantacuzino că nu voiau să adopte „pasul grecesc”, riscînd „a cădea într-o critică osînditoare” și-l somau să înceteze cu „învitaturi fără folos”⁵⁰.

⁴² *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, București, 1967, vol. 11, p. 653—654.

⁴³ *Doc. răs.* 1821, vol. II, p. 54—56.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154—157.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 157—160.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 191—192.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 332, 422—424; *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 140.

⁴⁸ *Doc. răs.* 1821, vol. 11, p. 75—76.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 73, 74.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 212—214.

OCUPAȚIA OTOMANĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎNAINTEA RESTAURĂRII DOMNILOR

Începînd de la 13/25 mai oștirile otomane au pătruns în Principate. La 15/27 mai Tudor Vladimirescu a evacuat Bucureștii, unde avea să se instaleze Ahmed Bei, chehaia pașei de Silistra. Pînă în Oltenia, „Adunarea norodului” — din mijlocul căreia a fost ridicat prin înșelăciune și trădare slugerul Tudor — nu a avut ciocniri cu otomanii, deși slugerul o pregătise de luptă în această privință. El a căutat însă, totodată, pînă la sfîrșitul său tragic, ca, păstrînd armele în mîini, să obțină prin negocieri recunoașterea din partea puterii suzerane a cerințelor sale. La 29 și 30 mai/10 și 11 iunie, la Drăgășani, într-o primă luptă cu otomanii pandurii îi înfrîinseră, dar la 7/19 iunie oștirea eteristă, căreia i se alăturase o mică parte dintre panduri, a fost zdrobită tot la Drăgășani. Lupte de rezistență au continuat, dar în fapt, într-un răstimp relativ scurt, ocupația otomană, cu urmări deosebit de grele, a fost statormicită.

Încă în luna mai, chiar înainte ca acțiunea să aibă loc, Stroganof protestase pe lingă Poartă împotriva ocupației Principatelor⁵¹. Era astfel inițiată o lungă dispută diplomatică ruso — turcă, complicată prin cruzimea și caracterul anarhic al reprimării mișcării de eliberare grecești. La 6/18 iulie 1821, Stroganof a prezentat Porții o notă aspră⁵². Rusia — căreia i se vor alătura în această privință, Austria și Prusia⁵³ — a cerut evacuarea imediată a Principatelor. Poarta a replicat punînd condiția extrădării răsculaților refugiați pe teritoriul rus și apoi aceea a „garanției” celorlalte puteri referitoare la nepătrunderea armatei ruse în Principate⁵⁴. La 15/27 august, după ce, între timp, reprezentantul Rusiei rupsese relațiile și plecase din Constantinopol, un dregător otoman declara ambasadorului britanic Strangford că „pacificarea provinciilor . . . răsculate” constituia o problemă în soluționarea căreia Poarta nu era dispusă să accepte „intervenția unor puteri străine”⁵⁵. În același timp, Poarta a luat măsuri de rezistență împotriva unei eventuale pătrunderi a armatei ruse în Principate și chiar pentru prădarea prealabilă a acestora în cazul evacuării lor forțate⁵⁶! Timp de mai bine de un an, Moldova și Țara Românească aveau să se găsească sub ocupația directă a pașalelor dunărene, lipsite de domnitori și de asemenea de cei mai de seamă boieri, care refuzau să se întoarcă din refugiul lor de peste granițe. Cele două țări au fost conduse de caimacamii Constantin Negri și Ștefan Vgoridi, care, lipsiți cu totul de inițiative, nu au făcut decît să execute ordinele Porții și ale comandanților militari otomani. La 25 decembrie 1821/6 ianuarie 1822, consulul prusian Kreuchely raporta că la București atît caimacamul Negri cît și divanul boeresc ce fusese înjghebat, se găseau „sub influența pașalei”⁵⁷, adică a chehaiei Ahmed Bei. Cele mai

⁵¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, 1896, vol. II, p. 581.

⁵² *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 363—368.

⁵³ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 588, 595.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 598, 599, 600, 600—603 etc.

⁵⁵ Gentz, *op. cit.*, vol. II, p. 143.

⁵⁶ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 390.

⁵⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 136.

frumoase case boierești din București și Iași au fost ocupate de oștenii otomani, unele fiind chiar transformate în grăduri! ⁵⁸

În lipsa domnilor, în situație care se crease, asupra boierilor a rămas sarcina de a asuma exercitarea unor acțiuni de politică externă, care, au reflectat neîndoielnic, în primul rînd, propriile lor interese, dar care, totodată, au oglindit și unele interese naționale. În repetate rînduri, Poarta și dregătorii ei s-au străduit să determine pe boierii fugari să se reîntoarcă în cele două capitale, pentru ca astfel ocupația să capete un oarecare caracter de „legalitate”. Parte dintre boieri au dat curs acestor îndemnuri, în Țara Românească în frunte cu banii Barbu Văcărescu (în august 1821) și Grigore Ghica (în noiembrie 1821) ⁵⁹; ceilalți au refuzat însă să dea curs îndemnului, unii rămînînd în exil pînă după încheierea convenției de la Akkerman! Din Brașov, Sibiu, Cernăuți și Chișinău boierii deșertați au înaintat diferite memorii Porții și împăraților Rusiei ori Austriei. Pozițiile lor erau divergente în privința orientărilor externe, o grupare sau alta căutînd sprijin la unul sau altul dintre marile imperii ale zonei; au început să apară mai accentuat și divergențele între marii boieri și cei de treaptă a doua. În luna iulie 1821, au fost înaintate din Brașov un memoriu pașei de Silistra, prin care se aduceau mulțumiri pentru intervenția otomană la nord de Dunăre și altul țarului prin care era criticată ocupația otomană, mitropolitul Dionisie Lupu semnîndu-le pe amîndouă! ⁶⁰

Este însă semnificativ faptul că doleanțele boierilor — unele repetînd pe cele exprimate și de Vladimirescu — se întîlneau în general în memorii indiferent de orientarea lor spre o putere ori alta: revenirea la domnia pămînteană, măsuri împotriva străinilor și mai ales a balcanicilor (a grecilor în primul rînd), măsuri privind mănăstirile închinete, recuperarea teritoriului raielelor dunărene de pe malul stîng, organizarea unei oștiri naționale, libertatea negoțului (exercitat și cu vase purtînd însemnele țării, cum o solicita Alexandru Vilara) ⁶¹ etc. Pregătindu-se dobîndirea independenței într-o altă etapă în unele memorii se cerea, pentru a se slăbi legături uni- sau bilaterale, ca „protecția” asupra Principatelor să nu se mai exercite numai de Rusia, ci și de Austria ori chiar de ansamblul puterilor europene! ⁶² Retras la Sibiu, consulul general rus Pini și-a continuat uneltirile, exercitînd presiuni neconținute asupra boierimii (inclusiv asupra celei reîntoarse în Țara Românească) ⁶³ și invocînd o neîntîrziată izbucnire a unui nou război ruso-turc (ceea ce boierii îi vor și reproșa în vara anului 1822) ⁶⁴. Caimacamii nu au îndrăznit să împiedice ca jalbele boierilor adresate

⁵⁸ *Ibidem*, p. 129, 140 etc.

⁵⁹ *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 383; *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. 11, p. 773.

⁶⁰ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932.

⁶¹ Pentru memorii vezi: V. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1789—1830*, București, 1970 și Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932.

⁶² *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1051; *Doc. răs.* 1821, vol. 11, p. 326.

⁶³ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 160.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. XVI, p. 1051.

Porții să ajungă la destinație, Vogoridi înlesnind chiar vornicului Teodor Balș, venit la Iași de la Chișinău, ajungerea la Silistra, în toamna anului 1821, deși el a avut abilitatea de a transmite concomitent și un memoriu al boierilor de treapta a doua pe care Balș a trebuit să-l semneze la Silistra și prin care, înlăturându-se doleanța marilor boieri, care ar fi dorit o etapă intermediară în care Moldova să fi fost guvernată numai de divan, se cerea neîntirziata numire a unui nou domn ⁶⁵.

REINSTAURAREA DOMNIELOR PĂMÎNTENE. ACTIVITATEA NOILOR DOMNI ÎN DOMENIUL RELAȚIILOR EXTERNE (1822 — 1829)

La începutul primăverii anului 1822, Poarta a chemat la Silistra două grupuri de boieri, unul de la București și altul de la Iași, recomandând a li se da toată cinstirea ⁶⁶. De la Silistra cei 13 boieri au plecat mai departe la Constantinopol unde au sosit la 17/29 aprilie ⁶⁷. Printre reprezentanții munteni erau și banii Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, în timp ce în fruntea moldovenilor era logofătul Ioniță Sandu Sturdza, în compoziția delegației moldovene nefiind însă cuprins nici un boier din protipendadă, deși emigranții moldoveni speraseră a fi chemați și ei ⁶⁸. Călătorind împreună, munteni și moldoveni, priniți și de-a lungul călătoriei „cu multă țeremonie” ⁶⁹, au avut prima întrevedere cu reis efendi-ul la 20 aprilie/2 mai, oferindu-li-se și acolo cafele și ciubuce ⁷⁰. La 21 — 22 aprilie/2 — 4 mai și-au definitivat ponturile — muntenii aducându-le gata redactate într-o primă versiune ⁷¹ — pe care apoi le-au discutat și îndreptat cu Ali Bei, dregător delegat de Poartă a-i „sfătui”. Dar nici noua variantă din 24 aprilie/6 mai n-a fost acceptată, deși la 25 — 26 aprilie/7 — 8 mai recopiaseră ponturile, căci „le-au întors de iznoavă să le mai prefacă, mai adăugându-le și alte ponturi din porunca sa” ⁷² ! Versiunile definitive au fost predate și acceptate abia la 27 aprilie/9 mai 1822 ⁷³.

La 9/12 mai 1822, Ali Bei a confirmat celor două deputații că aveau să fie numiți pămînteni ⁷⁴. Izolați și supravegheați, boierii nu puteau primi din țară decît scrisori deschise și ei n-au îndrăznit să se plimbe prin oraș nici atunci cînd acest lucru li s-a îngăduit ! ⁷⁵ Între 23 iunie/5 iulie și 29 iunie/11 iulie Grigore Ghica și Ioniță Sandu Sturdza, cărora le-a fost adăugat și Filip Lenș, deoarece știa turcește, au fost

⁶⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 78—79.

⁶⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 142.

⁶⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 108.

⁶⁹ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, Iași, 1857, tomul II, p. 140.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 146; mai vezi M. Kogălniceanu, *Cronicele României...*, București, 1874, tomul III, p. 440—441.

⁷¹ Vezi Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 155—158.

⁷² Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 147; Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 441.

⁷³ *Ibidem*, p. 441—442; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 148.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 150.

⁷⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 641, 649; *Documente Hurmuzaki*, vol. XII p. 1055.

primiți de Ali Bei și de reis efendi. După ce, la 29 iunie/11 iulie, a fost comunicată oficial desemnarea lui Ghica ca domn al Țării Românești și a lui Sturdza ca domn al Moldovei, la 1/13 iulie cele două deputații au fost duse la Poartă în șase caice și apoi „pe armăsari împărătești împodobiți cu frumoase podoabe”⁷⁶. Poporul constantinopolitan nu i-a primit rău, deoarece, cum nota Miltitz, reprezentantul Prusiei, gîndea că „sînt creștini . . . dar cel puțin nu sînt greci”!⁷⁷ Au fost întîmpinați cu toții de dragomanul cel mare al Porții, care i-a condus la marele vizir, unde „au făcut trei temenele pînă la pămînt și ingenunchind au sărutat crosurile macatului pre care ședea”. Le-au dat cafele, dar i-a ținut „în picioare”. Cînd s-au înfățișat la reis efendi, cei doi domni au fost așezați „pe saltele jos unul lingă altul” și boierii au fost poftiți, de asemenea să stea jos⁷⁸.

Țărăgăneala a continuat în perioada următoare. Abia la 13/25 iulie li s-au adus domnilor caftanele domnești (pe care trebuiau să le țină trei zile pe pernă „dupe obicei”) ⁷⁹. La 1/13 august l-au vizitat pe patriarh, și doar la 11/23 august au plecat din Constantinopol, unul pe uscat, altul pe mare, reîntîlnindu-se la Silistra, unde seraschierul i-a investit la 9/21 septembrie, dîndu-le cabanița, tuiurile și cuca, trimise de vizir pînă acolo în lăzi închise⁸⁰. Spre țară au pornit doar cînd spre Constantinopol s-au dus beizadelele lor, trimise aparent ca capuchehăi-șefi și în realitate ca ostateci! După scurte opriri la mănăstirile Văcărești și Frumoasa, cei doi domni au intrat în orașele lor de scaun⁸¹.

Încă cu cîteva zile înainte de numirea oficială a celor doi domni, ambasadorul britanic la Constantinopol declara pe boieri „incapabili” de domnie și tot atunci ambasadorul Franței amintea de eventualitatea instaurării unui sistem mixt în Principate: un pămîntean într-o țară și un fanariot în cealaltă!⁸² Sarcina celor doi domni era departe de a fi ușoară; trebuiau să reînnoade firul rupt cu peste un veac înainte și totodată să înceapă a pregăti cele două țări pentru noile vremuri ale secolului al XIX-lea. Paradoxal, tocmai Strangford, reticentul ambasador britanic, avea să-i definească ca „oameni cu avere și caracter”, el elogiînd chiar „lunga și interesanta conversație” pe care o purtasera cu dragomanul său⁸³. La Constantinopol a reieșit că Grigore Ghica avea cunoștințe de italiană⁸⁴; în fapt, domnul se descurca foarte bine și în franceză și neîndoielnic, ca și Sturdza, de data aceasta, în grecește; consulul prusian Kreuchely afirma că Grigore Ghica vorbea „mai bine sau mai

⁷⁶ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 444; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 152 și urm.,

⁷⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 652.

⁷⁸ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 444—446; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 153—154.

⁷⁹ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 446.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 447—448; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 159—160.

⁸¹ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 448—449; N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 656.

⁸² *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 426, 427, 428 și 429.

⁸³ *Ibidem*, p. 435, 438, 440—441, 442.

⁸⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 155; Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 445.

rău” și limba turcă⁸⁵. Lui Ghica i s-a imputat — pe nedrept — linia sa prudentă de comportament („. . . j'évite scrupuleusement, scria el în 1824, tout ce qui pourrait compromettre mon honneur et la tranquillité de mon pays”) ⁸⁶, zgircenia și faptul că n-ar fi posedat cărți ⁸⁷ (în timp ce contemporanul, uneori prietenul alteori adversarul său, Grigore Brâncoveanu a avut una din cele mai frumoase biblioteci ale vremii); Minciaki îl socotea oportunist în privința relațiilor externe ⁸⁸, uitînd însă grelele împrejurări cărora trebuia să le facă față. Ioniță Sandu Sturdza, apropiat de cărvunari, adversar al „magnaților” ⁸⁹, era un om mai simplu, cu învățătură „ca a tuturor boierilor de vîrsta sa”, „fiind puternic în dialectul grecesc” ⁹⁰. Nu cunoștea decît cîteva cuvinte în limba franceză, scoțindu-și calpacul și ridicîndu-se în picioare pentru a transmite un mesaj consulului Kreuchely de la București, dar manifestînd și demnitate la nevoie, cum a făcut-o cînd, la capătul domniei, a refuzat straja rusească pe care i-o oferea colonelul Liprandi, după ce-l scosese din scaun („. . . n-am trebuință de strajă rusească, spuse el, fiindcă mă păzește D-zeu !”) ⁹¹.

„Provinciile turcești de dincolo de Dunăre”, așa erau definite în 1822 Principatele de un ministru de externe al Franței ⁹² ! „. . . malgré les titres pompeux qu'on nous donne — scria Grigore Ghica lui Gentz în 1826 — nous ne sommes que des personnes subalternes dans l'Empire ottoman” ⁹³. Cu toate acestea, cei doi domni și mai ales Ghica au făcut față problemelor externe cu care erau confrunțați. Interesul pentru problemele politice nu era, de altfel mic. „. . . à Bucarest tout est politique, comenta consulul general Kreuchely în 1822, tout parle diplomatie” ⁹⁴. Referindu-se la congresul de la Verona, tot el remarcă că „ce nom retentit si souvent que même la lie du peuple le connaît” ⁹⁵.

Dar domnii pămînteni erau departe de a avea o situație de înviat. Conflictul dintre cei doi domni și o parte a boierimii a continuat în cursul celor șase ani ai domniei lor. O parte dintre boieri și dintre cei mai însemnați nu s-au întors în patrie decît foarte tîrziu, uneltind neconținut pe lîngă imperiile creștine limtrofe ori pe lîngă Poartă. Încă de la numirea celor doi domni, reis efendi-ul le spusese noilor principii și membrilor celor două deputății : „. . . să iubiți pe domnii voștri, precum și ei pe boieri *ca cu boierii dimpreună* să ocîrmuească țara bine și cu dreptate” ⁹⁶. Atît Sturdza cît și Ghica s-au străduit însă să-și im-

⁸⁵ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 186.

⁸⁶ V. Georgescu, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești (1823—1828)*, București, 1962 (se citează: *Din corespondența...*), p. 125.

⁸⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1100.

⁸⁸ *Din corespondența...*, p. 40, nota 4.

⁸⁹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 166.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 165.

⁹¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 180—181, 201; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 173.

⁹² *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1077.

⁹³ *Din corespondența...*, p. 202.

⁹⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 198.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tomul III, p. 445; Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 154.

pună punctele de vedere, deși și boierii opozanți, făcând uz de dreptul tradițional al boierimii de a se adresa Porții, nu și-au încetat activitatea. Pe acest ultim drept îl evocau în 1824 lui Ioniță Sandu Sturdza opozanții, declarându-i: „Pentru a nu fi răspunzători, pentru a scăpa capetele noastre, trebuie să trimitem deputații noștri la Constantinopol, pentru a spune adevărul faptelor”. Ei i-au cerut pașapoarte și cai de poștă! Cînd au fost oprite la trecerea Siretului, a avut loc la Iași, la curtea domnească, o manifestație de protest condusă de mitropolit. Ajunși pînă la urmă la Silistra, seraschierul a refuzat, înainte de a primi o poruncă a Porții, dînd curs cererii lui Sturdza să-i oprească pe trîmișii opoziției. „Acești boieri, spusesse el, nu se duc la ruși, nu se duc la englezi, nu se duc la francezi și nici la alți străini; ei se duc la stăpînul nostru al tuturor. Nu îndrăznesc să-i opresc”!⁹⁷

ACTIVITĂȚILE CONSULARE ÎN PRINCIPATE

La începutul domniilor pămîntene, Poarta a cerut restrîngerea activităților consulare în Principate, pretinzînd chiar, inițial, ca acestea să nu se desfășoare decît la București și ca greci să nu fie cuprinși în personalul consulatelor străine⁹⁸. Relațiile cu Rusia nu s-au statornicit în mod regulat decît spre sfîrșitul celor două domnii, deosebit de prezență a fost însă Austria, mai ales în Țara Românească, unde legăturile dintre Grigore Ghica și consulul general Fleischhackl von Hakenau au fost strînse și unde cavalerul de Gentz, apropiat al lui Metternich, îl sfătua prin corespondența sa pe domn; în Moldova, în schimb, relațiile lui Ioniță Sandu Sturdza cu Lippa, bancher brașovean, numit consul al Austriei la Iași, au fost proaste. Relațiile cu Prusia — importantă achiziitoare de cai în Moldova⁹⁹ — și cu Franța nu au avut în epocă o însemnătate prea mare.

Austria — cu un consulat general la București, cu un consulat la Iași, cu numeroase starostii și cu 2400 de supuși și protejați în 1822 (inclusiv supușii ruși aflați atunci temporar sub protecția habsburgică în lipsa funcționării consulatelor ruse)¹⁰⁰, Prusia — cu un consul la București și un viceconsul la Iași și cu 100 de supuși ori protejați, Franța — cu un consul la București și un cu viceconsul la Iași și 40 de supuși și protejați, în 1822¹⁰¹, Anglia — cu un consul la București începînd din 1826, cînd Blutte a avut audiența solemnă de prezentare¹⁰² — și Rusia cu un consulat general la București și un consulat la Iași, care nu și-au reluat însă activitatea decît din 1826, au fost puterile cu care au existat relații la nivel consular în timpul domniilor pămîntene. Consulatele arborau pavilioane, ca și armoriile statelor respective. Localurile lor fuseseră achiziționate — la Iași — de bresle¹⁰³, iar autoritățile le aveau în

⁹⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 269.

⁹⁸ *Din corespondența...*, p. 84; *Rev. 1821. Doc. ext.*, p. 444.

⁹⁹ În octombrie 1824 a fost autorizat exportul a 1200 cai spre Prusia (*Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1170).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 1079.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 355.

¹⁰³ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1157.

grijă, la București localul consulatului general al Rusiei fiind reparat pe cheltuiala Țării Românești¹⁰⁴. Tot autoritățile asigurau aprovizionarea lor¹⁰⁵ și acordau personalului consular anumite tainuri ori privilegii, consulul general al Austriei beneficiind astfel de un număr important de scutelnici¹⁰⁶.

Legătura consulatelor cu guvernele lor era asigurată printr-un sistem de curieri și prin scrisori (o scrisoare făcea de la Paris între 22 și 25 de zile, în schimb un curier a străbătut distanța dintre Londra și București în 15 zile)¹⁰⁷. Uneori curierii erau reținuți ori întârziați (în carantină de austrieci, care, profitând de aceasta, încercau să cunoască conținutul mesajelor), prin reținere uneori de către turci ori prin întârzierea eliberării de către ei a teșcherelelor de drum¹⁰⁸.

Relațiile autorităților muntene și moldovene cu consulatele erau diverse. Unele erau legate de supușii și protejații fiecărei țări: procese în care erau implicați străinii, care intrau în atribuțiile logofetiei de străini — în Țara Românească — sau departamentului de pricini străine — în Moldova; activitatea negustorească și meșteșugărească a străinilor; arendăriile de către supuși și protejați străini; chestiunea supunerii acestorași la obligații fiscale, ceea ce consuli respingeau în general, etc. După revoluția din 1821, Poarta a impus măsuri de expulzare ori de control a străinilor, răspunzând pentru aceasta și unor reclamații venite din Principate; aceste măsuri vizau în special pe balcanici, dar în fapt ele erau extinse și la ceilalți străini. Încă în februarie 1826, Ioniță Sașdu Sturdza reclama Porții activitatea nocivă a unor străini în Moldova (camătă, bancrute, falimente și chiar și căsătorii interesate cu pămîntence)¹⁰⁹. Comisia care s-a format în Moldova, a funcționat în anii 1824 — 1825 pentru a examina situația străinilor, caz după caz. Lucrările ei s-au târăgănat, în parte și datorită lipsei de bunăvoință a reprezentanților consulatelor, dar și lipsei de interes a comandantului corpului de ocupație otoman, care căuta a-i prelungi activitățile pentru a avea un pretext să nu evacueze Moldova¹¹⁰. Dacă Ioniță Sandu Sturdza s-a arătat, în general, dur față de străini, viceconsulul prusian Margotti raporta din Iași, la 20 februarie/3 martie 1826: „L'esprit diplomatique de ceux qui gouvernent la principauté est constamment dirigé contre les étrangers”¹¹¹, el învinuind astfel de xenofobie și pe dregători. Grigore Ghica a căutat să eludeze expulzările de balcanici, lucru pe care l-a și mărturisit lui Gentz în 1824¹¹². Oricum, stînd mulți ani în Principate, deci avînd o lungă experiență, consulul prusian Kreuchely raporta la 14/26 martie 1826 lui von Miltitz, reprezentantul Prusiei la Constantinopol: „... Si l'on veut être juste cependant, il faut convenir que les étrangers aussi, oubliant l'hospitalité dont ils jouissent et les égards et la reconnaissance qu'elle devrait leur inspirer, et la majeure partie d'eux

¹⁰⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 352.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 139.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 272.

¹⁰⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1092, 1111.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 1125; *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 746, 809.

¹⁰⁹ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 342.

¹¹⁰ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1160.

¹¹¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 343.

¹¹² *Din corespondența...*, p. 117—118.

enchérissant, sur les vices qu'ils blâment et critiquent, ne négligent aucune occasion où ils espèrent de pouvoir piquer le prince ou les indigènes" ¹¹³. Era o opinie care dezvăluia anumite realități.

Dar relațiile autorităților cu reprezentanții consulari îmbrăcau și alte aspecte. Reprezentanții puterilor făceau vizite unui domn sau celuilalt și aveau întrevederi cu boierii; audiențele de prezentare ocazionau adevărate solemnități, agenților străini organizându-li-se totodată alaiuri ¹¹⁴. Reprezentanții consulari erau invitați la solemnități și la baluri, erau rugați să participe la iluminările publice cu ocazii festive, erau invitați la nunți ale rudelor domnești ori marilor boieri ¹¹⁵; la rindul lor, ofereau mese cu prilejul zilelor naționale ale țărilor lor ¹¹⁶ ori chiar la zilele lor onomastice ¹¹⁷; de Paști făceau și primeau vizite ¹¹⁸. Cu Gri-gore Ghica relațiile au fost mai cordiale, Ioniță Sandu Sturdza arătându-se însă mai reticent (spre sfârșitul anului 1825 el nu primea în audiențe pe reprezentanții străini fără ca acestea să fi fost solicitate din timp) ¹¹⁹. Relațiile consulilor între ei ridicau și ele probleme. Dacă Fleischhackl vizita pe comandantul corpului de ocupație otoman, Hugot, consulul Franței, refuza s-o facă, considerându-se acreditat doar pe lângă domn; tot el n-a ieșit înaintea lui Minciaki, când consulul general al Rusiei și-a luat postul în primire la București, în 1826, cum a făcut-o tot Fleischhackl ¹²⁰.

PRINCIPATELE ȘI MARILE IMPERII LIMITROFE. VIZITE ALE UNOR PERSONALITĂȚI STRĂINE

Relațiile erau purtate cu toți reprezentanții străini, dar neîndoielnic imperiile zonei beneficiau de un interes mai accentuat, de situații privilegiate. Atât comandantii corpurilor de ocupație otomane, cât și divan-efendisii — câte unul în fiecare capitală, în preajma domnului respectiv — exercitau un adevărat control și repetate imixtiuni. Nu întâmplător s-a ajuns însă într-o țară sau alta la conflicte fățișe între domni și acești dregători otomani. Într-un pamflet din epocă erau definite legăturile dintre puterea suzerană și cele două state autonome românești astfel: „ . . . neamul românilor și moldovenilor și de se vede sub stăpânirea Porții . . . dar această stăpânire este cerută și primită de înșiși ei numai cu chip de protecție tocmită și așezată prin contracturi" ¹²¹ (subliniere D.B.). Daruri costisitoare și bani erau trimiși la Constantinopol ori

¹¹³ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 345.

¹¹⁴ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 856—857; *Documente Hurmuzaki* vol. X, p. 203; *Ibidem*, vol. XVI, p. 1089—1090.

¹¹⁵ *Ibidem*, vol. X, p. 213—214, 227; vol. XVII, p. 33.

¹¹⁶ *Ibidem*, vol. X, p. 242; *Ibidem*, vol. XVI, p. 1086—1087.

¹¹⁷ *Ibidem*, vol. X, p. 258.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 227.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 334.

¹²⁰ *Ibidem*, vol. XVI, p. 1105—1106, 1129.

¹²¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 113.

pașalelor dunărene, după cum retribuțiile asigurate divan-efendisi-ilor erau menite a-i face mai maleabili¹²², mai ales că „sfaturile acestora „trebuiau” urmate!¹²³

Cele două țări au fost menținute practic sub ocupație pînă la mijlocul anului 1826, iar relațiile cu puterea suzerană au reflectat pînă la convenția de la Akkerman o accentuare a dependenței, atît față de Poartă, cît și față de pașa de Silistra. Acestuia din urmă, în vizită la Giurgiu și Brăila, în toamna anului 1823, i s-au trimis daruri, atît de Ghica cît și de Sturdza, prin cite o deputație¹²⁴. Scriind despre urmările evacuării Principatelor, Gentz considera în același an că ea nu putea fi considerată completă „tant que les pachas de Giurgevo, de Silistrie et de Widdin seront plus puissants que les hospodars”¹²⁵.

Inexistența unor forțe armate naționale a folosit ca pretext pentru prelungirea ocupației! Amestec în administrația publică, — mergînd pînă la destituirea ori numirea unor dregători — ori pînă la intervenții în problema aprovizionării cu pîine a Bucureștilor, uriașe cheltuieli (în primele 15 luni ale domniei lui Ghica față de un total de cheltuieli de 5 576 019 piaștri, 3 558 650 piaștri au reprezentat cele „turcești” și dintre acestea 1 651 590 piaștri cheltuielile ocazionate de corpul de ocupație; chiar și în 1827 doar o treime din bugetul Țării Românești mergea la acoperirea trebuințelor interne ale țării, restul fiind folosit de domn și de Poartă)¹²⁶, execuții capitale, ocuparea caselor celor mai frumoase, pretenții bănești ale comandanților otomani (mai ales cînd s-a apropiat momentul evacuării!), tensiuni între aceștia, deoparte, domni și boieri de altă parte, toate acestea au fost urmările ocupației. Autonomia țărilor a fost, în consecință grav lezată¹²⁷. Dar se constată, totodată și străduința domnilor de a limita imixtiunile comandanților otomani și de a-i subordona autorității lor și de asemenea de a se ajunge la retragerea corpurilor de ocupație. Desigur aceste luări de poziție, se combinau, în circumstanțele date, cu manifestări uneori servile: un comandant turc a părăsit Iași condus de beizadelele domnești¹²⁸, primind pe comandant și pe divan-efendisi domnul muntean a amînat audiența unui consul, daruri fără număr etc. Oricum, în toamna 1824 autoritatea comandanților corpurilor de ocupație — limitate și ele la 1000, respectiv 500 de beșlii — a suferit o scădere, cînd funcția a trebuit să fie încredințată unor ofițeri de grad mai mic, numiți de domni, dar la recomandarea pașei de Silistra¹²⁹; în primăvara 1826 domnii au fost autorizați să numească direct pe acești bașbeșli-agale, recrutîndu-i dintre apropiații lor¹³⁰. Abia atunci, practic, ocupația a luat sfîrșit.

¹²² *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 923—924.

¹²³ Poarta, potrivit unui raport al lui Kreuchely din 2/14 august 1824, „avait intîmé au prince de la Moldavie de se conformer aux conseils du nouveau Divan Effendi (*Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 290).

¹²⁴ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 942, 943.

¹²⁵ Gentz, *op. cit.*, vol. II, p. 209.

¹²⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 29—30; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 147.

¹²⁷ Vezi pentru problema autonomiei și Anastasie Iordache și Stan Apostol, *Apărarea autonomiei Principatelor române, 1821—1859*, București, 1987, p. 30—40.

¹²⁸ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 32.

¹²⁹ *Din corespondența...*, p. 194.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 209—210; *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 353.

Dar și după aceea, ca și după încheierea convenției de la Akkerman dependența față de Poartă a continuat să fie evidentă. În ianuarie 1827, Grigore Ghica îl primea în audiență solemnă cu alai pe mehmendarul otoman trimis să-l însoțească pe Ribeaupierre, noul reprezentant rus la Constantinopol, dându-i și el dregătorului otoman un mehmendar („mehmendar à ce mehmendar” remarca ironic Kreuchely!)¹³¹; în primăvara anului 1828, tot Ghica a refuzat să îngăduie repararea drumului spre Ciineni spre a nu se compromite față de puterea suzerană prin această acțiune de ameliorare a legăturilor cu Imperiul habsburgic¹³² și câteva zile înainte Ioniță Sandu Sturdza trimitea la Constantinopol un dar de 150 de cai!¹³³ În urma războiului ruso-turc din 1828—1829 și a tratatului de la Adrianopol gradul de dependență se va atenua!

Legăturile cu Rusia fiind practic întrerupte mulți ani, cele cu Austria au fost, în schimb, intensificate, în timpul domniilor pămîntene, dacă nu atît de către Moldova, unde conflictul personal dintre domn și consulul habsburgic a grevat asupra acestora, deși Sturdza s-a străduit să-și păstreze bunăvoința Vienei, cît mai ales de către Țara Românească. Pentru Grigore Ghica, Fleischhackl de Hakenau era un sfătuitor pe care-l consulta provocînd chiar iritarea comandantului corpului de ocupație otoman¹³⁴ și corespondența sa cu Gentz a avut un rol esențial în orientarea sa politică. Un reviriment în favoarea Austriei și în dauna Rusiei s-a petrecut și în rîndurile boierimii¹³⁵. În toamna anului 1825, consulul Franței remarca că domnul muntean „compte entièrement sur la protection de l'Autriche”¹³⁶. Invidios pe situația pe care și-o crease colegul său, consulul prusian Kreuchely considera, în toamna anului 1824, că nici cel puțin un ispravnic nu putea fi numit fără ca Fleischhackl să fie consultat; el mai insinua că internunțiul Austriei la Constantinopol ar fi fost subvenționat de Ghica!¹³⁷ Oricum, în primăvara anului 1826, domnul Țării Românești îl definea pe Metternich drept „le garant tutélaire de sa tranquillité”¹³⁸. Strînsele raporturi au continuat și după ce Rusia și-a redobîndit poziția predominantă. În privința lui Ioniță Sandu Sturdza, acesta ținea să-l salute pe un arhiduce austriac în primăvara 1823¹³⁹, iar, în toamna aceluiași an, cînd Ghica n-a îndrăznit s-o facă, a trimis o delegație pentru a complimenta pe împăratul Francisc I, ca și pe țarul Alexandru I, cu prilejul întîlnirii celor doi monarhi la Cernăuți¹⁴⁰.

Cea dintîi reluare de contact oficială cu Rusia a avut loc în toamna anului 1823, în Țara Românească, cînd consilierul Minciaki a trecut prin București în drum spre Constantinopol. Pînă atunci Pini și apoi el, stabiliți la Sibiu, frînaseră procesul de „normalizare” și totodată și cel al oricărui progres. „... orice propunere de inovații sau orice proiect de

¹³¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 398.

¹³² *Ibidem*, p. 443.

¹³³ *Ibidem*, p. 444.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 317.

¹³⁵ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 929.

¹³⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 34.

¹³⁷ *Ibidem*, vol. X, p. 302.

¹³⁸ *Din corespondența...*, p. 208.

¹³⁹ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 939.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 939, 944—945.

schimbare în vechile instituții ale țării au fost totdeauna reprobate de împărat”, scria la 12/24 mai 1823 Minciaki lui Mihail Sturdza¹⁴¹. Acesta din urmă s-a aflat în rîndurile opoziției „magnaților” împotriva rudei sale de pe tronul Moldovei, arătîndu-se totodată, asiduu corespondent al demnatarilor țariști, un plecat slujitor al Rusiei. Atît Minciaki, înce-pînd din ultimele luni ale anului 1823, cit și gerantul consulatului Kotov din vara anului 1826 pînă la sosirea lui Minciaki de la Constantinopol la București, ori noul reprezentant al Rusiei pe lîngă Poartă Ribeaupierre au desfășurat activitatea lor de control și de imixtiune treptat accentuată, mai ales în ultimii ani ai domniilor pămîntene. Dar și pînă atunci, Ghica își manifesta îngrijorarea față de amenințatorul vecin, atunci cînd scria lui Gentz, în septembrie 1823, rugîndu-l a face să parvină la Petersburg „quelques mots en ma faveur”, deoarece, remarca el, „il est toujours bon pour un prince régnant de Valachie, quand il est bien vu de la Russie”¹⁴². Un an mai tîrziu, tot el nădăjduia că va fi evitată revenirea la timpurile cînd Rusia „se mêlait ouvertement et donnait pour ainsi dire la loi dans les affaires du gouvernement”¹⁴³. N-a fost însă decît o iluzie, deoarece îndată după normalizarea relațiilor ruso-turce, Principatele au resimțit prezența apăsătoare a Rusiei țariste. Bilanțul îl va face, în februarie 1828, Kreuchely lui von Miltitz, scriînd : „Le consul général de Russie continue de conduire les affaires de la principauté”; el adaugă că principatele acceptase „la tutelle moscovite”¹⁴⁴. Sub presiunea intervențiilor consulare ruse aveau loc schimbări în rîndul dregătorilor. Tot Kreuchely remarca ceva mai înainte că Grigore Ghica „tremura” în fața lui Minciaki și că în urma convenției de la Akkerman, ca prin înrîurirea unei „baghete magice”, Rusia a devenit „le grand pivot autour duquel tournent les boyards”¹⁴⁵. În realitate, față de presiunile consulare țariste o parte din boieri își dezvăluiau reticențele. Noul consul rus sosit la Iași în aprilie 1827 a sfîrșit prin a irita „just-qu’à des boyards du parti russe”¹⁴⁶, iar Constantin Bălăceanu exclama : „Quel honneur y a-t-il encore d’être prince, lorsqu’un Domnando vient à la Cour y gronder et commander le hospodar”¹⁴⁷. „Nous savons que la Russie ne nous protège, declara lui Kreuchely un grup de boieri munteni, que pour nous dominer, qu’elle ne garantit nos privilèges que pour en dépouiller à la première occasion”¹⁴⁸. Deși bogat dăruîți, reprezentanții țarului Nicoale I s-au arătat duri față de cei doi domni (pe care mulți ani nici nu i-au recunoscut !) și mai ales față de Ioniță Sandu Sturdza, care, la rîndul său, a refuzat să se incline totdeauna. În primăvara 1828, cînd armatele ruse au intrat în Principate, domnul Moldovei a fost sortit unui exil forțat, în timp ce, mai abil, Ghica a obținut reîntrarea sa în viața privată în capitala principatului unde domnise.

Prin Principate au trecut, în timpul domniilor pămîntene, un șir de personalități, în primul rînd reprezentanții marilor puteri acreditați

¹⁴¹ *Documente Hurmuzaki*, supliment I, vol. IV, p. 17; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 153.

¹⁴² *Din corespondența...*, p. 86—87.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 154.

¹⁴⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 441.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 430.

¹⁴⁶ *Ibidem*, vol. XVII, p. 48.

¹⁴⁷ *Ibidem*, vol. X, p. 415.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 416.

pe lângă Poartă, în drum spre sau venind de la Constantinopol. Rînd pe rînd, s-au perindat printr-una sau prin amîndouă capitalele, Lützow și Ottenfels, internunți ai Austriei, lordul Strangford, ambasador britanic, reprezentanții francezi La Tour Maubourg și Guillemont, cel spaniol Zéa, cel rus Ribeaupierre, dar și un bun cunoscător al destinelor Principatelor ca fostul consul englez Wilkinson ori Hudson Lowe, „temnicierul” lui Napoleon I în insula sf. Elena ! Toți aceștia s-au bucurat de întreaga atenție, mai ales cînd domnii primeau și recomandății ale Porții, trimițîndu-li-se atunci, ca și consulilor nou veniți în post, nu numai meh-mendari însoțitori, ci și bucătari și chiar cofetari ! Aceste vizite, deși în general scurte, au contribuit la treptata receptare și integrare a statelor românești în circuitul politico-diplomatic european.

**RELĂȚIILE DINTRE CEI DOI DOMNI. REPREZENTAREA LOR PESTE
HOTARE. RECEPTAREA ȘI TRANSMITEREA INFORMAȚIILOR
INTERNAȚIONALE**

Raporturile dintre cei doi domni pămînteni n-au fost din cele mai bune, deși timpul petrecut împreună de ei în primăvara și vara anului 1822 ar fi trebuit să contribuie la apropierea lor. Ghica vorbea de „pur-tarea nerezonabilă” a lui Sturdza, în primăvara 1824, deși tot atunci informa pe Gentz că domnul Moldovei ținuse seama de sfatul său în relațiile cu opoziția boierească¹⁴⁹. Ceva peste o jumătate de an mai tîrziu, în februarie 1825, Ghica reproșa colegului său de la Iași „nerușinarea” de a-l fi acuzat la Poartă de a se fi apropiat prea tare de celelalte puteri !¹⁵⁰ Peste un an se zvonea că Sturdza avea să obțină domnia, mai importantă, a Țării Românești¹⁵¹. Există, neîndoielnic și o deosebite de comportament între cei doi domni, Ghica arătîndu-se mai „european” și el deschizînd astfel drum, deși încă timid, diplomației moderne românești.

Amîndoi domnii au avut reprezentanți peste hotare. La Constantinopol ei au trebuit să-și trimită cîte un fiu, care n-au fost doar ostateci, ci și baș-capuchehăi. Constantin Ghica a stat pînă în 1827 în capitala imperiului, iar Nicolae Sturdza pînă la capătul domniei tatălui său, el și însurîndu-se la Constantinopol, în 1824, cu o boieroaică venită din Moldova, în prezența mamei, fraților și surorii sale, slujba oficiînd-o patriarhul¹⁵². Adjuncții beizadelelor, capuchehaiele efective, n-au fost personalități importante, excepție făcînd — din 1826 — pe planul însușirilor sale, doar Ionică Tăutu, trimis să slujească la agenția Moldovei de la Constantinopol, după ce fusese secretar al domnului¹⁵³. Ceilalți : armașul Bosie (care știa turcește), Costache Jora, Milo pentru Moldova, ori stolnicul Mavrodi, clucerul Ioniță, Ivancea ori Grigore Călinescu pentru Țara Românească¹⁵⁴ nu corespundeau trebuințelor reale

¹⁴⁹ *Din corespondența...*, p. 130—131, 137.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 168—169.

¹⁵¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 345.

¹⁵² N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 708—709.

¹⁵³ Vezi Emil Virtosu, *Ionică Tăutul, 1795—1830*, București, 1974.

¹⁵⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 161, 171—172; *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 286; *Ibidem*, vol. XVI, p. 1116; *Din corespondența...*, p. 33; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, București, 1960, vol. I, p. 331.

de reprezentare și informare ale celor două țări; o excepție a reprezentat-o Lăscărache Sturdza, rudă și apropiat al domnului Moldovei, „cu multe însărcinări secrete”¹⁵⁵, care a murit însă la Constantinopol îndată după sosirea sa¹⁵⁶. Despre ceilalți, consuli străini se arătau neîndurători în aprecieri, deși nu totdeauna drepti. „Les nouvelles que ses agents lui donnent de Constantinople, scria disprețuitor consulul francez Hugot, la 28 aprilie/10 mai 1823, font rire de pitié”¹⁵⁷, iar consulul Kieuchely remarcă și el, la 15/27 mai 1824, că reprezentanții domnului muntean erau „des individus inactifs, ineptes et nullement faits pour le poste qu'ils occupent”, ei lăsând pe domn „dans une parfaite ignorance des relations politiques”¹⁵⁸. Cei doi domni au avut fiecare câte un reprezentant la Viena, Alexandru Belu pentru Țara Românească și Gheorghe Asaki pentru Moldova; prin cel dintâi Ghica a aflat importante știri politice pe care le-a putut transmite cu prioritate Porții¹⁵⁹, iar cel de-al doilea îl ajuta pe Sturdza să pareze uneltirile opoziției „magnaților”¹⁶⁰. Din toamna 1825, Grigore Ghica a devenit mai circumspect față de agentul său de la Viena, după ce fusese nevoit să adopte măsuri represive împotriva tatălui acestuia Ștefan Belu¹⁶¹. La „centru” cei doi domni aveau în preajmă, în ceea ce privea purtarea politicii din afară, pe Ioniță Tăutul¹⁶² și pe vornicul Drăghici la Iași¹⁶³ și pe doctorul Apostol Arsache la București și neîndoielnic pe postelnici, în general rude ale domnilor. Arsache, „un monsieur en habit à la franque”, intitulat „secrétaire des relations étrangères”¹⁶⁴, bine plătit pentru rosturile sale medico-diplomatice (4000 de piaștri pe lună!)¹⁶⁵, uneori criticat prin pamflete¹⁶⁶, a jucat un rol important în „europenizarea” activității diplomatice românești, el fiind, de altfel, preferat „contelui” de Belleval care, în 1824, a încercat să-și recapete postul de secretar pe care-l deținuse cu două decenii înainte și venise pentru aceasta și la București¹⁶⁷. Pentru a completa imaginea „aparaturii diplomatice” al Țării Românești în epocă mai trebuie amintită funcționarea unor capuchehăi în cetățile otomane de la Dunăre ori în preajma lor: la Brăila, la Ruscuiuc și Giurgiu, la Calafat (respectiv Vidin) și la Silistra, posturi ocupate uneori și de străini (armeanul Bedros Hanımoglu la Calafat, apoi tot el la Giurgiu și Ruscuiuc)¹⁶⁸.

Spre deosebire de Sturdza, mai pasiv și mai puțin priceput, Grigore Ghica a dat curs indicației, pe care o primise la desemnarea sa la domnie, de a ține la curent Poarta, ca și predecesorii săi, cu evenimen-

¹⁵⁵ Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 171–172.

¹⁵⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 1.

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. XVI, p. 1100.

¹⁵⁸ *Ibidem*, vol. X, p. 278.

¹⁵⁹ *Ibidem*, vol. XVI, p. 1148.

¹⁶⁰ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 919–921.

¹⁶¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 27; *Din corespondența...*, p. 230–231.

¹⁶² Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 168.

¹⁶³ Acestuia i s-au sigilat hîrțile la căderea lui Sturdza, (vol. XXI, p. 14).

¹⁶⁴ *Ibidem*, vol. X, p. 216.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 431.

¹⁶⁶ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 133.

¹⁶⁷ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1100, 1145; *Din corespondența...*, p. 144–145.

¹⁶⁸ Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. I, p. 300–301, 302, 312, 314, 317, 329, 331, 350,

tele din lume. Poziția delicată pe care o ocupa în această privință era dezvăluită chiar de domn lui Gentz, în 1826: „Mais si la Porte regarde comme un crime les relations des princes avec les étrangers, lorsqu'elles lui paraissent trop intimes, elle veut, elle exige même, îi scria el, *comme un devoir attaché à leur poste*, qu'ils lui fassent connaître les nouvelles de l'Europe et qu'ils entretiennent pour cet effet une correspondance dans l'étranger”¹⁶⁹. Domnul trebuia să trimită rapoarte marelui vizir — obligație stabilită prin firmanul de numire¹⁷⁰ —, dar el mai informa și pe seraschierul de Silistra și uneori și pe pașa de Brăila¹⁷¹. Informația sa trebuia să fie „la zi” și nu de puține ori ea reprezenta „o noutate” pentru dregătorii otomani¹⁷². Sursa principală de documentare pe care și-a ales-o Ghica a fost schimbul de scrisori cu Gentz, care fusese și corespondentul predecesorului său Alexandru Suțu¹⁷³. Neîndoielnic că acest prilej a fost folosit și de austrieci pentru a transmite știrile ce le conveneau, prin intermediul domnului muntean, Porții otomane. Trebuie însă remarcată „arta” lui Ghica în transmiterea informațiilor rezultate din acest dialog indirect al Austriei cu Poarta al cărui intermediar era el. Ca un fel de arbitru”, el selecționa și prelucra, transmițând ceea ce i se părea „nedăunător”. Ironizat pe nedrept de consulul Hugot¹⁷⁴, care probabil că nici nu știa că încă de la sfârșitul anului 1822 Ghica intrase în corespondență cu Gentz, domnul muntean reprezenta o importantă sursă de informație a Constantinopolului. Totodată, marele vizir îl mai folosea, cînd era cazul, pentru transmiterea unor scrisori către bărbați de stat europeni, cum acest lucru s-a întîmplat în 1828, cînd a avut de comunicat scrisori miniștrilor de externe britanic și francez¹⁷⁵. În întocmirea rapoartelor sale Ghica lucra probabil numai cu Arsache¹⁷⁶, analizînd cu multă băgare de seamă informațiile și comentariile transmise lui Gentz sau citite în organele de presă pe care domnul le primea la București. El evita să „irite” și lăsa, în consecință, deoparte pasagii „supărătoare” sau ceea ce ar fi putut să încurajeze Poarta „dans ses erreurs”¹⁷⁷. Corespondența sa cu Gentz este interesantă și prin unele aprecieri pe care le făcea domnul, dezvăluindu-se ca un conservator, în general situat pe poziții apropiate Austriei¹⁷⁸. Dar oare nu era și aceasta o tactică? Mai trebuie remarcat că, extrem de prudent, Ghica a evitat să se angajeze într-un schimb de corespondență cu Leb-

¹⁶⁹ *Din corespondența...*, p. 203.

¹⁷⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 648.

¹⁷¹ Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. I, p. 304, 313, 323, 345—346, 387 etc.

¹⁷² Vezi, de exemplu, scrisoarea de confirmare și mulțumire a marelui vizir din 1823 (*Ibidem*, p. 309).

¹⁷³ Vezi vol. II și III din Gentz, *Dépêches inédites aux hospodars de Valachie du chevalier de...*

¹⁷⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1107, 1119—1120.

¹⁷⁵ Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. I, p. 480.

¹⁷⁶ În noiembrie 1823 scria lui Gentz: „...exception faite de moi et de mon secrétaire l'œil d'un tiers n'atteint jamais les pièces qui me parviennent de vous”, iar altădată: „ces sortes de communications ne seront jamais vues ni connues que de moi exclusivement” (*Din corespondența...*, p. 100, 102).

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 188—189.

¹⁷⁸ La un moment dat scria în legătură cu lupta de eliberare a grecilor: „maudite insurrection”, ori altă dată cerea a nu se da satisfacție sîrbilor deoarece erau răsculați! (*Ibidem*, p. 187, 207).

tzelter, ambasadorul austriac în Rusia și chiar a evitat să răspundă unor scrisori ale lui Strangford!¹⁷⁹ „... mon prince, scria chiar el lui Gentz, la 22 ianuarie/3 februarie 1824, ... est de n'avoir de correspondance avec aucun ministre étranger pour ne point paraître à ma cour que je me prête à une influence étrangère”¹⁸⁰. Dar activitatea aceasta a lui Ghica este relevantă și din punctul de vedere al orizontului său politic internațional. El se arată interesat de evoluția evenimentelor din Franța, din Spania ori din America de Sud. Motivația interesului său pe care o evocă el lui Gentz, în februarie 1825, este relevantă! Soarta fostelor colonii spaniole din America i se pare a oferi și țării sale „les mêmes chances”, ajungându-se și în privința ei la o soluție similară!¹⁸¹

AFIRMĂRI ALE AUTONOMIEI ȘI TENDINȚA DE NEATÎRNARE

Cu toată situația delicată în care s-au aflat, domnii pămînteni s-au străduit să afirme autonomia țărilor lor. Sturdza a avut mai multe conflicte cu consulii acreditați la Iași, în primul rînd cu Lippa, consulul habsburgic; în ultimele luni din 1825 se solidarizaseră însă cu acesta și reprezentanții prusian și francez, iar în 1826 au apărut divergențe la Iași între consulatul francez și aga în legătură cu ținerea unui bal în timp de epidemie¹⁸². Mai important și *mai principal* a fost conflictul lui Ghica cu Hugot, consulul Franței, pricinuit de încercările acestuia de a sprijini pe un berar străin, Krebs, care nu voia să țină în seamă dreptul de monopol ce fusese acordat altuia. În situația conflictuală ce se crease, Grigore Ghica a adresat o scrisoare contelui de Guillemon, ambasadorul Franței la Constantinopol, în toamna anului 1826, prin care a adoptat o atitudine fermă față de încălcarea drepturilor sale și ale țării „... il est inconcevable, scrisese el demn, comment M. le chevalier de Hugot puisse contester au prince de la Valachie un droit que les traités ne contestent pas. . .”. „M. le consul, mai adăugase el cu fermitate și ironie totodată, paraît avoir regardé au-dessous de sa dignité d'examiner et de connaître un peu la constitution et les usages du pays où son gouvernement lui confia un poste honorable”¹⁸³. O atare luare de poziție preluda politica de demnitate națională a României moderne.

Aparent, supunerea domnilor pămînteni față de Poartă a fost deplină, ajungîndu-se chiar la atitudini de umilîță (în 1823, Ioniță Sandu Sturdza se arăta dispus să accepte „Constituția” cărvunurilor *doar* dacă Poarta își dădea acordul!)¹⁸⁴, dar dincolo de aparență exista o altă realitate ascunsă. Grigore Ghica a căutat să obțină rectificarea încălcărilor de frontieră spre Transilvania (fiind și personal interesat ca deținător

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 40, nota 3; N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. II, p. 695.

¹⁸⁰ *Din corespondența...*, p. 115.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 169.

¹⁸² *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 334–335; vol. XVI, p. 1143, 1151, 1155, 1156, 1182; vol. XVII, p. 34–36, 42.

¹⁸³ *Din corespondența...*, p. 133.

¹⁸⁴ *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 897.

al unor moșii de graniță)¹⁸⁵, dar s-a străduit să obțină același lucru și la frontiera dunăreană¹⁸⁶, combinând în această privință fermitatea cu o amabilitate uneori chiar servilă față de pașalele dunărene¹⁸⁷. El scria, de altfel, fără să șovăie lui Gentz, la 8/20 noiembrie 1823: „Il est à remarquer que dans tous ces firmans la Valachie est représenté formellement comme un pays séparé de reste de l'empire ottoman ayant ses propres usages et son gouvernement à part”¹⁸⁸.

Situația statelor românești autonome nu era din cele mai bune, dată fiind situarea lor la confluența celor trei imperii ale zonei. Dar, așa cum remarcă un consul străin, otomanii își făceau iluzii crezând că românii gindeau altfel decât grecii în ceea ce privea viitorul lor statut internațional¹⁸⁹. Stăruința repetată pentru organizarea unei incipiente oștiri naționale¹⁹⁰ reflecta dorința de afirmare de sine stătătoare. În mai 1825, consulul Hugot remarcă că în pofida a ceea ce el definea a fi „l'aversion générale des habitants de ces provinces contre le joug ottoman”, aceștia preferau „rester sur un tel pied, tributaires de la Porte” decât „à devenir la proie d'une des deux grandes puissances qui les environnent”¹⁹¹. Era limpede că politica pe care o vor urma pașoptiștii începea să se profileze: ostilitate față de *toate* cele trei imperii ale zonei, odată cu constatarea lucidă a primejdiei *mai mici* pentru viitorul poporului român pe care o reprezenta pentru români dominația otomană. Chiar și lui Gentz, Ghica i-a dezvăluit, la 1/13 februarie 1827, că nu era dispus „pour tout au monde” să devină „le jouet . . . d'une prépotence étrangère” și „le simulacre d'un prince”¹⁹². În 1824, într-o adunare convocată de Ioniță Sandu Sturdza, se exprima dorința care reflecta evident tendințele de neatîrnare: „. . . să ne alcătuim un stat care să înceapă a figurarisi printre altele, un stat stăpînitor cum am fost, după privilegiile cele vechi ale țării, adică atîrnat cu adevărat și birnic, dar de sine stătător, cu pravili și cu puterea sa”¹⁹³. În primăvara 1826, Ghica informa pe Gentz că boierii moldoveni ceruseră Rusiei „l'indépendance de leur patrie ou au moins de nouveaux privilèges tenant de l'indépendance”¹⁹⁴. Aserțiunea lui Ghica este confirmată și de alte izvoare. Consulul Lagan raporta astfel din Iași, la 26 martie/7 aprilie 1827, că boierii moldoveni, atît „cei bătrîni”, cît și partida rusofilă doreau „une indépendance totale, garantie par toutes les puissances”¹⁹⁵. Nicolae Rossetti — Rosnovanu, conducătorul rusofililor, avea și el să confirme, peste cîțiva ani, informația. El declara, în 1834, diplomatului francez Bois-le-Comte că în 1826 făcuse un memoriu prin care ceruse „l'indépendance

¹⁸⁵ *Din corespondența . . .*, p. 221, 227, 233, 237, 240, 244—245.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 160, 227.

¹⁸⁷ Vezi corespondența respectivă — răspunsurile otomane — la Mihail Guboglu, *op. cit.*, vol. I, p. 286 și urm.

¹⁸⁸ *Din corespondența . . .*, p. 97.

¹⁸⁹ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 1094.

¹⁹⁰ Manolache Drăghici, *op. cit.*, tomul II, p. 149; *Din corespondența . . .*, p. 189; N. Iorga, *Acte și fragmente . . .*, vol. II, p. 699—700; *Documente Hurmuzaki*, seria nouă, vol. II, p. 948; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 83—87, 159.

¹⁹¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 17.

¹⁹² *Din corespondența . . .*, p. 235.

¹⁹³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 159—160.

¹⁹⁴ *Din corespondența . . .*, p. 206.

¹⁹⁵ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 48.

de notre patrie", luind poziție totodată față de eventualele tendințe de anexiuni ale Imperiului țarist. „Si la Russie, scrisese el, a pour but de s'agrandir par l'adjonction des principautés du Danube, elle sort de sa véritable politique”¹⁹⁶.

Zorii unei noi perioade începeau să se profileze, în ciuda complicației situației în care se găseau încă statele românești (ca și națiunea română în întregimea ei) supuse imixtiunilor abuzive otomane, iar apoi, din 1826, unui protectorat reinnoit și accentuat al Imperiului țarist. Din ce în ce mai evident, în profida complicațiilor existente, independența devenea un obiectiv neapărat. *Garanția colectivă* a puterilor — ca treaptă intermediară de la dominarea exclusivă de către una sau două puteri spre libertatea deplină —, ipoteza unei *răscumpărări a tributului* în vederea dobândirii neatârării —, chemarea unui prinț *străin* (dar nu aparținând unui imperiu creștin limitrof!) au fost idei care au apărut și s-au afirmat în gândirea politică a vremii¹⁹⁷. În măsura în care lucrul fusese posibil și activitatea diplomatică a acestei perioade grele, dar totuși dă-tătoare de speranțe, contribuie la deschiderea unor porți spre România viitoare.

LES DÉBUTS D'UNE ACTIVITÉ MODERNE DE POLITIQUE EXTÉRIEURE (1821 — 1828)

Résumé

L'étude présente dans un contexte international les débuts d'une activité moderne de politique extérieure dans les principautés de Moldavie et de Valachie. Le premier sous-chapitre est consacré aux actions de politique extérieure de Tudor Vladimirescu, le dirigeant de la révolution valaque de 1821, visant tant l'Hétairie que les trois empires de la zone et en premier lieu la Porte ottomane. On accorde aussi toute l'attention aux actions similaires des boyards valaques et moldaves. Le second sous-chapitre s'occupe des problèmes suscités par l'occupation ottomane dans les années 1821—1822, pour étudier, dans le troisième, l'activité de politique extérieure des nouveaux princes de Valachie et de Moldavie. On présente amplement les circonstances de leur nomination, ainsi que divers aspects de leurs actions dans le domaine de politique extérieure ou de celles des boyards se trouvant en opposition. Un sous-chapitre est consacré aux activités consulaires dans les Principautés des représentants de diverses puissances et aux rapports de ceux-ci avec les autorités locales. Ensuite sont examinées les relations des deux Etats autonomes roumains avec la Porte ottomane, la Russie

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 401.

¹⁹⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 177—178.

et l'Autriche. Les rapports que les deux princes ont entretenus leur représentation au-delà des frontières ainsi que le problème de la réception et la transmission des informations de l'extérieur constituent des aspects abordés dans un autre sous-chapitre. La défense de l'autonomie, ainsi que les tendances vers l'indépendance, font l'objet d'un dernier sous-chapitre, dans lequel on relève aussi la présence, pendant l'étape étudiée, des idées de la garantie collective des puissances, ou de celle du prince étranger.

STATUTUL EUROPEAN, GARANT AL EXISTENȚEI ROMÂNIEI (1856 — 1878)

MARIN BUCUR

„EUROPA E CU OCHII PE NOI“

Disputa electorală dintre Farfuridi și Cațavencu pe tema „noi și Europa”, trecută în rizibilul imaginarului literar, nu era o fantezie momentană a personajelor caragealeiene, ci o prelungire a unei vechi angajări politice începând cu anul 1848. Pledoaria prinului personaj aducând ca argument faptul că România trăia sub o stare de veghe a Europei („Dacă Europa... să fie ațintiți asupra noastră”...), respinsă de adversarul său politic, Cațavencu („Nu voi, stimabile, să știu de Europa d-tale, eu voi să știu de România mea... În zadar, veniți cu gogorițe, cu invențiuni anti-patriotice, cu Europa, ca să amăgiți opinia publică...”), era continuarea unei dispute politice, de peste trei generații, dintre partizanii europeanizării țării: — revoluționarii de la 1848, metamorfozați după actul Unirii de la 1859, în partidul liberal, și adepții conservatorismului feudal, puțini la număr, recrutați din rindurile marilor familii latifundiare.

Revelația Europei prin perspectiva occidentului se petrecuse încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Un rol aparte îl avusese pledoaria savanților filologi și istorici ai Bisericii Unite din Transilvania pentru latinitatea poporului român, deci pentru apartenența sa la valorile occidentului latin și creștin. Șocul european, însă, a fost declanșat la București și, paradoxal, la Paris, înaintea revoluției de la 1848, în mediile intelectuale tinere. Revoluția a trezit pe Români, dar a trezit și Europa pentru noi, plasându-ne dintr-o dată în centrul interesului politic mare al destinului european. În limbajul politic apărea un nou cuvânt obsesiv: *Europa*! Tot ce se va întreprinde în țară, după 1848, va fi coroborat, conexat și implicat în fenomenul general european. Românii se prezentau Europei, se arătau așa cum erau, iar revoluția de la 1848, fusese primul și autenticul examen al românilor ca parte a unei entități europene. „Poporul nostru al capitalei, scria N. Bălcescu în legătură cu rezistența eroică în fața adversarilor contrarevoluționari: generalii Odobescu și Solomon — ... fără flaterie, ... a întrecut pe toate popoarele Europei, chiar și pe parizieni”¹.

¹ Scrisoare către Ion Ghica. București, 16 iulie 1848. N. Bălcescu, *Opere IV*. Ed. G. Zane, București, 1964, p. 97.

Revoluția pecetluia pactul dintre destinul României moderne cu Europa. Ea ne-a adus direct în Europa și ne-a făcut să ne simțim europeni : „Vous n'êtes plus des étrangers, vous êtes des citoyens pour tous les peuples policés. Vos vœux, vos besoins, vos droits font désormais partie des vœux, des besoins, des droits de la société européenne”².

Această convingere aparținuse mai înainte și lui Dumitru Brătianu, în *Apel către locuitorii din Principate*; „Acum Europa vă cunoaște; acum cunoaște puterea voastră; știe că zece milioane de români aveți tot o limbă, tot o tradiție, tot o Patrie”. „Acum Europa cunoaște misiia și importanța voastră”³.

Recunoașterea statutului european al României renăscute deriva din corelarea propriilor noastre idealuri cu principiile *Declarației Drepturilor Omului*: „Demnitatea omului, simțită și respectată în altul cu alita vigoare cu cât o simțim și o respectăm în noi înșine, este fundamentul justiției, al libertății, al legalității și al frăției moderne. Acest principiu atât de general formulat în articol de lege în declarațiunea *dreptului omului*, delo revoluțiunii franceze un caracter de universalitate, de cosmopolitism. Cel puțin acest efect făcu asupra Europei”⁴. De unde suprapunerea modelului european cu modelul francez, deoarece Parisul oferise „spectacolul” unic în lume, „spectacolul democrației și al emancipării”⁵.

Înainte sintagmei *Noi și Europa*, care semnifica simultan și identitate, dar și identificare, a existat un stadiu al altei realități : cea justificativă a dreptului nostru ca parte a Europei : *Noi înaintea Europei*. *Noi* cu drepturile noastre istorice, cu *dosarul* nostru european (*le Dossier Roumain* al lui Michelet !). Un demers al nostru înaintea areopagului conștiinței europene, „înaintea Europei care ne privește”⁶. *Noi* nu mai eram ai nimănuia : „Votre question est devenue une question d'intérêt et d'honneur pour l'Europe”. *Noi* nu ne luptam pentru a ni se acorda o favoare istorică, ci pentru a ni se recunoaște un unic drept : *dreptul de a fi*, după ce dovedisem cu ființa noastră că apăraserăm *dreptul* Europei în fața pericolelor imperiilor de Nord și de Răsărit. O spunea Michelet. România fusese „l'une des barrières de l'Europe”, „placées aux frontières de l'Europe”, pentru a o apăra de „le déluge tartare, des armées des Turcs et des Russes”⁷. Per total : „une nation sacrifiée” a Europei, pentru ca Europa să se salveze pe sine ! În strategia occidentului, tot aici se decidea destinul viitor al lumii europene. „România este cel mai de căpetenie punct strategic între Oriente și Occident. Dunărea este locul de căpetenie unde se va pune pirghia care va schimba charta Europei”⁸.

² Edgar Quinet, *Les Roumains*, Paris, 1856 (*Préface*).

³ *Din arhiva lui D. Brătianu*, I. București, 1933, p. 299.

⁴ I. C. Brătianu, *Bilanțul anului 1859*, în *Din scrierile și cuvântările lui...*, București, 1921, p. 370.

⁵ *Ce am voil și ce voim*, Idem, p. 403.

⁶ *Apelul emigraților de la Brussa către emigrații de la Paris*. Brussa, 5/17 decembrie 1849. În *Boierii Golești*, II. București, 1939, p. 401.

⁷ Edgar Quinet, *op. cit.*

⁸ Jules Michelet, *Principautés Danubiennes*, în *Oeuvres complètes*, XVI. Paris, 1980, Ed. Paul Viallaneix, p. 251.

⁹ C. A. Rosetti, *București, 18/30 Răpiciune, Românul*, an. VII, 19 septembrie 1863, p. 827.

De unde și interpretarea dată Convenției de la Paris din 1858, „ca un pact european” asupra Țărilor Românești, căruia românii îi vor răspunde cu Unirea din 1859, „act de voință europeană a țării”¹⁰. *Țara și Europa* apar de atunci ca două unități complementare. Prima își manifesta aspirația la un ideal, a doua își protejează spațiul în care se recunoaște, căci poporul român nu trebuia rebotezat în apele Tibrului sau ale Senei. Noi eram *recunoscuți*, deci nu așteptam la porțile Europei ca străini, ci ca fii reveniți din exodul în afara lumii noastre istorice. Noi apărusem, deci „înaintea Europei”, dinlăuntrul memoriei și a ființei noastre autentice: „Cînd toate puterile cele mari recunosc și constată născut înaintea Europei, prin Tratatul de la Paris, drepturile noastre ca națiune autonomă și ne asigură independența acțiunii noastre..., Românii dovediră îndată lumii/.../puterea vitalității lor ca națiune și aptitudinea lor ca corp social, ca stat european”¹¹.

De la N. Bălcescu pînă la Al. Ioan Cuza, sintagma *Europa* reprezintă reperul absolut al efortului politic național. „Ni place a crede, decît Al. Cuza, în Mesajul său de la 12 octombrie 1859, că și în viitor veți fi vrednici de admirarea ce ați insuflat Europei prin actul glorios de la 24 ianuar”¹².

După succesul călătoriei diplomatice la Constantinopol, același afirma în cadrul unei recepții la Iași, că ne putem fâli „că avem simpatiile Europei, că va atîrna numai de noi, de patriotismul, de prudența și de concordia noastră, pentru ca în curînd aspirațiile noastre cele mai fierbinți să se realizeze, și patria noastră să redobîndească în Europa locul ce i se cuvine”¹³.

Noi devenise un plural co-asociativ european subînțeles. Eram cu toți „la communauté d'idées et de sentiments, qui existait déjà entre lui le peuple roumain et les autres peuples militants, ... devenue déjà une communauté d'action, qui désormais de communs efforts leurs préparent à tous de communs destins”¹⁴.

Înființarea, în 1851, la Londra, a Comitetului Democratic European, a finalizat unul din primele acte ale marelui consens european, prima tentativă a *înțelegerii europene*. Printre inițiatorii proiectului și activizatorii Comitetului, se afla și Dumitru Brătianu, alături de Mazzini, Ledru Rollin și Arnold Ruge. În viziunea acestui organism, României îi revenea rolul de garantă europeană în Orient: „citadela Democrației în Orient”¹⁵.

C. A. Rosetti va excela în acest apel la convergența europeană. Într-un singur text gazetăresc, iată variațiile posibile ale sintagmei-pivot *Noi și Europa*, o adevărată fixație: „venirăm și ziserăm Europei”; „A voit să zică Europei”; „Ați strigat Europei”; „în fața Europei”; „în ochii Europei”; „iubită și admirată de Europa”¹⁶, românii „vor

¹⁰ Ion C. Brătianu, *op. cit.*

¹¹ Amendament la *Proiectul de Adresă, spre răspuns la discursul Tronului Românul*, an. VII, 23 ianuarie 1863, p. 69.

¹² În *Mesagi, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Valenii de Munte, 1910, p. 6.

¹³ *Idem*, p. 40.

¹⁴ Dumitru Brătianu către Comitetul Democratic European, Londres, le 10 mai 1851, în *Din arhiva...*, p. 265—266.

¹⁵ Dumitru Brătianu, *Apel către...* *Idem*, p. 300.

¹⁶ C. A. Rosetti, *Monitorul oastei*, în *Românul*, an. VII, 25 august 1863, p. 751—753.

arăta Europei întregi că ei merită și mai mult decît ceea ce abia astăzi ea se hotărî a face pentru dinșii”¹⁷. Dealtminteri, o pledoarie a lui A. Ubicini în favoarea Țărilor Române, în 1854, se intitula *La Question d'Orient devant l'Europe*. Să nu credem însă că C. A. Rosetti era un maniac verbal inhibat de europenism și de paneuropenism. Un publicist celebru nu s-a esedit de mare cultură cum era Radu Ionescu, scria sub același blocaj conceptualist: „protestăm înaintea opiniei Europei”; „toată Europa”; „Europa va înțelege”; „Europa întreagă”¹⁸ etc. Și toate într-un singur text! Misionarismul european al României nu era o formă de grandilocvență și de exacerbari ambițioase hegemonice în zonă. Nu, ci o formă de exprimare a angajamentului nostru european ca popor apărător al domniei dreptului la libertate al nostru și al popoarelor învecinate. În *Apelul către locuitorii din Principate*, adresat de același Comitet Democratic European, în 1851, se insufla poporului nostru acest rol de onoare: „aveți o misie în Europa, a cărei conștiință instinctivă niciodată nu s-a șters din inima voastră; voi sunteți mențiți a reproduce în sînul Europei orientale cugetarea libertății individuale, a progresului colectiv care ne-a sacrat pe noi europenii apostolii umanității; sunteți avangarda gîntei latine și trebuie să fiți una din verigile de unire de a lega activitatea ei cu aceea a gîntilor slave și maghiare”¹⁹.

De fapt nu era vorba de un misionarism special al românilor, ci de slujirea unei misiuni a Europei pentru a se reconstitui într-o confederație de state libere și independente: „dacă dorim serios independența Europei, — reconstruirea Orientului pe bazele naționalităților, este singura soluție a acestei chestiuni, care vine periodic, și totdeauna cu mai multă gravitate, să se pună înaintea Occidentului”²⁰.

Europa căreia voia să aparțină noul stat român era Europa popoarelor despovărate de tirania imperiilor, nu o Europă a redistribuirii hegemoniei în lume: „Reorganizarea Europei ca naționalități, iar nu într-o grămădire silnică, astfel încît din constituirea fiecărei naționalități în întregimea ei, să iasă o solidaritate între toate popoarele Europei, și așa să se înființeze acea unitate a republicii universale”²¹...

Dar ceea ce se cerea Europei, pentru a-i aparține, se pretindea și României pentru a onora această cerere, anume că guvernele sale „s-aplice cu sinceritate acele principii salutare de la 1789”, „să caute tăria și dăinuirea lor în domnia libertății și în sînul națiunii”²².

Cu temei, deci, se seria în ziarul *Dimbovița*, în 1864: „Toată Europa are astăzi ochii la noi să vadă dacă organizăm țara”²³.

Era în această constatare o gravă răspundere. Românii intraseră în dialog și pentru a se salva, dar și pentru a salva. Cota de investiție din afară se echilibra cu cota de participare internă. Unite cele două țări

¹⁷ C. A. Rosetti, *București, 16/28 august, Idem*, nr. 3, 2/16 august 1857, p. 1.

¹⁸ Radu Ionescu, *Lupta cu polonii, Idem*, 12 iulie 1863, p. 610.

¹⁹ În *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, I, p. 299.

²⁰ Ion C. Brătianu, *Memoria asupra imperiului Austriei...*, *Idem*, p. 177.

²¹ *Naționalitatea, Idem*, p. 127.

²² Radu Ionescu, *Guvernele închinat la Rusia, Românnul*, an. VII, 8, 9 iulie 1863, p. 598.

²³ *Revista. Dimbovița*, an. VI, nr. 35, 1/13 august 1864, p. 137.

românești, „elles puissent sauvegarder leurs intérêts et ceux de l'Europe sur le Danube et accomplir leur mission providentielle en Orient”²⁴.

Europa cea rivnită de români în secolul al XIX-lea era una singură : aceea care va garanta liberul exercițiu al entităților naționale : „În timpurile de acum, cestiunea naționalităților și a gintelor este una din cele mai controversate. Unii le tăgăduiesc, pînă a voi să le desființeze și alții le afirmă pînă a le jertfi totul.

Spre stabilirea noii ordini de lucruri în Europa este de neapărat a lămurii această dezbatere”²⁵.

Europa, în perspectiva românească a secolului al XIX-lea, era Puterea salvatoare a tuturor popoarelor oprimate,—o Europă a cărei armată de apărare vor fi armatele „comunei mîntuiri, armata Revoluției europene”²⁶.

Deci o Europă a cărei constituție era Declarația Drepturilor Omului a Revoluției de la 1798.

Răminea, însă, în continuare un amendament special al istoriei Europei. România era nu numai o parte a ei, dar și un hotar. Existența noastră căpăta o altă dimensiune în proiectarea modernă a continentului. Edgar Quinet își începea cartea sa *Les Roumains*, cu o constatare categorică privind relația de mîine România-Europa :

„Il y aura une Roumanie, ou il n'y aura plus ni honneur, ni liberté, ni garanties, ni foi d'aucune sorte en Europe”.

Ulterior, istoria a validat cu un preț scump această categorică și avertizatoare prezumție.

²⁴ Paul Bataillard, *La Moldo-Valachie dans la manifestation de ses efforts et de ses vœux*, Paris, 1856, p. 24.

²⁵ Ion C. Brătianu, *Apel alegătorilor. Din scrierile...*, p. 321.

²⁶ Domitru Brătianu, *Apel către locuitorii din Principate*, în *Din arhiva...*, p. 295. N. Bălcescu către A. G. Goleșcu, 23 februarie 1850, N. Bălcescu, *Opere*, IV, ed. cit., p. 274.

ACTIVITATEA REVOLUȚIONARĂ A LUI AL. PAPIU ILARIAN ÎNTRE MARTIE ȘI SEPTEMBRIE 1849

NICOLAE MARINICĂ

Carierea revoluționară a lui Al. Papiu Ilarian a fascinat mai multe generații de cercetători. Viața și activitatea lui Papiu Ilarian se desfășoară de o consecvență programatică impecabilă. Toți cei care au scris despre Papiu Ilarian au scos în evidență rosturile altruiste ale tuturor întreprinderilor de politică revoluționară sau de politică culturală ale lui Papiu. Iosif Vulcan¹, Ioan Rațiu², V. Pârvan³, N. Iorga⁴, Ioan Clopoțel⁵, Șt. Pascu⁶, Corneliu Albu⁷, Vasile Netea⁸, Ioan Chindriș⁹ etc. au surprins în studiile lor aproape toate aspectele și etapele esențiale ale evoluției politice și științifice a lui Papiu Ilarian.

Receptat ca personalitate proeminentă a primei faze a revoluției române din Transilvania anului 1848, ca istoric și autor al primei istorii a acestei revoluții, ca ministru și consilier al lui Al. I. Cuza, Papiu Ilarian poartă și amprenta unui ciudat și inexplicabil absentism într-o perioadă acută a revoluției ardeleno. Despre ce este vorba: toți biografiile săi sînt de acord că după Adunarea Marțială de la Blaj (25 septembrie 1848) Papiu dispăre în circumstanțe nelămurite de pe scena revoluționară.

¹ Iosif Vulcan, *Panteonul român. Portretele și biografiile celebrităților române*, Pesta, 1869, p. 125—128; idem, *Alexandru Papiu Ilarian*, în „Sezătoarea”, 1879, nr. 10, p. 73—74,

² Ioan Rațiu, *Viața și activitatea lui Alex. Papiu Ilarian*, în „Unirea”, Blaj, 1902, nr. 43—52, 1903, nr. 1, 3, 5, 6, 38—52; idem, *Alexandru Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850*, în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 1, p. 4—6 și nr. 2, p. 24—26.

³ Vasile Pârvan, *Din viața lui Al. Papiu Ilarian*, în *Convorbiri literare*, XXXV II, 1903, nr. 1, p. 49—57; idem, *Activitatea politică a lui Al. Papiu Ilarian*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza* București, 1903, p. 373—416.

⁴ Nicolae Iorga, *Despre adunarea și lipsirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, pp. 53—60, 66—70.

⁵ Ion Clopoțel, *Al. Papiu Ilarian*, în „Societatea de mâine”, VII, 1930, nr. 7, p. 128; idem, *Al. Papiu Ilarian în fașa problemelor românești contemporane*, Alba Iulia, 1939.

⁶ Șt. Pascu, *Influența lui Gh. Șineai asupra lui Al. Papiu Ilarian*, în *Societatea de mâine*, XVII, 1940, nr. 1, p. 10—12; idem, *Introducere la Al. Papiu Ilarian, Istoria românilor din Dacia Superioară*. Schița tomului III, Sibiu, 1943, p. III—XVIII; idem, *Alex. Papiu Ilarian*, în *Tribuna*, Cluj, I, nr. 45, 14 decembrie 1957.

⁷ Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1945; idem, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, 1977.

⁸ Vasile Netea, *Alexandru Papiu Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVII, 1964, nr. 6, p. 1371—1389.

⁹ Ioan Chindriș, *Alexandru Papiu Ilarian și Academia Română*, Zalău, 1973; idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1983.

Cea mai drastică formulare o găsim la cel mai recent biograf al lui Papiu, Corneliu Albu, care a furnizat o monografie în general bine informată, chiar dacă pe alocuri lipsită de organizare¹⁰.

C. Albu scrie: „În viața lui Al. Papiu Ilarian există o perioadă (octombrie 1848 — august 1849) în care nimeni, până acum, nu i-a putut da de urmă. Nu-l găsim nici acasă, nici la Blaj, la Sibiu sau în oastea lui Iancu unde i-ar fi fost locul. De la scriitorul Petre Paulescu din București deținem o prețioasă informație ce ni se pare veridică. În timpul războiului antihitlorist acesta fiind cantonat cu unitatea în comuna Mihai Viteazu, de lângă Câmpia Turzii la preotul Ioan Balint, acesta i-a povestit că, în toamna anului 1848, bunicul său, Alexandru Balint, preot și el, l-a găzduit pe Al. Papiu Ilarian, care era grav bolnav, ascunzându-l într-o încăpere izolată de unde nu ieșea decât noaptea, îmbrăcat în straie cio-bănești. Tribunalul de la Budiu a stat în comuna Mihai Viteazu trei luni. Ca să nu fie descoperit și-a schimbat de trei ori locuința găsim ocrotire la prieteni de ai preotului Alexandru Balint din Iara, Băișoara și Gilău.”¹¹

Atestarea bolii lui Papiu în toamna anului 1848 ne-o furnizează el însuși într-o scrisoare către T. Cipariu din 20 decembrie 1849¹². Așa încât informația propusă de C. Albu este confirmată, cel puțin parțial, de Papiu însuși.

Să revenim la cronologia evenimentelor vieții lui Papiu Ilarian în timpul revoluției române de la 1848 așa cum foarte plauzibil a prezentat-o cel mai avizat cercetător al personalității și activității lui Papiu Ilarian, Ioan Chindriș¹³. Data începutului revoluției române din Transilvania este 25 martie 1848. Simion Bărnuțiu lansează din Sibiu o proclamație către românii din Transilvania, prin care îndeamnă la o revoluție specific românească, izvorâtă din imperativele naționale și sociale românești. În aceeași zi, conferința separată a canceliștilor români din Târgu Mureș, condusă de A. Iancu și Papiu Ilarian, ajunge la concluziile din manifestul lui Bărnuțiu. Papiu Ilarian, lansează ideea congresului național. Intelectualii români din Blaj se întrunesc în casa lui T. Cipariu și îl delegă pe studentul Nicolae Bârlea să plece la Târgu Mureș pentru a lua legătura cu canceliștii români de aici.

26 martie — Bărnuțiu trimite a doua proclamație către români. N. Bârlea se întâlnește la Târgu Mureș cu canceliștii români (între care și Papiu) în casa lui A. Iancu. Se hotărăște convocarea adunării de la Duminița Tomii la Blaj.

27 martie — Papiu Ilarian pleacă din Târgu Mureș împreună cu frunțașii canceliștilor români. Guvernatorul Transilvaniei cere în aceeași zi numele celor care au părăsit orașul.

28 martie — Papiu participă la consfătuirea tinerilor români din Cluj, alături de Ion Buteanu, Florian Micaș, Ioan Suciu, Iosif Hodoș, Oprea Moroianu etc.

¹⁰ C. Albu, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, 1977.

¹¹ C. Albu, *Introducere la Alexandru Papiu Ilarian, Antologie*, Ediție îngrijită, prefată, note și comentarii de..., București, 1981, p. 22—23.

¹² Scrisoarea nr. LXXXVII din Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Cluj, 1972, vol. I, p. 150—152; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834—1849*, București, 1967, p. 159—160.

¹³ Ioan Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1983, p. 185—189.

29 martie — Papiu publica „Adresele din Mureș-Oșorhei” în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

1 aprilie — Împreună cu A. Iancu, F. Micaș și S. Poruțiu vine de la Cluj la Blaj, unde se întâlnește cu profesorii de aici. Se hotărăște definitiv convocarea adunării de la Duminica Tomii. Elevii din Blaj și canceliștii sint însărcinați cu mobilizarea poporului. Papiu devine conducătorul propagandiștilor pentru adunare.

10 aprilie — Papiu și Aron Pumnu fac propagandă pentru adunarea de la Duminica Tomii.

16 aprilie — Guvernatorul Transilvaniei Teleki interzice convocarea și ținerea adunării de la Blaj.

Ultima decadă din aprilie — Papiu Ilarian ține cuvântări țăranilor din comitatul Cetatea de Baltă, îndemnând ca, după adunarea de la Duminica Tomii, să nu mai plătească dări și să nu mai facă robote la nobili. Papiu, Iancu și Buteanu hotărăsc ținerea adunării, în ciuda interdicției, și continuă convocarea.

30 aprilie — Papiu Ilarian este prezent la Blaj, la Duminica Tomii, ca unul dintre factorii de răspundere ai organizării adunării.

1 mai — Guvernatorul Teleki semnează un mandat de arestare a lui Papiu și Buteanu pentru instigarea românilor din Apuseni împotriva autorităților.

2 mai — Episcopul unit Lemeni trimite guvernatorului o delațiune împotriva lui Papiu și Bărnuțiu, pe care îi învinuiește de instigație.

7 mai — Guvernatorul trimite o triplă ordonanță către primarul Sibiului, Daniel Ziegler, contele Béldi Ferencz și contele Tholdolagi Ferenc pentru arestarea lui Papiu, Buteanu și Bărnuțiu și trimiterea lor sub escortă la Târgu Mureș.

8 mai — Guvernatorul ordonă comitelui suprem al Turzii arestarea lui Papiu, care s-ar afla în satul Ațintiș.

10 mai — Episcopul Lemeni informează pe guvernator că Papiu, Bărnuțiu și alți fruntași români se află la Sibiu.

11/12 mai, noaptea — Papiu, Bărnuțiu și Buteanu pleacă de la Sibiu spre Blaj.

13 mai — Papiu împreună cu Avram Iancu, aflați în fruntea unui convoi ce se îndrepta spre Blaj, îndeamnă pe sătenii din Cisteiul Românesc să vină la adunare.

15—17 mai — Participant la Congresul Național de pe Câmpul Libertății, Papiu Ilarian este ales membru al Comitetului Permanent Național Român, cu sediul la Sibiu.

29 mai — Dieta din Cluj votează unirea Transilvaniei cu Ungaria.

14 iunie — Papiu în fruntea unui grup de studenți militează în comitatul Târnavelor pentru unirea cu Țara Românească și Moldova.

17 iulie — Papiu primește invitația guvernului provizoriu revoluționar din Țara Românească de a activa în rândurile revoluționarilor de acolo.

sfârșitul lunii iulie — Papiu Ilarian, Aron Pumnu, Al. Bătrâneanu, Elisei Armatu, Ioan Pușcariu, Nicolae Gaetan etc. trec în Țara Românească. Papiu devine comisar de propagandă în Jud. Dâmbovița.

sfârșitul lunii august — Papiu se întoarce bolnav în Transilvania.

15—25 septembrie — Are loc la Blaj a treia adunare națională a românilor, numită de contemporani Adunarea Marțială.

25 septembrie — Papiu Ilarian vine la Blaj. Alături de S. Bărnăuțiu și A. T. Laurian, Papiu imprimă direcția și definește programul adunării. El este reales membru al Comitetului Național Român de Pacificație.

20 octombrie — Se declanșează războiul civil în Transilvania. Comitetul Național Român devine for legal de conducere și trece la organizarea administrației românești a Transilvaniei.

21 noiembrie — Papiu Ilarian este ales inspector al cercului Blaj.

4 martie 1849 — Împăratul Austriei decretează Constituția Octroată, menită să impună imperiului o legiuire unitară și centralizată și să ofere o satisfacție relativă și neprecizată aspirațiilor diverselor naționalități.

11 martie — Generalul revoluționar Iosif Bem ocupă Sibiu, unde rezida Comitetul Național Român de Pacificație. Papiu Ilarian, Bărnăuțiu și alți membri ai Comitetului se refugiază în Țara Românească pe valea Oltului.

martie — septembrie — În stadiul actual al cercetărilor nu se știe nimic despre viața lui Papiu Ilarian în aceste luni. (sic!) ¹⁴.

13 august — Armatele revoluționare maghiare capitulează la Siria.

26 septembrie — Papiu Ilarian este din nou la Blaj, de unde îi scrie lui Dimitrie Moldovan despre intenția de a reocupa funcția de inspector al cercului Blaj. ¹⁵

18 octombrie — Papiu demisionează din funcția de inspector al cercului Blaj, motivând că vrea să își continue studiile.

20 noiembrie — Papiu este la Viena, după o călătorie cu vaporul, care naufragiază între Budapesta și Bratislava.

Dacă informația preluată de C. Albu de la Petre Paulescu este veridică, atunci prezența lui Papiu Ilarian în satele Iara, Băișoara și Gilău, în toamna anului 1848, poate fi pusă mai curând în legătura cu activitatea acestuia de organizare a unei administrații și armate românești în Transilvania în octombrie-noiembrie 1848, decât cu boala lui Papiu. Această versiune este foarte plauzibilă având în vedere talentul și avântul organizatoric dovedite de Papiu Ilarian în întreaga sa activitate revoluționară.

Ce a făcut totuși Papiu Ilarian în perioada martie-septembrie 1849?

Răspunsul îl dă Papiu însuși în amintita scrisoare către Timotei Cipariu, din 20 decembrie 1849, expediată din Viena: „După ce s-au început mișcările europene, am fost expus cu deosebire gonirilor nemicilor națiunii mele. De aici ascunderi, îngrijări, frică, spaimă, vegheare, fugă, amenințări, lipsa erau la ordinea zilei. Apoi fuga din patrie, reîntoarcerea de acolo peste munți, boala, apoi diregătoria de stat, fără leafă, și iara lipsa, apoi iara fuga din țară, rătăcire, fără bani, prin țări străine până la Viena, tot cu lipsa. De aici iară acasă, acasă nu mai aflu pe tată-meu, singura mea sprigioană în viață, dară aflu pre muma mea cu surorile într-o mizerătată nespusă. În urmă mă determin să vin iară la Viena, nu ca să perz timpul aici, ci ca să-mi câștig atâta cunoștință, încât să fiu în stare

¹⁴ Ibidem, p. 188.

¹⁵ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Cluj, 1972, vol. 1, p. 200—201.

a putea fi într-adevăr folositor patriei și națiunii, cărora singure îs consacrate toate momentele vieții mele.” (subl. noastră)¹⁶.

Anticipând vom consemna că a doua fugă din Transilvania, rătăcirea prin țări străine până la Viena și a doua reîntoarcere acasă amintite în scrisoare se referă exact la perioada martie-septembrie 1849. În sprijinul acestei aserțiuni vin mai multe documente, publicate, unele chiar din secolul trecut.

În primul rînd avem la îndemână un jurnal al lui A. T. Laurian din anul 1849¹⁷. A. T. Laurian notează la 10 mai (stil nou) 1849 : „Au sosit (la Viena -n. n.) Pantazi, Christianu, Alexandru și Crișianu”¹⁸. Alexandru nu este altul decât Papiu Ilarian, căci Laurian îl amintește tot în compania lui Pantazi și Crișianu în același jurnal, la 25 august 1849 : „Au plecat Papiu, Crișianu, Pantazi.”¹⁹

Faptul că Papiu Ilarian a fost permanent în apropierea lui A. T. Laurian la Viena între mai și august 1849 este confirmat și de alte documente contemporane.

Într-o importantă scrisoare a lui Ioan Maiorescu adresată lui George Barițiu la 7/19 mai 1849 de la Viena citim : „Astăzi am încheiat al 3-lea memorial²⁰ ; în 8 coale, la care, fiind și pătimaș și mărginit în casă, lucrez de 5 zile. Petițiunea, după ce am conceput-o, după venirea lor, singur, a mai schimbat-o Laurian în formă, nu în esință, după găsirea cu cale a lui Pop. De aici încolo, fiindcă bietul Laurian e tot bolnăvos, am lucrat ale deputăciunei toate singur. Am făcut un memorial în care am băgat acele idei politice ce, după voința lui Pop, au rămas din petițiune. Memorialul sprijinitorii petițiunei s-a dat ministerului și s-a tipărit împreună cu petițiunea.”²¹ În mod cu totul just editorii acestei scrisori au identificat pe Pop cu Al. Papiu Ilarian.²²

În încheierea unei alte scrisori adresată la 14/24 august 1849, de la Viena tot lui G. Barițiu, Ioan Maiorescu scrie : „De la venirea rușilor tot strig ca toți cei ce n-au nici o treabă aici să meargă acasă ; nu-i poci urni. Precum în toamnă, până la Crăciun, păcatul era că nu e nimeni aici, alta acum este că nu e nimeni în Transilvania. Bărnuțiu zice că nu va merge fără Lauriani etc. Peste puține zile plec și eu. Spre revedere.

Eu trimit, *prin Pantazi și ceilalți*, (sb. ns.) giamantanul meu, un giamantan mai mic cu unele haine, ca să mă ușurez.”²³ Printre „ceilalți”

¹⁶ *Ibidem*, p. 151.

¹⁷ Ilie Popescu Teușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, București, 1970, p. 283—286, textul publicat aici reprezintă însemnările lui A. T. Laurian, care fuseseră descoperite printre hârtiile lui Simion Bărnuțiu de către Gh. Bogdan Duică și publicate de acesta în Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj, 1923, II, p. 205—209; vezi și V. Netea, *Însemnările de la Viena ale lui A. T. Laurian (14 ianuarie 1849—17 aprilie 1852)*, în „Studii”, 1970, nr. 3.

¹⁸ I. Popescu Teușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, București, 1970, p. 284.

¹⁹ *Ibidem*, p. 285.

²⁰ „Memorialul” a fost publicat în *Die Romänen der österreichischen Monarchie*, drittes Heft, Wien, Carl Gerold und Sohn, 1851, p. 28—36.

²¹ *George Bariț și contemporanii săi. Studii și documente*, vol. I, *Correspondența primită de la Aron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu*, Ediție de Șt. Păscu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titu Maiorescu, Coordonatori: Șt. Păscu și Iosif Pervain, p. 313—314.

²² *Ibidem*, p. 315.

²³ *Ibidem*, p. 318.

se afla și Papiu Ilarian, căci la 2 septembrie (stil nou) Ioan Maiorescu scrie din nou de la Viena lui G. Barițiu : „Scrisoare alăturată ori închisă aici zace de la 24 august pe masă, pentru că din planul de a merge Bărnăț și cu ceilalți prin Bucovina nu s-a ales nimic. Pantazi cu Alesandru Papiu și cu tribunul Crișan au plecat ieri săptămână pe la Agram (Zagreb-n. n.). Astăzi plec eu cu Bărnăț și Laurian tot pe acolo...”²⁴

Ioan Maiorescu confirmă cu precizie cele scrise de A. T. Laurian în jurnalul sau — anume că Papiu Ilarian împreună cu Pantazi și Crișan au plecat spre Transilvania via Zagreb în ziua de 25 august 1849.

Itinerarul parcurs de Papiu, Crișan și Pantazi în drum spre Transilvania poate fi reconstituit prin analogie cu călătoria lui Laurian spre Transilvania, trecând tot prin Zagreb. Laurian, conform însemnărilor sale de jurnal, a plecat din Viena la 2 septembrie. La 4 septembrie grupul lui Laurian ajungea la Zagreb ; la 9 septembrie la Ruma ; la 12 septembrie la Timișoara ; la 16 septembrie la Făget ; la 17 la Deva ; la 18 la Miercurea Sibiului ; la 19 septembrie la Sibiu. Călătoria a durat așadar 16—17 zile. De aceea putem presupune că grupul lui Papiu a parcurs același itinerar, în același interval de timp. Așa încât Papiu, dacă s-a îndreptat direct spre Blaj, ar fi putut ajunge acolo în jurul datei de 11 septembrie 1849. Posibil va fi fost ca Papiu să rămână câteva zile la Sibiu, unde conform jurnalului lui Laurian, la 22 septembrie au sosit Axente Sever și D. Boier, iar la 23 septembrie Avram Iancu însuși. Considerăm însă mult mai plauzibil ca Papiu să se fi îndreptat de la Miercurea Sibiului direct spre casă, la Budiul de Câmpie, unde a aflat dureroasa veste a asasinării tatălui său de către trupele revoluționare maghiare, după cum reiese din amintita scrisoare către T. Cipariu. Astfel, după o ședere de două săptămâni acasă, Papiu vine la Blaj și se adresează la 26 septembrie printr-o scrisoare lui Dimitrie Moldovan, exprimându-și intenția de a reocupa funcția de inspector al cercului Blaj.

Interesant de reconstituit este și calea pe care a urmat-o Papiu Ilarian refugiindu-se de la Sibiu spre Viena. Și aici răspunsul ne stă la îndemână. S. Bărnățiu, fugind de la Sibiu pe lungă rută Turnu Severin — Galați — Constantinopol — Triest, ajungea la Viena abia la 23 iunie 1849. Papiu Ilarian ajungea la Viena încă de la 10 mai, împreună cu Pantazi. Profesor la seminarul teologic ortodox de la Sibiu și secretar al lui Andrei Șaguna, Grigore Pantazi (1824—1854) îndeplinea misiunea unui curier între G. Barițiu, aflat la Câmpina (între 12 martie și 3 iunie 1849) și „deputațiunea” română din Viena, călătorind periodic pe ruta Țara Românească — Cernăuți — Lemberg (Lwów) — Viena.²⁵ De aceea ni se pare foarte firesc ca Papiu Ilarian, venind de la Sibiu, să fi luat contactul cu Barițiu și prin intermediul acestuia cu Pantazi, pe care l-a însoțit la Viena, parcurgând drumul prin Bucovina.

Pseudoproblema petei albe din biografie, adică dispariția lui Papiu Ilarian de pe scena revoluției între martie și septembrie 1849, fiind astfel soluționată, se cuvine a pune întrebarea ce activitate a desfășurat Papiu la Viena în acea perioadă.

²⁴ *Ibidem*, p. 319.

²⁵ vezi nota lui G. Barițiu la amintita scrisoare a lui I. Maiorescu, din 7/19 mai 1849, în *ibidem*, p. 314—315.

Ajuns la Viena Papiu Ilarian se alătură delegației românilor ardeleni : A. T. Laurian, Ioan Maiorescu, Andrei Șaguna, S. Barnuțiu, Nicolae Bălășescu, I. Popasu, I. Stoica etc., ce colaborează strâns cu reprezentanții Banatului : P. Mocioni, L. Mocioni, I. Dobran, al Crișanei : C. Pomuțiu și ai Bucovinei : E. Hurmuzaki și M. Botnariu. Papiu Ilarian a contribuit direct alături de A. T. Laurian și Ioan Maiorescu²⁶ la discutarea și redactarea numeroaselor petiții și memorii explicative către împăratul Franz Iosef și miniștrii săi.²⁷ Papiu Ilarian a participat desigur la adunările „deputațiunii” române la Viena, care s-a prezentat în corpore miniștrilor. A. T. Laurian consemnează în amintitul jurnal : „19 mai — Am ținut ședința cu bănățenii, la Dobranu”; 30 mai, 2 și 6 iunie — adunare la Mocioni; 27 iunie și 2 iulie — „Am ținut adunare la noi”; „6 iulie — Am determinat să meargă toată deputațiunea la miniștri; pentru rezoluțiune; 9 iulie — Am fost cu toții la Bach; ne-a promis rezoluțiune”.

Participant ardent la revoluția română de la 1848, Papiu Ilarian a devenit de la început un conducător și organizator revoluționar de talie. În timp ce Avram Iancu s-a impus în fruntea luptei armate pentru apărarea revoluției române, Papiu Ilarian a luptat cu tenacitate pentru impunerea revendicărilor naționale și sociale ale românilor din monarhia habsburgică prin puterea cuvântului scris și rostit. În concepția revoluționarilor români, succesorii militare ale oastei lui Avram Iancu trebuia să le urmeze succesul politic reclamat de „deputațiunea” română de la Viena.

Această primă ședere a lui Papiu Ilarian la Viena, între 10 mai și 25 august 1849, este evident marcată de avântul și optimismul intacte ale revoluționarilor români a căror „deputațiune” pe lângă Curtea imperială reprezenta un pandant foarte necesar al luptelor crunte purtate de lăncierii români conduși de Avram Iancu pentru apărarea revoluției române pe pământul Transilvaniei, în reduta Munților Apuseni.

Activitatea desfășurată de Papiu Ilarian la Viena, alături de A. T. Laurian, Ioan Maiorescu, S. Barnuțiu etc., apărea în concepția revoluționarilor români la acea dată conformă cu politica oficială a imperiului habsburgic, deși în Constituția octroată din 4 martie 1849 românii nici nu sînt amintiți cu numele, spre deosebire de croați, sârbi și sașii transilvăni. Aceasta dovedește că cercurile conducătoare ale imperiului habsburgic au recepționat foarte exact întreg complexul acțiunilor românești drept o revoluție la fel de periculoasă pentru imperiu ca și cea maghiară. Curtea vieneză suportase revoluția românilor numai constrânsă de împrejurări și pentru a ridica un obstacol în calea secesiunii revoluționare maghiare. Încrederea în promisiunile destul de parcimonioase și evazive ale împăratului și camarilei sale au marcat totuși perioada primei șederi la Viena a lui Papiu Ilarian și a compatrioților săi. De bine de rău restabilită dominația habsburgică în imperiu prin intervenția trupelor țariste rusești și capitularea armatei revoluționare maghiare (13 august 1849 — Șiria), monarhia austriacă găsi cu cale a ignora cu premeditare

²⁶ Ibidem, p. 313-315.

²⁷ Petițiile românilor adresate Curții vieneze au fost publicate în *Die Rumänen der österreichischen Monarchie*, III, 1851, traduse și publicate parțial în „Magazin istoric pentru Dacia”, VI, 1850, VII, 1851; un inventar incomplet se găsește în Lista petițiilor națiunii române subțernute de la a. 1848 încoace, publicată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XIV, 1851, nr. 13, p. 103-104.

și complet toate sacrificiile românilor, respingând sistematic toate revendicările acestora, excluzându-i chiar de la cele mai intime beneficii.²⁸

Calitatea de martor ocular și participant nemijlocit la demarajul și la desfășurarea revoluției oferă lui Papiu Ilarian posibilitatea de a furniza, adună și evalua informațiile, de a înțelege și defini cu pătrundere rostul și însemnătatea revoluției, a cărei primă istorie a scris-o în timpul celei de a doua șederi la Viena (20 noiembrie 1849 — 1 noiembrie 1852)²⁹. Se poate afirma că ideea și programul acestei „Istории a românilor din Dacia Superioară” s-au născut chiar în perioada de activitate petiționară vieneză (mai-august 1849) a lui Papiu Ilarian, alături de A. T. Laurian, I. Maiorescu etc. „Istoria...” lui Papiu continuă și instituționalizează în spirit pozitivist programul întregii revoluții române transilvane de la 1848. Pentru Papiu Ilarian programul revoluționar românesc rămânea, ba chiar devenea cu atât mai valabil. Aceasta pentru că națiunea română putea aduce acum în sprijinul revendicărilor sale, pe lângă mai vechile argumente ale dreptului istoric și natural, pe lângă cele mai noi ale spiritului liberal și național, argumentul inedit și irefutabil al revoluției înseși, prin care românii și-au luat soarta în propriile mâini, organizând și apărând țara lor. Papiu Ilarian devine astfel primul istoric român care vede în revoluția de la 1848 nu numai un fapt istoric de proporții, ci mai ales o categorie structurală istorică care nu mai poate fi extirpată și care va genera evoluțiile viitoare.

Evenimentul editorial cel mai însemnat al epocii, „Istoria...” lui Papiu Ilarian propagă cu acuratețe și fidelitate, focalizează substratul social și național al programului revoluționar românesc, exact în perioada de presiune maximă a reacțiunii absolutiste habsburgice.

Întreaga „Istorie...” a lui Papiu Ilarian se prezintă ca o argumentare coerentă și pozitiv întemeiată a platformei de acțiune a națiunii române la 1848—49, căci românii : au formulat un program revoluționar organic, specific românesc și născut din realitățile social-politice transilvane; au avut de luptat împotriva reacțiunii aristocrației maghiare și armatei revoluționare maghiare, receptată de români drept o armată streină de ocupație și aservită intereselor aceleiași aristocrații; au acționat consecvent pentru propagarea programului revoluționar românesc, care a găsit un aliat circumstanțial în Curtea imperială austriacă.³⁰ Toate acestea au fost înțelese ca atare de administrația represivă habsburgică, fapt pentru care „Istoria...” lui Papiu Ilarian a fost interzisă în întreg imperiul austriac, după apariția volumului II.³¹ Acesta era în fond echivalentul ideologic și propagandistic al asimilării românilor cu ceilalți revoluționari „rebeli” din imperiul habsburgic.

²⁸ I. Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1983, p. 179.

²⁹ A. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom I, Viena, 1851, tom II, Viena, 1852, Schișa tomului III publicată cu introducere și note de Șt. Pascu, Sibiu, 1943.

³⁰ I. Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, 1983, p. 172.

³¹ *Ibidem*, p. 157—158; V. Pârvan, *Interzicerea Istoriei românilor (de Al. Papiu Ilarian) în toate statele austriace*, în *Luceafărul*, II, 1903, nr. 9, p. 139—165.

Papiu Ilarian însuși se simte nevoit a părăsi Viena în noiembrie 1852 pentru a-și continua studiile în Italia, la Padua, unde, în ianuarie 1854, devine doctor în drept ³².

În perioada postrevoluționară Papiu Ilarian își va continua lupta pentru impunerea drepturilor sociale și naționale românești activând fructuos în domeniile științifice și politic.

L'ACTIVITÉ RÉVOLUTIONNAIRE DE AL. PAPIU ILARIAN (MARS—SEPTEMBRE 1849)

Résumé

Personnalité de premier plan de la première étape de la révolution de 1848 en Transylvanie, historien, auteur de la première histoire de la Révolution et conseiller du prince Al. I. Cuza, Al. Papiu Ilarian a fait l'objet de nombreuses études de la part des historiens.

Son activité de révolutionnaire en 1848 a attiré tout spécialement l'attention des spécialistes qui ont constaté une curieuse absence de Papiu Ilarian dans l'intervalle octobre 1848 — août 1849, étape extrêmement intense du mouvement révolutionnaire. Dressant la chronologie de l'activité de Papiu Ilarian dans cette étape, l'auteur constate le manque de fondement de l'assertion selon laquelle l'historien aurait abandonné la Révolution. Preuves à l'appui, il constate que Papiu Ilarian a été très actif dans l'intervalle mars-septembre 1849 aussi bien en Transylvanie qu'à Vienne et qu'il a servi avec dévouement la cause de la Révolution roumaine.

³² Alexandru Marcu, *Simion Bărnuțiu, Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia, București, 1935*; V. Pârvan, *Papiu Ilarian bursier al Blajului*, în *Luceafărul*, II, 1903, nr. 8, p. 149—152; Radu C. Demetrescu, Al. Papiu Ilarian, în *Revista română de drept*, XXIII, 1967, nr. 7, p. 79—91; Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Cluj, 1972, vol. I, p. 243, vol. II, p. 363—420; Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, 1977, p. 95—111.

ION I. C. BRĂTIANU ȘI REFORMELE SOCIAL-ECONOMICE LIBERALE (1909 – 1914)

MIRCEA IOSA

În decembrie 1908, ca urmare a retragerii lui D.A. Sturdza de la șefia guvernului și a Partidului național-liberal, Consiliul de miniștri recomanda regelui pe Ion I.C. Brătianu ca șef al guvernului. Numirea în noua calitate era urmată, la scurtă vreme, și de desemnarea sa ca șef al Partidului național-liberal, care s-a hotărât acasă la Mihail Pherekyde, unde Eugeniu Carada întâlnindu-se cu P.S. Aurelian și cu interimarul Președinte al Consiliului de Miniștri au convenit să-l aleagă pe Ion I.C. Brătianu ¹. De altfel, Eugeniu Carada, prieten apropiat al familiei Brătianu, lucra de mult timp în această direcție, el socotind că nici unul dintre membrii de bază ai partidului național liberal nu intrunea ca Ion I.C. Brătianu condițiile pentru a deține șefia partidului.

Alegerea noului șef era consacrată în cadrul Congresului Partidului național-liberal, din 11 ianuarie 1909, prezidat de președintele Senatului, P.S. Aurelian, care a cerut delegaților să proclame pe Ion I.C. Brătianu ca șef al partidului, propunere susținută cu tot atîta insistență de Mihail Pherekyde, președintele Camerei, generalul Budișteanu, vice-președintele Senatului, Emil Costinescu, ministrul Finanțelor, Const. Stere, N. Gane (acesta din urmă în numele Iașului) și Ilarie Izvoranu ².

Personalitatea lui, Ion I.C. Brătianu, fiul cel mai mare al lui Ion C. Brătianu, a intrat în viața politică sub auspiciile lui D.A. Sturdza, avînd concursul lui M. Pherekyde, Eugeniu Stătescu și a ascunsului din umbră, dar cu atît mai influentului, Eugeniu Carada. După absolvirea Școlii de poduri și șosele din Paris, unde obține titlul de inginer, Ion I.C. Brătianu intră în corpul tehnic românesc ca inginer clasa III, participînd la construcția marelui pod de peste Dunăre (podul Saligny); conduce apoi, lucrările liniei ferate Bacău-Piatra Neamț, ulterior executînd și alte lucrări tehnice.

Ion I.C. Brătianu era înzestrat cu o bogată cultură istorică și sbeio-logică și cu un deosebit simț de prevedere și tact. Deși n-a fost un doctrinar, el a înfăptuit acte care au rămas în conștiința contemporanilor. Vigoarea caracterului său, însușirile personale de ordin politic, tenacitatea deciziilor sale l-au impus de timpuriu în rîndurile personalităților marcante³, ale vieții politice, în general, și ale partidului său, în special, ales deputat

¹ Șefia lui Ion I. C. Brătianu nu convenea multor politicieni și în primul rînd lui Take Ionescu, care ar fi preferat pe Emil Costinescu, însă atît acesta cît și Mihail Pherekyde, ca cei mai vîrstnici dintre fruntașii Partidului, au refuzat recomandînd pe Ion I. C. Brătianu (C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. III, p. 203).

² M. Theodosian-Carada, *Eugeniu Carada (1836–1910)*, București, 1910, p. 99.

³ Gh. P. Bascopol, *Graiul Neamului. Ionel I. C. Brătianu și I. G. Duca*, București, 1937, p. 5.

pentru prima oară în 1895, Ion I.C. Brătianu era desemnat ministru al Lucrărilor Publice în cel de al doilea guvern constituit de D.A. Sturdza, în 1897, funcție pe care avea să o dețină și în următorul guvern D.A. Sturdza, din februarie 1901 ; în 1902 era ales ministru al Afacerilor Străine, iar mai apoi, în guvernul din martie 1907, ministru de Interne.

Orizontul lui politic depășea cu mult pe acela al predecesorului său la conducerea Partidului național-liberal. Tenacitatea și stăpânirea de sine de care dă dovadă îi uimeau pe contemporani. Un observator al vieții publice românești din primele decenii ale secolului al XX-lea, făcând o comparație între el și un alt șef (I.G. Duca), aprecia că dacă la alți șefi de partide se va găsi multă ingeniozitate, mai mult elan, nu se va găsi la nici unul „o atît de completă stăpînire de sine, tenacitate și armonie între inteligență și caracter ca la Ionel Brătianu”^{3a}. La rîndul său, I.G. Duca, caracterizîndu-l, afirma că, deși nu se hotăra niciodată repede, iar elaborarea hotărîrilor sale era mai întotdeauna înceată, uneori chiar greoaie, Ion I. C. Brătianu era înzestrat în cel mai înalt grad cu simțul contingențelor. „Din primul moment — spunea I.G. Duca — apăreau în mintea lui toate repercusiunile probabile și posibile ale unui act, așa încît, înainte de a se hotări să facă acel act, examina, reexamina, contra-examina toate urmările lui și nu trecea de la intenție la fapt, decît după ce, cîntărind bine toate argumentele favorabile și nefavorabile, foloasele îi apăreau mai puternice, mai determinante decît neajunsurile. Odată hotărîrea luată, nu am întîlnit în toată viața și în toată cariera mea politică om mai neclintit în ducerea pînă la capăt a hotărîrilor luate”⁴.

Avînd aceste calități și merite personale, Ion I.C. Brătianu s-a impus ca o personalitate marcantă, ajungînd de timpuriu la conducerea Partidului național-liberal. Acuzat de N. Flea, un fost fruntaș de seamă al partidului național-liberal, că nu se grăbește niciodată în acțiunile lui, Ion I.C. Brătianu nu ezita să-i răspundă : „Partidul pe care-l conduc nu este o improvizațiune. El are un lung trecut și un mare viitor. Grăbiți-vă, d-voastră, formații recente, și nesigure, fiindcă ziua de mîine vă apare îndoielnică — eu n-am de ce mă grăbi. Eu înaintez cu pași liniștiți pe un drum bine tras spre un țel bine definit”⁵. Mai mult decît oricare alt șef de partid, Ion I. C. Brătianu considera că adevăratele puteri creatoare izvorau din conștiința poporului, că „tradiția constituia comoara care pregătește viitorul”, iar munca și prevederea erau condiții esențiale pentru realizarea acțiunii politice. Încrederea în destinele țării i-a asigurat acea autoritate care l-a impus în fruntea Partidului național-liberal. De fapt, el era socotit șef real al liberalilor din chiar momentul constituirii guvernului din martie 1907⁶, în care deținea portofoliul ministerului de Interne.

^{3a} *Ibidem*.

⁴ I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ed. a II-a, Cartea Românească, București, 1932, p. 26—27.

⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁶ Hyperion, *Ion I. C. Brătianu. Un studiu politic*, ed. II-a, București, 1918, p. 18; vezi și St. Antim, *Alte studii și portrete*, București, 1939, p. 31.

În discursurile sale nu vom găsi fraze meșteșugite, ci, mai cu seamă, idei de o mare convingere. Ideea care l-a călăuzit în activitatea sa a fost aceea că datoria omului de stat era nu numai de a menține ceea ce a dobândit, dar și de a dezvolta, sub toate aspectele, ceea ce a moștenit.

În viața politică el a continuat, inițial, linia trasată de tatăl său și aplicată întocmai și de predecesorul său, D.A. Sturdza, în centrul preocupărilor aflându-se grija pentru încurajarea „muncii și a forțelor naționale”. „Ținta Partidului Național-Liberal — spunea el cu prilejul investirii ca șef al partidului — încă de la întemeiere a fost dezvoltarea forțelor naționale de orice fel și pe orice țărim. Forțele morale, intelectuale, militare și economice, toate forțele naționale, dezvoltate astfel, încât să putem zice la fiecare moment că sintem conștienți de deviza trecutului nostru, formulată astfel de unul din conducătorii Partidului național-liberal: „prin mințile, prin inima și brațele noastre”⁷. Ca atare, Ion I. C. Brătianu a acționat cu perseverență pentru promovarea și dezvoltarea „forțelor naționale”: „Marea operă ce avem de îndeplinit — arăta el într-una din cuvântări — este dezvoltarea forțelor naționale”⁸. El a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a contribui la întărirea burgheziei naționale românești, pătură socială cu pondere mare în acțiunile politice, urmărind pe toate planurile dezvoltarea ei printr-o participare activă la viața politică și economică a țării. Învinuit, la un moment dat de Take Ionescu că prin măsurile ce la preconiza în problema țărănească — incontestabil, problema cea mai arzătoare în primul deceniu al secolului nostru — se aduceau „daune” burgheziei, Ion I. C. Brătianu răspundea: „Cred că nu se poate concepe o burghezie sănătoasă și în plinul ei într-o țară în care țărănimia ar fi sărăcită și mizerabilă”⁹. El lega, în mod nemijlocit, creșterea și întărirea burgheziei de măsurile adoptate în problema țărănească. „Pentru prosperitatea burgheziei românești, fie ea constituită din comercianți, din funcționari, sau din profesioni libere — arăta el — nu putem face nimic mai eficace, nu putem prin nimic asigura mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale și morale decât prin îmbunătățirea stărei țăranilor, căci în acest raport cu această îmbunătățire creștem sfera de activitate a burgheziei noastre. De câte ori vom crea la țară centre de bunăstare materială vom aduce comerțului nostru din întreaga țară un serviciu pe care nu-l poate aduce nici o lege artificială, nici un tarif autonom. Noi privim întreaga datorie a guvernului ca o operă de solidarizare a claselor”¹⁰.

În general, preocuparea noului lider al Partidului Național Liberal era orientată cu predilecție în direcția dezvoltării burgheziei naționale. De aci încurajarea tuturor ramurilor de activitate, îndeosebi „încurajarea muncii și forțelor naționale”¹¹. N-a existat sector al econo-

⁷ N. Bănescu, *Ion I. C. Brătianu (1864—1927)*, Edit. Ramuri, Craiova, 1931, p. 95.

⁸ *Din cuvântarea lui la Consfătuirea Comitetului Executiv al Partidului Național-Liberal*, din 25 ianuarie 1911, în „Viitorul”, V (1911), nr. 1107, din 26 ianuarie 1911.

⁹ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. II, p. 660.

¹⁰ B.C.S., Msse., fond Saint Georges, XLV/4, f. 55; vezi și *Partidul național-liberal, Manifestul program al Partidului*, București, 1911.

¹¹ Ion I. C. Brătianu, *Discurs privitor la situația politică generală ținut la Tîrgoviște*, la 26 mai 1909, în „Viitorul”, III (1909), nr. 549, din 26 mai/8 iunie.

miei naționale pe care el să-l fi neglijat; dimpotrivă, a sprijinit toate ramurile economice, contribuind, astfel, la întărirea „forțelor naționale ale statului”, respectiv a burgheziei. Concepția lui economică era aceea ca statul să sprijine prin toate mijloacele de care dispunea organizarea economiei naționale, fie direct încurajând „munca și capitalul românesc”, fie indirect, nefăcând apel la capitalul și la munca străină decât numai în situații în care capitalul și munca națională n-ar fi fost suficiente sau cînd ar fi avut neapărată trebuință de specialiști străini¹². De pildă, în industria petrolieră, spre deosebire de conservatori, care vedeau în aceasta o simplă problemă financiară menită să acopere unele goluri în bugetul țării, cu consecințe primejdioase pentru viitorul ei, căci în cele din urmă ducea la acapararea și monopolizarea de către capitaliștii străini a unei însemnate părți a avutiei naționale, Ion I. C. Brătianu și liberalii, în general, vedeau în dezvoltarea acestei importante ramuri a economiei nu numai o acțiune de sprijinire a capitalului și forțelor naționale, inclusiv a statului, dar și o „mare chestiune națională”¹³. De aci și politica de încurajare a ramurilor industriale care, implicit, contribuiau la consolidarea elementelor din interior, a burgheziei naționale, în mod special. De altfel, cu prilejul dezbaterilor proiectului de lege pentru organizarea întreprinderilor petroliere, din 1909, Ion I. C. Brătianu propunea un punct de vedere nou, diferit de ceea ce întreprinsese partidul său pînă atunci în domeniul terenurilor petroliere. El păstra o anumită parte a acestor terenuri pentru stat, o „rezervă națională” — cum o denumea el —, pe care să se înființeze numai societăți românești¹⁴, cealaltă jumătate, aparținînd fie chiar societăților străine, primind, de asemenea, avantagii din partea statului.

În *Manifestul-program*, elaborat și expus la 25 ianuarie 1911, Ion I. C. Brătianu releva necesitatea dezvoltării tuturor ramurilor industriei naționale: „Un stat nu poate prospera în mod real decît dacă poporul său participă de fapt la toate aceste ramuri de activitate”¹⁵. Arătînd că politica „prin noi înșine” corespundea unui deziderat *Manifestul-program*, el aprecia că Partidul național-liberal a fost în mod constant sprijinitor al intereselor naționale prin participarea activă a elementului autohton, atît în industrie, cît și în comerț. Capitalul și inițiativa românească trebuiau încurajate, în scopul asigurării unei participări legitime în muncă și în conducerea elementelor naționale. *Manifestul-program* conținea și prevederi referitoare la îmbunătățirea situației muncitorilor și la rezolvarea conflictelor de muncă, în care scop se și elaborase un anteproiect de contract al muncii, supus îmbunătățirilor prin dezbateri.

În repetate rânduri, liderul Partidului național-liberal vorbea de necesitatea „armonizării” intereselor economice cu interesele internaționale, — așa cum arăta și în *Manifestul-program* din 1911, accentuînd asupra faptului că în această conlucrare se impunea încurajarea capitalului și a inițiativei românești, în așa fel încît să se asigure „elementului național” o parte legitimă cît mai largă la muncă și la conducere.

¹² *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. III, p. 499.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ D.A.D., Mon. Of., nr. 70, din 25 martie 1909, p. 1164.

¹⁵ B.C.S., Msse., fond Saint Georges, XLV/4, f. 57; *Manifestul-Program al Partidului Național-liberal din ianuarie 1911*.

De numele lui Ion I. C. Brătianu se leagă făurirea statului național unitar român, desăvârșirea unității naționale a României. Prin aceste importante acte, el a intrat în viziunea contemporanilor ca om al marilor decizii, ca autor al actelor și operelor trainice. Deviza lui politică era ca în orice împrejurare să nu se meargă nici prea mult la dreapta, dar nici prea mult la stînga. Referitor la aceasta, într-o caracterizare asupra personalității sale se spunea: „Tăcea cu tăcerea înțelepților pentru care cuvîntul nu însemna nimic cînd nu este urmat de faptă. Și lucra cu pricepere de nimeni egalată și cu răbdarea de nimeni întrecută la făurirea sorții nației. Trata cu iscusitele cancelarii străine; urmărea jocul de surprize al încăierării mondiale; se informa de tot și de toate și avea mai presus de orice prevăzută în minte și în inimă nevoile supreme ale Patriei sale. Idealul național care i-a legănat copilăria și tinerețea se închea a-cum într-o formă căreia genul poetic al excepționalului bărbat de stat îi pătrundea toate tainele; mai înainte de orice, faima supremă a înfăptuirii.

A sfîrșit prin a merge încotro băteau inimile tuturor românilor — în spre marii aliați — în același timp frați de sînge cu noi. Dar a luat în prealabil toate asigurările respectării dreptelor, secularelor noastre revendicări”¹⁶.

Reformele social-economice (1907 — 1914). Necesitatea stringentă a unei noi reforme agrare și electorale s-a impus conducerii partidului național-liberal imediat după 1907, ca singurul mijloc pentru apropierea maselor largi. Pentru aceasta era însă nevoie de o perioadă de pregătire și refacere, partidul național-liberal fiind slăbit după o guvernare de aproape trei ani, în care timp fusese nevoit să facă față atît atacurilor opoziției, cît și dimensiunilor din interior.

Spre sfîrșitul anului 1910, Ion I. C. Brătianu întrunea majoritățile parlamentare și le comunică hotărîrea de a se retrage de la conducerea țării, în scopul de a se pregăti pentru o nouă și fecundă guvernare. Față cu această hotărîre, unii parlamentari au intervenit cerînd ca partidul să nu se retragă, ci să prezideze alegerile generale de la începutul anului următor, dar Brătianu a răspuns: „Atunci cînd partidul liberal a decis să se retragă de la guvern a făcut-o pentru că nu vedea lipsuri în rîndurile acelora cu care intrase în foc.

După ce ne-am consfătuît, am socotit, ca o chestiune de înaltă politică, condițiunea ca retragerea noastră să se facă în așa fel încît inuși adversarii partidului nostru să asiste la această retragere nu numai cu un simțămînt de respect, dar chiar cu frică. Guvernul îl vor lua alții, dar puterea ne rămîne nouă”^{16bis}.

Ideea reformelor agrară și electorală a fost relevată de Ion I. C. Brătianu încă în manifestul-program expus la 25 ianuarie 1911. Arătînd că soluțiile ce s-au dat prin legea învoielilor agricole și a islazurilor comunale, prin legea arendării moșilor statului și a așezămintelor publice, au permis trecerea în posesiunea țăranilor a aproximativ 900 000 ha¹⁷,

¹⁶ I. I. C. Brătianu, *Album comemorativ*, Edit. Scriitori români, Tiparul Olteniei.

^{16bis} B. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. III, p. 253.

¹⁷ Cifra este indicată pentru prima dată într-un articol aparținînd lui I. G. Duca și publicat în „Voința Națională”, XXVII (1910), nr. 763, din 27 noiembrie.

ceea ce a „chezășuit mica proprietate”, i-a asigurat „o dezvoltare sigură și liniștită”. Liderul partidului reafirma solicitudinea Partidului național liberal pentru țărănime: „Vom înlesni și în viitor sporirea micii proprietăți de sine stătătoare și indivizibilitatea ei sub o anumită limită, crearea proprietății mijlocii pe cale naturală și nu prin legiuiri”¹⁸. În vederea evitării opoziției marilor proprietari la măsurile ce preconiza, șeful național-liberalilor menționa că partidul va căuta întotdeauna prin soluțiile date să desrădăcineze ideea „greșită și primejdioasă, pe care unele legislații agrare și unele făgăduieli interesate, au sădit-o în sufletul țărâniei că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului”¹⁹.

Referitor la trecerea pământurilor de mină moartă în proprietatea țărănească, propusă anterior de Partidul național-liberal și căreia i se dăduse un început de realizare prin cumpărările întreprinse prin Casa rurală, Ion I. C. Brătianu preciza că și această preocupare va continua în viitor după aceleași norme. El aprecia că pentru dezvoltarea armonioasă a raporturilor dintre țărani și proprietari legile agrare trebuiau aplicate, aceasta constituind una din preocupările de căpetenie ale partidului și guvernului său. În același timp, Ion I. C. Brătianu arăta că se va dezvolta biroul muncii, prevăzut de legea învoielilor agricole, și se va înființa bursa muncii, dându-se proprietarilor puțința de a avea la îndemână brațele de care aveau trebuință, iar țăranilor puțința de a găsi de lucru „în condițiuni lesnicioase și mulțumitoare”²⁰.

În general, șeful partidului național-liberal, Ion I. C. Brătianu, aprecia că aplicând cu strictețe legea împotriva trusturilor, dezvoltând obștiile de arendare, întărind creditul țărănesc prin băncile populare și sporindu-i forța de acțiune, înmulțind și reorganizând școlile elementare de agricultură, îmbunătățind cultura agricolă prin Casa rurală, prin obștiile țărănești și prin dezvoltarea tuturor ramurilor de activitate ale ministerului de Domenii se va ajunge să se dea culturii mici însemnătate care, odată cu mărirea puterii de producțiune a țarei, să contribuie la ridicarea stării morale și materiale a majorității populației țării. Principala învățătură pe care Partidul național-liberal a tras-o după răscoala din 1907 era legată tocmai de necesitatea preîntâmpinării în viitor a noi furtuni. „... Pentru înlăturarea repetiției răului de care am suferit pînă la 1907 — arăta Vintilă Brătianu — trebuie o acțiune hotărîtă pentru aplicarea reformelor, completarea operei sociale și economice începute, operă atît de necesară consolidării statului nostru. Nu trebuie să așteptăm ca o primejdie din afară, unită cu o frămîntare interioară, să prindă statul nostru într-o situație mai grea ca aceea din 1907”²¹.

În decembrie 1911 Partidul național-liberal a ținut o întrunire la Clubul partidului, la care au participat delegați din întreaga țară. În cadrul acesteia s-a vorbit mult și despre necesitatea unei noi reforme electorale, printre cei care s-au pronunțat în acest sens numărîndu-se: Ion I. C. Brătianu, Mihail Pherekyde, Al. Djuvara, V. G. Morțun, Vintilă

¹⁸ B.C.S., Msse., fond Saint Georges, XLV/4, f. 52; vezi și *Istoricul Partidului național-liberal de la 1848 pînă astăzi*, București, 1923, p. 197.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vintilă Brătianu, *Crize de stat. 1901—1913*, București, 1913, p. 18.

Brătianu și Geoarge Mirzescu; se punea problema contopirii celor trei colegii electorale și realizarea unui singur colegiu electoral.

Includerea ideii exproprierii parțiale a moșiilor în programul partidului se datora nu numai necesității claselor conducătoare de a adapta repartiția proprietății funciare la situația creată de afirmarea crescândă a rolului maselor muncitoare de la orașe și sate în viața social-politică a țării, necesității de a preveni în viitor noi zguduiri sociale, dar și de perspectiva înfăptuirii dezideratului unității statale. Încă cu un deceniu în urmă, în timpul unei călătorii ce întreprinsese peste Carpați, Ion I. C. Brătianu afirmase că: „nu ne gândim să desăvirșim opera unității naționale înainte ca opera de dreptate, prin împroprietărire și votul obștesc, să fie îndeplinită la noi acasă”²².

Preocupat de înnoiri în societatea românească, Ion I. C. Brătianu arăta, la 3 iunie 1913, la inaugurarea Clubului național-liberal din Bacău: „trebuie să creăm o atmosferă morală în mijlocul căreia să aducem la îndeplinire acest mare ideal. În primul loc, revizuirea Constituției se impune și aceasta nu trebuie considerată ca o făgăduială vagă, ci ca ceva foarte real; ea nu ne mai aparține: ea e a țării”²³.

Problema reformelor era concretizată îndată după campania militară din Bulgaria din vara anului 1913, la care țărănimea răspunsese cu însuflețire, legind de aceasta speranța de a dobîndi pămînt și drepturi mai mari. De aci și hotărîrea lui Ion I. C. Brătianu de a promite legiferarea unei noi reforme agrare, constînd în exproprierea parțială a moșiilor și a unei reforme electorale, prin introducerea colegiului unic al știutorilor de carte. La hotărîrea conducerii privind necesitatea noilor reforme contribuise, în fapt, întreaga mișcare ideologică și politică întreprinsă între 1907 — 1913 de unii lideri național-liberali²⁴.

Campania militară din vara anului 1913, realitățile din Bulgaria, unde nu exista o mare proprietate, a întărit în mintea țăranilor, îmbrăcați în haină militară, ideea că trebuie să-și cucerească drepturile. Nu întîmplător Vintilă Brătianu, participant și el la campanie, alături de fratele său mai mare, Ion I. C. Brătianu, scria: „Soldații și, deci, țăranii noștri. . . vād în Bulgaria un sătean într-o stare economică și socială în general mai bună ca la noi, cu islazuri întinse, cu vite multe, terenuri de cultură mai întinse și mai toate la dispoziția exclusivă a lor. Nu vād pe țărani muncind pentru proprietari sau arendași, ci exclusiv în folosul lor”²⁵. Mai mult chiar, el arăta că în toate discuțiile purtate cu soldații din baterie se vedea că ei se așteaptă la ceva nou la înapoierea lor de peste Dunăre²⁶.

Ion I. C. Brătianu își dădea seama că viitorul statului român, evoluția lui pe calea progresului, era condiționat de bunăstarea dinăuntru.

²² Mon. of. partea III-a, Dezbaterei parlamentare, nr. 13 din 3 ianuarie 1926, p. 234; vezi și *Relații agrare și mișcări țăărănești 1908—1921*, București, 1967, p. 234.

²³ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. IV, p. 45.

²⁴ C. Stere, de pildă, exponent al poporanismului, susținea și el necesitatea de a pune viața națională pe o temelie mai sănătoasă, propunînd: 1) lărgirea dreptului de vot pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte și 2) întregirea reformelor agrare. . .” (vezi C. Stere, *Înădămintele din războiul balcanic*, în „Viața românească”, VIII (1913), nr. 1, p. 106—107.

²⁵ Vintilă Brătianu, *Note din expediția în Bulgaria*, în *Scrieri și evntări*, vol. III, p. 274.

²⁶ *Ibidem*, p. 275.

Problema țărănească îi apărea ca atare, drept cea mai esențială în legătură cu celelalte și dominându-le pe toate. În concepția lui, problema țărănească cuprindea chestiuni de ordin economic, de ordin educativ și politic. „Noi credem — spunea el — că este nevoie ca actuala repartitiune a proprietății să fie schimbată în folosul micii proprietăți”. Considerind în 1913 momentul excepțional în dezvoltarea acestei chestiuni, Ion I. C. Brătianu, relevind însemnătatea pentru viitorul țării a îmbunătățirii soartei materile și spirituale a țărănimii, arăta: „prima solicitudine o merită țăranul, el care mai mult suferă de răul actual și ale cărui puteri mai mult depinde viitorul național, căci viitorul unui stat democratic nu e pe deplin asigurat decît cînd în fiecare suflet există conștiința solidarității sociale, cînd în fiecare timp este vigoare destulă pentru realizarea aspirațiilor obștești”²⁷.

La 7/20 septembrie 1913 oficiosul Partidului național-liberal „Viitorul”, publica scrisoarea lui Ion I. C. Brătianu privind legiferarea unei reforme agrare și electorale. „Și hotărîrea războiului și purtarea lui, se spunea în scrisoare — au adus astfel în strălucita lumină covârșitoarea înfriurare a maselor asupra destinului statului și, punînd în valoare însușirile poporului nostru, au făcut proba indubitabilei datorii de a proceda cu bărbăție și fără întîrziere la tot ce e menit să dea puteri nouă țărănimii noastre și să întărească conștiința solidarității claselor muncitoare cu statul și cu dezvoltarea lui.

Desăvîrșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu dreptul de expropriere unde e nevoie, pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului unic, grabnica înmulțire a tuturor mijloacelor de instrucțiune și de educațiune, îndreptarea și dezvoltarea a tot ce trebuie să înfriurească buna stare morală, fizică și economică a claselor muncitoare, se impun tot atît de imperios ca și întărirea organizării militare, de a cărei grabnică necesitate nu se poate nimeni îndoii”²⁸. Conducătorul Partidului național-liberal era convins că atîta vreme cît starea clasei țărănești nu era prosperă și nici pregătită potrivit împrejurărilor din interior și din exterior, ea putea constitui un pricol permanent pentru existența statului. De aceea era nevoie ca toate forțele națiunii să fie unite, să lucreze pentru înfăptuirea operei de „salvare națională”.

Două săptămîni mai tîrziu avea loc Congresul partidului, în cadrul căruia Ion I. C. Brătianu explica pe larg cele arătate în scrisoare: „Noi toți ne-am întors din acest război (campania militară din cel de al doilea război balcanic — n.n.) cu hotărîrea vie de a ridica cît mai grabnic țărănimea și poporul nostru, de a solidariza cît mai adînc toate clasele sociale cu statul și regatul nostru. De aceea s-a înscris în programul partidului reforma agrară dînd statului dreptul de expropriere”²⁹.

Propunînd noua reformă agrară, Ion I. C. Brătianu — și să notăm că Partidul Național-Liberal, pe cre-l conducea, era primul care, înaintea primului război mondial, propunea, într-un stat organizat, exproprierea marii proprietăți — avea în vedere necesități de care depindea siguranța și progresul statului român. Ca atare, el s-a străduit să prezinte reforma ca fiind și în interesul moșierimii, liniștind-o, de altfel, că prin

²⁷ N. Bănescu, *Ion I. C. Brătianu. (1865—1927)*, Edit. Ramuri, Craiova, 1931, p. 14.

²⁸ „Viitorul”, VI (1913), nr. 2005, din 7/20 septembrie.

²⁹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 17.

aceasta „nu urmărea un act de spoliare”, asigurând-o, totodată, că se va face cu „dreapta despăgubire”, că nu va fi un act de zdruncinare a temeliei societății, dimpotrivă. . . , „noi credem că prin măsura propusă se va scădea intrucîtva din suprafața unor proprietăți, se va spori însă siguranța proprietarilor, prin sporirea siguranței sociale. . . ”. El prezenta deci, principiul exproprierii ca fiind o necesitate socială de care depindea siguranța și dezvoltarea statului român³⁰. Nu întimplător, spunea el: „Noi trebuie să constatăm cu singe rece realitățile, pentru că acțiunea politică înseamnă prevedere și realizare. Este nevoie mai mult ca oricînd să fim stăpîni pe noi înșine, pentru a putea fi stăpîni pe destinele noastre”³¹. În toate ocaziile — și nu au fost puține acestea — Ion I. C. Brătianu releva faptul că reforma agrară pe care o preconiza avea în vedere trei condițiuni: „interes general, dreaptă despăgubire, legalitate perfectă”. În aceste condițiuni, aprecia el — noi admitem să se discute și să se facă exproprierea pe care am impus-o, pentru că, cu aceste trei condițiuni, nu este și nu poate să fie nici o atingere, nici o slăbire a principiului proprietății³². „Noi nu cerem desființarea marii proprietăți — spunea el, mai tirziu; cînd îi cerem să contribuie în momentul de astăzi în mod mai activ, în mod excepțional, la mărirea proprietăți țărănești, noi nu înțelegem întru nimic să scădem averea celor care dețin astăzi pămîntul pe care voim să-l expropriem. Din contră: noi prin opera noastră vom îndruma aceste capitaluri spre alte operații economice, tot atît de fecunde, tot atît de necesare ca și munca pămîntului într-un stat bine constituit”³³.

În cadrul aceluiași congres, Ion I. C. Brătianu s-a referit și la reforma electorală, arătînd că a sosit momentul ca în locul colegiilor restrînse să se pună colegiul unic. „Noua situație în orientul Europei — spunea el — toate măsurile spre a desăvîrși reforma electorală”. În concepția lui aceasta trebuia făcută într-o manieră care să impună o modificare a Constituției, spre a se ajunge la votul universal numai printr-o creștere de lumină, de instrucție la sate. Ca atare nu mai era permisă tărăgănarea, reforma electorală fiind de o mare actualitate. Fusesse stopată pînă atunci, deoarece nu putuseră fi învinși numeroși adversari ai vechiului sistem cenzitar. Devenise clar că aceasta nu mai putea constitui „instrumentul prielnic de muncă”, deoarece sta „împotriva acestei opere de educație”³⁴.

Acuzat adeseori de conservatori că prin reforma electorală își asigura pentru el și partidul pe care-l conducea unele avantagii, Ion I. C. Brătianu răspundea: „N-am conceput reforma electorală dintr-un punct de vedere strîmt, sau din vreun interes de partid. . . Am crezut că e necesară o viață nouă care să solidarizeze masele mari cu viața statului și care să dea, totodată, posibilitatea ca o lucrare continuă de educație

³⁰ Dacă principiul se poate admite pentru crearea unui parc, a unei străzi, pentru exploatarea unei mine, cum nu poate fi admis pentru necesități sociale de care pot depinde siguranța și progresul statului? se întreba Ion I. C. Brătianu (*Discursurile lui I. I. C. Brătianu*. . . , vol. IV, p. 56).

³¹ Ion I. C. Brătianu, *Cuvintele unui mare român*. Fragmente din discursuri 1914—1927, Ed. Ramuri, Craiova, f. a., p. 24.

³² „Viitorul”, VI (1913), nr. 2099, din 11 decembrie.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

și administrație să nu mai fie distrusă prin nevolnicia și nemernicia acelor care nu-i controlează nici o opinie publică hotărâtă și bine organizată. Am văzut că de aci înainte trebuie lărgite temeliile vieții politice, că trebuie deschise ferestrele, pentru ca un aer mai sănătos să intre în sala obștească unde se determină interesele statului”³⁵.

La congres au vorbit în spiritul reformelor: Emil Costinescu, Toma Stelian, Mihail Pherekyde, Neron Lupășcu, C. Krupenski, Al. Filipescu, Alex. Iliescu, Marin Ionescu, I. Plessia, L. Merejeriu, N. P. Romanescu, D. Iuca, C. Alexiu, Ion Năstase, Iulian Vrăbiescu și alții, toți mari proprietari, care și-au dat adeziunea la reformele anunțate, făgăduind tot concursul³⁶. Moțiunea citită cu acel prilej, de Mihail Pherekyde proclama, ca o condiție neapărată a propășirii României, întărirea țărănimii și solidarizarea tuturor claselor națiunii în viața statului. „Prin atingerea acestor două țeluri — se arăta în moțiune —, congresul declară că se impune continuarea reformelor agrare începute în 1907 și completarea lor prin dreptul statului de a întrebuița exproprierea în anumite condițiuni cu o dreaptă despăgubire, înlesnindu-se, astfel, o repartitie a proprietății funciare mai conformă cu interesul general. Congresul mai declară că se impunea neapărat „schimbarea sistemului electoral azi, trebuie modificată organizație corpurilor legiuitoare și întocmit pentru Adunarea Deputaților *colegiul unic al tuturor știutorilor de carte, cu reprezentarea minorităților* (subl. ns. — M. I.), neștiutorii de carte votind indirect, în același colegiu”. Congresul, privind aceste înnoiri ca datorii imperioase și urgente, cere „revizuirea Constituției, care nu poate fi aminată fără a se vătăma situația actuală a Regatului și fără a-i stinjeni dezvoltarea viitoare”.

Reformele erau, astfel, pentru liderul liberal o necesitate imperioasă pentru consolidarea statului. Colegiul unic îi apărea ca mijlocul necesar pentru a stabili un contact mai strâns între toate interesele claselor sociale, un simbol al unității sociale, văzind, pe de o altă parte, o strînsă legătură între problema agrară și cea națională. Îmbunătățirea situației țărănimii, atît din punct de vedere economic cît și politic, se impunea ca o necesitate în vederea desăvîrșirii unității naționale. Perseverînd în atingerea acestui din urmă obiectiv, el arăta — cu prilejul debaterilor asupra reformei agrare și electorale — că după campania din 1913 „cea mai de seamă preocupare a guvernului a fost dubla pregătire morală și materială în vederea unui conflict european, a cărui dată nu părea însă așa de apropiată”. Deoarece cea mai importantă pregătire „morală” consta în realizarea reformelor, Ion I. C. Brătianu făcuse demersuri speciale pe lingă regele Carol I, convingîndu-se de necesitatea acestora. Erau tocmai măsurile preliminare de întreprins, în condițiile în care se prefigura un război mondial care ar fi putut să rezolve pentru România marea ei problemă națională³⁷.

Regele Carol I, s-a lăsat greu convins de necesitatea reformelor. Se temea că dacă se va trece ceva din pămîntul aparținînd marilor proprietari — considerați stîlpul instituției monarhice — în folosul țărăni-

³⁵ Ibidem, nr. 2105, dîm 17 decembrie; vezi și *Discursurile lui I. I. C. Brătianu...*, vol. IV, p. 155.

³⁶ „Vîltorul”, VI (1913), nr. 2049, dîn 22 octombrie.

³⁷ D.A.D., 1916—1917, nr. 28, sed. de la 21 iunie 1917, p. 284.

mii, prin aceasta i se vor șubrezi pozițiile. Ion I. C. Brătianu i-a arătat însă categoric că, fără cele două mari reforme preconizate, nu va consimți să ia puterea, nu mai concepea altfel dreptul de a mai guverna România. Regele a consimțit, în fine, la ideea reformelor, dar a cerut ca ele să se facă cu moderațiune, să se tempereze avântul prea democratic al unei părți a partidului și, în orice caz, ele să se înscrie în Constituție printr-un fel de înțelegere cu conservatorii. Carol I era veșnic preocupat de gândul ca aceste reforme să nu stirnească lupte violente și să nu zdruncine prea adânc întocmirile politice. După relatările lui I. G. Duca, dintre toate argumentele care i s-au prezentat regelui în privința reformei electorale singurul care l-a impresionat a fost acesta: „Nu e bine, Sire, să lăsați o problemă așa grea nerezolvată succesorului vostru; aveți datoria să-i transmiteți Coroana fără greutatea unei asemenea chestiuni nedelegate”. De îndată ce reforma electorală i s-a prezentat sub forma unei necesități dinastice, a consimțit la înfăptuirea ei”³⁸.

Pentru a pregăti opinia publică în vederea exproprierii și a reformei electorale, Partidul național-liberal a ținut, în cursul lunilor octombrie-decembrie 1913, mai multe întruniri. Cea dintâi s-a ținut la București, în sala Liedertafel. Originalitatea ei consta în faptul că, exceptându-l pe Ion I. C. Brătianu, au vorbit mai toți marii proprietari ai partidului, unii, neavînd talentul oratoriei, și-au prezentat în scris declarațiile în favoarea exproprierii³⁹. Următoarele întruniri aveau loc la Focșani, Craiova, Iași, Constanța, Ploiești etc. „De pretutindeni — nota I. G. Duca — ne veneau adeziuni noi. Oameni care pînă mai ieri nu făcuseră politică veneau să se înscrie atrași de reforme”⁴⁰. La întrunirea de la Ploiești, Ion I. C. Brătianu, referindu-se la cele două reforme arăta: „un interes general, cere, în momentul de față mai cu putere decît oricînd, să ridicăm cît mai repede clasele muncitorești de la țară și din orașe; de aceea am întreprins îndoita noastră reformă: reforma electorală și completarea reformelor agrare. Noi credem că, prin reformele agrare, vom da un nou avînt tuturor puterilor acestui popor. Reformele noastre au răsunit puternic în conștiința generală, nu numai a partidului nostru, dar și a oamenilor care nu sînt înregimentati în nici un partid”⁴¹.

Reformele au fost larg popularizate și de alți lideri ai partidului național-liberal. Vintilă Brătianu, de pildă, într-un discurs ținut în ședința Adunării Deputaților din 23 decembrie 1913 releva faptul că exproprieria pe care o preconiza partidul național-liberal se făcea nu numai de stat, dar și de proprietari. „Mai cu seamă în regimul actual — spunea el — în care reprezentanța națională este în mare parte a proprietarilor, să dăm țăranului simțămîntul că îndreptarea situației lui a fost făcută de stat de acord cu proprietarii mari. Îi va spori astfel încrederea în stat și simțul de solidaritate cu el și se va spulbera credința că există o pătură stăpînitoare, străină lui”⁴². Convingerea lui era că întărirea

³⁸ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, Colecția „Memorii și mărturii”, Ion Dumitru Verlag, München, 1981, p. 103.

³⁹ I. G. Duca, *Amintiri politice...*, vol. I, p. 181.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „Viitorul”, VI (1913), nr. 2099, din 11 decembrie; vezi și *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu...*, vol. IV, p. 140.

⁴² V. Brătianu, *Învățămintele. Politica externă și reformele liberale*, București, 1914, p. 89.

statului nu putea fi asigurată decât prin cele două principii mari: al exproprierii și al colegiului unic⁴³. În vederea realizării acestora era necesară conlucrarea întregii țări, pentru că reforma — motiva el — nu era numai a partidului liberal, pentru satisfacerea unui punct din programul lui, ci avea în vedere „consolidarea edificiului nostru național în situațiile grele și importante care se vestesc pentru viitorul nostru”⁴⁴. Într-o serie de articole publicate în „Viitorul”, Vintilă Brătianu a susținut ideea necesității reformei agrare, străduindu-se să arate că, pe de o parte, ea permitea moșierilor să treacă la o agricultură intensivă, iar pe de altă parte, că era menită să contribuie la formarea unei pătri de țărani înstăriți, în scopul lărgirii pieței interne⁴⁵.

G. C. Dragu, un alt reprezentant de seamă al partidului național-liberal, considera că schimbarea poziției între marea și mica proprietate, cumpărarea prin expropriere a unei părți din marea proprietate rurală și revinderea ei la țărani, apărea ca o necesitate și economică și politică și socială. „Trebuie dar, ca chestiune de prevedere socială, să răscumpărăm o parte din marea proprietate, pentru a o trece prin vânzare la micii cultivatori de pământ. Ca chestiune de dreptate istorică nu facem decât, cu sacrificii din partea lor, să redăm sătenilor o parte din drepturile lor de odinioară la pământ. Cred că prin această trecere înlesnim la noi în țară un proces economic”⁴⁶. Tot el arăta că prin expropriere se va înmulți și întări proprietatea rurală: „idealul este dezvoltarea la sate cât se poate mai mult de gospodării proprii, în care săteanul stăpîn pe o bucată de pământ și întovărășit cu alți săteni, să se bucure de tot rodul muncii spre folosul lui și spre liniștea socială”⁴⁷.

Asupra reformelor agrare și electorală inițiate de I. C. Brătianu se pronunța și Paul Bujor, el socotindu-le ca un act de justiție și pe care țăranul le-a cerut de atâtea ori în mod legal, cu jălbi. „Amintirea răscoadelor din 1907 e încă proaspătă în mintea noastră”, recunoștea el, frunțași liberali fiind conștienți că „spectrul acestor răscoadale nu se mai poate îndrepta decât prin reforme grabnice și serioase”⁴⁸. În general, liberalii recunoșteau că țăranimea se afla într-o astfel de situație, încît reformele economice și politice li se păreau de absolută necesitate.

La începutul anului 1914 Ion I. C. Brătianu și Partidul național-liberal a revenit la conducerea țării. Pe baza platformei agrare și electorale, el și-a asigurat o majoritate zdrobitoare în Parlament. La 24 februarie 1914, din inițiativă parlamentară, se făcea propunerea de revizuire a Constituției, prilej pentru deputatul M. G. Orleanu de a expune motivele pentru care Partidul național-liberal inclusea în program

⁴³ *Ibidem*, p. 94.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 95.

⁴⁵ „Exproprieria — spunea el — va îmbunătăți starea materială a țăranimii. Prin exproprieria a 1 200 000 ha s-a socotit că se putea completa pentru aproape 500 000 de familii, o întindere de 5—10 ha. Îmbunătățirea traiului a 500 000 de familii este îmbunătățirea pentru 2 500 000 de suflete; avînd pământ aceștia vor avea puțința de a avea vite. Trei vite mari numai de cap de familie înseamnă pentru el un spor de avere de 700 lei, adică în total, pentru cele 500 000 de familii, un spor de 350 milioane” (Vintilă Brătianu, *Care vor fi foloasele exproprierii?* în *Scrieri și cuvîntări*, vol. III, p. 304).

⁴⁶ G. C. Dragu, *Reforma agrară*, discurs pronunțat în ședința Camerei Deputaților de la 20 martie 1914, București, 1914, p. 19.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁴⁸ Paul Bujor, *Reforma electorală și agrară*, Iași, 1913, p. 13—14.

realizarea acelor reforme. El releva repartiția anormală, dezechilibrul adinc creat între proprietatea mică și mare, insistând asupra necesității corijării disproporției dintre ele prin expropriere. „Mijloacele întrebuintate pentru a îndrepta răul — arăta el — n-au putut răpi chestiunii caracterul ei de intensă gravitate și periodic ea s-a manifestat cu violențe, care, uneori, au zdruncinat temelțiile statului”⁴⁹. Remediul îl vedea numai în „înmulțirea numărului proprietarilor mici”, dându-le acestora puțința să formeze o mică proprietate economică de sine stătătoare, în felul acesta înlăturându-se „primejdia sub a cărei grijă trăim”⁵⁰. Întrucât mulți reprezentanți ai moșierilor intenționau ca nevoia de constituire a unui fond funciar să fie satisfăcută exclusiv prin utilizarea moșiilor statului și ale așezămintelor publice, M. G. Orleanu arăta că nu erau îndestulătoare. Drept urmare, statul trebuia autorizat ca, în anumite condiții și în schimbul unei drepte și prealabile despăgubiri, să se recurgă la expropriere chiar a marilor moșii particulare.

C. Banu, raportul legii de revizuire, făcea un larg expozeu asupra chestiunii țărănești, conchizind că extensiunea proprietății țărănești va întâi dreptul de proprietate, va pune garant proprietatea mare de convulsii și, în fine, va crea o clasă socială legată de interesele statului⁵¹.

Trei zile mai târziu, C. Stere, la Cameră și N. N. Săveanu, la Senat prezentau raportul Comitetului de delegați ai secțiilor pentru revizuirea Constituției, argumentându-se astfel o asemenea necesitate. După cele trei citiri din Cameră și Senat privind propunerea de modificare a Constituției, corpurile legiuitoare erau dizolvate spre a face loc Adunării supreme Constituante.

În camerele de revizuire, reformele au intrunit o majoritate covârșitoare, în ciuda opoziției conservatoare, mai ales la Senat unde prezența marilor proprietari le dădea speranțe.

La 5 iunie 1914 s-a deschis sesiunea extraordinară a noului Parlament, a cărui menire era — după cum se arăta în „Mesajul tronului” — dezbaterea numai a lucrărilor pentru aducerea la îndeplinire a acestei legiferări constituționale în sesiunea din toamnă”⁵². Așașdar, discuția asupra revizuirii Constituției, care trebuia să constituie prima etapă a reformelor, era amînată pînă la sesiunea din toamnă. Înainte de încheierea sesiunii parlamentare-extraordinare, M. G. Orleanu, împreună cu alți deputați liberali⁵³, a propus aleferea unei comisii care în timpul vacanței parlamentare să studieze și să prezinte lucrările necesare revizuirii Constituției pentru sesiunea din toamnă. N. Fleva, revenit pentru a treia oară în rîndurile Partidului național-liberal, făcea propunerea privind necesitatea unor lucrări prealabile în chestiunea agrară, arătînd că nu era vorba numai de lipsa de pămînt, care, fără îndoială constituia principala cauză a suferințelor țăranilor, dar și de altele.

⁴⁹ D.A.D., 1913—1914, nr. 4, șed. de la 24 februarie 1914, p. 24.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ D.A.D., 1914, nr. 6, șed. de la 26 februarie 1914, p. 50.

⁵² D.A.D., Sesiunea extraordinară 1914, nr. 1, șed. de la 5 iunie 1914, p. 1.

⁵³ În afară de M. G. Orleanu, propunerea era semnată și de următorii: C. Alimănișcanu, Al. Bellu, D. I. Nicolaescu, Em. Dan, Dr. Pănescu, D. R. Ralea, Const. Georgescu, Gr. L. Trancu-Iași, Dinu Artăreanu, Ștefan C. Ioan, Grigore Iunian, S. Eraclide, Dr. Lupu, Filică Ioanide, I. I. Stănculeanu, D. D. Pătrășcanu și Vintilă Brătianu.

Inițial, Ion I. C. Brătianu intenționa să înscrie exproprierea numai ca principiu în Constituție, subordonând aplicarea ei de cadastrarea proprietății, operație care necesita un timp mai îndelungat. Nu este mai puțin adevărat că, prin desemnarea comisiei pentru studierea anteproiectelor de reformă, ca și prin amânarea lor, se urmărea și obținerea acordului conservatorilor, acord care, de altfel, a și fost realizat în vara anului 1914.

În legătură cu amânarea discuției reformelor în toamnă, I. G. Duca arăta că toți cei cu răspundere în Partidului național-liberal, inclusiv elementele cele mai înaintate din partid, au fost de acord că votarea reformelor trebuia amânată. „Ne temeam — mărturisea el — că reformele votate în acele momente sub imperiul preocupărilor obștești de înțelegere între partide să nu fie reforma prea moderată, cu prea multe concesii față de reacționarismul opoziției. Mai târziu nădăjduiam că vom putea da un caracter mai democratic, mai înaintat reformelor noastre”⁵⁴.

Izbucnirea primului război, la 15/28 iulie 1914, avea să contribuie la amânarea dezbaterilor programului de reforme, deși în toamna lui 1914, senatorul Paul Bujor considera — date fiind pregătirile pentru viitorul țării — că era momentul pentru înfăptuirea reformelor. Răspunzând senatorului de Iași, Ion I. C. Brătianu arăta, dimpotrivă, că nu era momentul oportun. Căci pentru a se ajunge la un asemenea climat nu trebuia să survină nici o manifestare care să scindeze societatea — fie numai în idei sau păreri — „oricât de caldă ar fi convingerea noastră, oricât de adânci ar fi certitudinile noastre asupra soluțiilor definitive ale reformelor pentru care am fost trimiși aci. În momentul de față un sentiment de patriotism și de elementară înțelepciune politică ne impune să amânăm tot ce ne poate dezbinda. Acestea sînt motivele pentru care nu cred că este momentul de a răspunde afirmativ la întrebarea d-lui Senator al Universității din Iași” (Paul Bujor)⁵⁵.

Războiul, cu consecințele lui, inclusiv radicalizarea maselor țărănești, a readus în prim plan acuitatea problemei agrare, fapt pentru care guvernul Ion I. C. Brătianu avea să repună în dezbaterea corpurilor legiuitoare reformele propuse în 1913.

ION I. C. BRĂTIANU ET LES RÉFORMES SOCIO-ÉCONOMIQUES LIBÉRALES (1909 — 1914)

Résumé

L'étude présente succinctement, d'un part, la personnalité de Ion I. C. Brătianu, les circonstances dans lesquelles il a accédé à la tête du gouvernement (décembre 1908) et, par la suite, à la direction du Parti National Libéral (janvier 1909); d'autre part, son activité politique,

⁵⁴ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, p. 148.

⁵⁵ D.S., 1914—1915, nr. 19, șed. de la 19 decembrie 1914, p. 127; vezi și I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, p. 148—149.

orientée avec priorité vers la promotion et le développement des „forces nationales de la nation”, tout en rehaussant l'importance des réformes agraire et électorale, initiées par le nouveau dirigeant dans l'intérêt du progrès de la Roumanie du début du XXème siècle.

En même temps, l'étude fait ressortir le fait que Ion I. C. Brătianu et le parti dont il était dirigeant ont été les premiers à proposer, dans un État organisé et avant la première guerre mondiale, l'expropriation de la grande propriété, tout en considérant l'application des réformes comme un instrument aidant au progrès et au développement de l'État roumain.

MIRCEA IONNIȚIU, 23 AUGUST 1944. AMINTIRI ȘI REFLECȚIUNI *

23 AUGUST 1944

Înainte de a începe să descriu cele ce știu despre evenimentele ce au dus la actul de la 23 August 1944, trebuie să fac anumite precizări. În ciuda celor ce s-au scris, partidul comunist român nu a inițiat și nu a condus acțiunea care (a) cauzat ieșirea României din război. De asemenea în toate publicațiile apărute sub control comunist se vorbește de „insurecția ar nată română”. Nu a existat o insurecție, armată sau dezarmată. A existat un ordin regal transmis prin organele militare competente de către șeful noului guvern, generalul Constantin Sănătescu. Demiterea mareșalului Antonescu s-a făcut la cererea regelui Mihai, când acesta a constatat ca măsurile pe care Ion Antonescu intenționa să le ia, nu corespundeau cu situația gravă în care se afla țara. Pot să declar fără nici o șovăire că:

Șefii partidelor politice majoritare au sprijinit fără rezerve pe regele Mihai, iar ordinele sale au fost urmate fără ezitare sau defecțiuni de toți comandanții de mari unități militare de pe front și din interior.

Deci nu poate fi vorba de o „insurecție armată” fără a schimba înțelesul cuvîntului „insurecție” așa cum este definit în dicționar. Numirea generalului Sănătescu a fost făcută prin decret regal, întoarni cum fusese numit și Ion Antonescu prin ministru de către Carol II cu câțiva ani înainte. Acciași procedură legală e folosită în cele două ocazii pentru numirea șefului guvernului român.

Armata română nu a fost „insurecționistă” căci nu s-a răzvrătit împotriva unei autorități, ci dimpotrivă a executat ordinul regal și cele ale căpeteniilor militare. Deci cuvîntul „insurecție” este folosit intenționat în mod greșit pentru a falsifica adevărul istoric. Actul de la 23 August a fost sprijinit și aprobat de poporul român, armata și reprezentanții politici susținînd fără șovăire această acțiune. Deci nu poate fi vorba de „insurecție”.

După aceste rînduri, propun să examinăm evenimentele de atunci cu obiectivitatea pe care trecerea de peste 45 de ani ar trebui să ne-o dea.

*

Am căutat să rețin cu cit mai mare fidelitate amintirile de la 23 August și de fapt al întregii săptămîni (20—26 August) dîndu-mi seama că aveam de-a face cu momente ce vor intra în istorie. Mi-am dat osteneala să înregistrez cit mai multe detalii care să ajute mai tîrziu la reconstrucția evenimentelor. Nu credeam însă că vor trece atîția ani.

Am citit cu mare răbdare cele scrise de unii care într-un fel sau într-altul au asistat la unele aspecte din acea zi. În general, relațiile lor conțin cite unul sau mai multe grăunțe de adevăr, dar fiind scrise urmărind fie interesul personal sau cel al unui grup, își pierd din autenticitate. Unele au fost scrise la îndemnul unui agent al regimului comunist (Securitatea,

* Mircea Ionnițiu a fost secretarul particular al regelui Mihai I al României. În aceeași calitate s-a aflat într-o poziție privilegiată de observator al vieții politice românești. Textul de față este o mărturie de cel mai mare interes pentru cunoașterea împrejurărilor în care s-a produs actul de la 23 august 1944. Smuls din viață înainte ca textul să fi fost definitivat pentru tipar, autorul nu a putut să-l revadă și să înlătore unele inadvertențe. Un respect pios ne-a împiedicat să intervenim în text. Întrucît amintirile lui Mircea Ionnițiu vor fi publicate de Editura Enciclopedică, integral, îndreptările de rigoare și confruntarea cu alte mărturii vor fi făcute cu acest prilej. Reînnoim Editurii Enciclopedice și directorului ei dl. Mareel Popa mulțumirile noastre pentru bunăvoința de a ne fi acordat prioritatea în tipărirea acestui fragment. (N. Red.)

„Revista istorică”, tom II, nr. 9—10, p. 557—575, 1991

istoricii partidului) de către persoane în stare de arest, altele pentru a satisface dorințe ale personajilor simandicoase ale regimului sau pentru a scoate în evidență merite personale născocite pentru a justifica privilegiul. Sunt puțini cei care nu au căutat recompense pentru participarea lor la acțiunea care a dus la ieșirea țării din alianța cu Germania. Mă pot număra și eu printre ei fiind mulțumit că am fost și eu „acolo”.

Într-adevăr, cea mai mare mulțumire a fost să văd în seara de 23 august 1944 pe regele Mihai în balconul central al palatului regal din Calea Victoriei în lumina reflectoarelor care nu fuseseră aprinse de la începutul războiului. După ce s-a anunțat la Radio București încetarea ostilităților cu Puterile Aliate, o mulțime s-a adunat în piață cîntînd imnul regal și cerînd să apară suveranul. Tipic, el a dovedit din nou curajul personal apărînd singur în balcon în lumina orbitoare a reflectoarelor și a fost aclamat îndelungat de mulțimea entuziastă. Nu mulți conducători, în situații tulburi cu inamici înarmați în libertate, iau riscul de a se pune în mijlocul țintei.

Nu am dorit să scriu despre acele zile, convins fiind că nu-mi aparține această sarcină. Dar cum au trecut alți ani și am intrat în amurgul vieții, și constatînd că există atîta confuzie cu privire la evenimente, am socotit că a sosit momentul de a consenna impresiile și reflexiile din acele zile pentru ca cei care, nu din vina lor, nu au avut prilejul, să cunoască o parte a istoriei neamului.

Așadar, fără a fi specialist în afacerile militare, dar discutînd cu ofițerii superiori din Casa Militară a Regelui și din Comandamentul Militar al Capitalei în vara anului 1944 ajunsesem la concluzia împărtășită de majoritate că situația era catastrofală.

În august 1944 situația în România era următoarea:

Armata era demoralizată și marile unități militare după front fuseseră decimate în luptele date în timpul retragerii continue de la Stalingrad la Iași. Evacuarea Crimeii în i. ai 1944 cu pierderi grele în oameni și material a dus la o deteriorare în moral atît pe front cît și în țară. Trupele duceau lipsă de armament greu, de tunuri anti-tanc, de blindate și de muniții. Frontul se stabilizase oarecum pe o linie care începea la nord lângă Vicovul de Sus și se prelungea către sud-est pe lângă Mălini, Tirgu Neamț, Roman, urmînd o parte a văii Tutovei pînă aproape de Brlad unde o cotea către nord făcînd o pungă uriașă care cuprindea centrul Basarabiei și Chișinăul, coborînd către Sud pînă aproape de Bolgrad și apoi către răsărit spre Cetatea Albă. Această linie era greu de apărut întrucît nu era ancorată pe formații naturale care să constituie obstacole în calea ofensivei sovietice. Din punct de vedere al tacticii militare era mai logic ca frontul să fie scurtat și restul Moldovei să fie abandonat. Noua linie ar fi trebuit să urmeze de la graniță, Carpații pînă în regiunea Vrancea, iar de acolo de la Focșani la Nămolosa și Galați pînă la Dunăre. Dar o asemenea decizie, ar fi dat o gravă lovitură moralului națiunii.

Fortificațiile pe linia Focșani—Nămolosa—Galați care constituiau prima linie de apărare pe o lungime de circa 100 de kilometri, nu erau terminate și o mare parte a cazematelor nu aveau garnizoane sau armamentul necesar.

La 15 iunie 1944, comandantul suprem al grupului de armate „Ucraina de Sud” ordona retragerea și transferarea unităților motorizate de apărare anti-tanc și a diviziilor blindate SS „Tottenkopf” și „Grossdeutschland” din Moldova. Nici o unitate motorizată sau blindată nu mai era disponibilă pentru a interveni în cazul cînd ofensiva sovietică ar fi străpuns frontul.

Protestele comandanților români cît și ale Statului Major nu au putut să clintescă decizia germană, care fusese luată de către Hitler.

Trebuie să reamintesc că în ciuda relațiilor strînse între cancelarul german și conducătorul României, Ion Antonescu nu era întoldecauna consultat cu privire la deciziile militare luate de Hitler chiar dacă afectau frontul român. Încă din toamna anului 1911, după terminarea campaniei pentru cucerirea Odessei sub conducerea lui Antonescu, Hitler înălțurase pe acesta și Statul Major român din circuitul ierarhic de control și îndrumare ale operațiilor militare. Unitățile române erau înglobate în grupurile de armate germane și sub comanda germană.

Mareșalul Antonescu a vizitat cartierul general al lui Hitler din Prusia Orientală în zilele de 4—6 august. Din lipsa unei stenograme oficiale a conversațiilor între Ion Antonescu și Adolf Hitler, singura sursă veridică am găsit-o în amintirile dr. Paul Schmidt, interpretul Führer-ului¹. În cursul întrevederii, conducătorul român a ridicat problema retragerii din Moldova a singurelor unități blindate, operație ce slăbea capacitatea defensivă a frontului. El a acceptat explicațiile lui Hitler ca aceste divizii vor fi înlocuite îp cîrînd cu alte unități.

¹ Citat în volumul *Die Katastrophe in Rumänien 1944* de Hans Kissel, Beiträge zur Wehrforschung, Band V/VI, Darmstadt, p. 182—187.

Există însă contradicții între amintirile d-lui Schmidt și notele dictate de Antonescu câteva zile după reîntoarcerea de la Rastenburg. Mareșalul își aduce aminte că ar fi propus lui Hitler retragerea frontului pe Carpații Orientali, pe linia Focșani—Nămolosa—Galați și apoi de-a lungul Dunării Maritime. Că Hitler a aprobat această măsură, însă doar ca o ultimă alternativă. Deocamdată linia existentă va fi menținută. De asemenea Hitler a cerut să aștepte dacă România va continua lupta până la sfârșit. Aci cele două dări de seamă diferă. Antonescu notează că s-a eschivat de la un răspuns categoric, invocând o serie de întrebări adiționale cu privire la intențiile Germaniei. Dr. Schmidt în schimb, scrie că Antonescu nu s-a îndoit niciodată de intențiile Führer-ului, și că pe deasupra nici unul din aliații Germaniei nu este atât de loial cum este România. Ea va fi ultima țară care va părăsi Germania întrucât cl, știe că sfârșitul Germaniei este și sfârșitul României.

După declarația făcută de ministrul de externe sovietic la 2 aprilie 1944 care promitea respectarea regimului social și politic existent în România cit și integritatea teritorială, cu excepția Basarabiei și a Bucovinei de Nord, a început o nouă fază a acțiunii militare anglo-americane. Până acum singura activitate militară a dus la internarea echipajelor de pe vasele comerciale românești aflate în Atlantic și în Mediterana. La 1 august 1943, aviația americană a executat un raid îndrăzneț la joasă altitudine asupra instalațiilor petrolifere de la Ploiești și Cimpina. Plătind un preț neîngăduit de mare pentru un rezultat nesatisfăcător, aviația americană nu a mai repetat incursiuni de acest fel pe teritoriul român.

Acum însă, Marea Britanie și Statele Unite, pentru a sublinia identitatea de vederi a celor trei mari aliați, pentru a confirma unitatea efortului de război împotriva țărilor alinate cu Germania și pentru a reduce livrările de petrol necesare economiei și armatei germane, au ordonat începerea de raiduri masive asupra orașelor românești. Ele au demonstrat, spre surprinderea românilor determinarea puterilor aliațe de a trata România cu aceeași severitate ca și Germania nazistă.

Începând de la 4 aprilie 1944, România a fost supusă la atacuri aeriene executate de forțele aeriene americane și britanice bazate pe noile aeroporturi amenajate în sudul Italiei. Raidurile erau duse de bombardiere grele de tip B-17² și B-24³ cu patru motoare atacând Capitala și centrele feroviare ca și rafinării și instalații petrolifere⁴. Cu timpul formațiunile atacatoare au devenit mai mari, până când în luna august numărul aparatelor aflate în spațiul aerian al țării într-o singură zi depășea 1000. Tot în aceeași perioadă, formațiunile de bombardiere erau însoțite de avioane de vânătoare pentru protecție și pentru a ataca acropoartele și mijloacele de transport. Mai mult de 40 de raiduri au avut loc până la 23 august care au cauzat pierderi grele în rândul populației civile, distrugând multe din obiectivele industriale, paralizând transporturile, împiedicând aprovizionarea orașelor și reducând complet producția industrială, pricinuind încetarea aproape totală a distribuției de gaze naturale, apei potabile și a electricității în sectoarele industriale și urbane. Noua acțiune strategică anglo-americană menită și de a ajuta ofensiva sovietică, a surprins atât guvernul și opoziția și a spulberat mitul că România ocupa o situație privilegiată în planurile aliate.

Administrația de stat fusese dispersată și pierduse controlul asupra treburilor obștești.

Orașele mai importante, centrele industriale și liniile de comunicații suferiseră mult din pricina atacurilor aeriene în special cartierele muncitorești din preajma fabricilor și a gărilor. Aprovizionarea cu alimente, cu apă, gaz și electricitate era deficientă și sporadică. Rezervele erau diminuate sau lipseau cu totul.

Pe scurt, situația era disperată!

Pe plan internațional, România făcea parte din Axa Roma—Berlin și urma, cu puțină ezitare, politica Germaniei. Ion Antonescu a semnat aderarea României la Pactul Tripartit (Germania, Italia, Japonia) pe ziua de 23 noiembrie 1940.

România era în stare de război cu Uniunea Sovietică, cu Marea Britanie și cu Statele Unite, pentru a menționa doar marile puteri ce luptau împotriva Axei.

În 1940, România pierduse Basarabia, Bucovina de Nord, teritoriul Herței, jumătate din Transilvania și întreg Cadrilaterul.

În zorii zilei de 22 iunie 1941, din ordinul lui Ion Antonescu, unități ale armatei române s-au alăturat forțelor germane care au trecut frontiera existentă cu Uniunea Sovietică. Acțiunea de eliberare a teritoriilor ocupate de Armata Roșie în vara anului 1940 a fost terminată odată cu ocuparea Basarabiei în august 1941.

² Fabricate la uzinele Boeing și poreclite „Fortărețe Sburătoare”.

³ Fabricate la uzinele Consolidated-Vultee și denumite „Liberator”.

⁴ În primul raid asupra Bucureștiului, s-a evaluat că au fost circa 3 000 de victime.

La 2 aprilie 1944, sub imboldul Marii Britanii și al Statelor Unite, Uniunea Sovietică anunța că, invadând România, nu are intenția de a modifica regimul social sau politic și nici de a anexa părți din teritoriu.

Opoziția reprezentată de Iuliu Maniu era în legătură cu puterile aliate mai întâi prin radio și apoi prin Alexandru Cretzianu, ministrul României la Ankara, și mai târziu prin emisari trimiși la Cairo, Barbu Știrbey și Constantin Vișoianu.

Mihai Antonescu făcea sondaje diplomatice prin trimisii români în capitalele neutre, Berna, Madrid, Stockholm și Ankara. Cît de serioase erau aceste contacte! Cît de hotărît era mareșalul Antonescu să înceteze ostilitățile?

Astăzi știm că în aprilie 1944, Uniunea Sovietică a decis să transfere contactele inițiat cu reprezentanții români de la Stockholm la Cairo. Pentru a restaura adevărul cu privire la textul corect al condițiilor sovietice înmînate la Stockholm și ulterior comunicate celorlalte puteri aliate, voi reproduce în traducere parte din telegrama trimisului american Lincoln Mac Veagh adresată secretarului de stat Cordell Hull la 8 aprilie 1944, cînd acestea au fost comunicate și emisarilor români, Știrbey și Vișoianu⁵:

„1. Trupele române care luptă împreună cu nemții împotriva Armatei Roșii sunt compuse din șapte divizii în Crimeea, din trei sau mai multe divizii în regiunea Odessa și din trei sau mai multe divizii în regiunea Chișinău. Aceste divizii românești trebuie să se predea Armatei Roșii ori trebuie să atace pe nemici din spate și să înceapă operații în comun cu Armata Roșie împotriva nemților.

În acest caz, guvernul sovietic este dispus să completeze armamentul și să le pună la dispoziția mareșalului Antonescu și a d-lui Maniu.

2. Condițiile minime sovietice pentru armistițiu sunt următoarele:

a) Ruptura cu Germanii și operații în comun cu forțele aliate, inclusiv Armata Roșie împotriva nemților cu scopul de a restabili independența și suveranitatea României.

b) Restabilirea frontierei româno-sovietice în conformitate cu acordul din 1940.

c) Despăgubiri pentru pierderile suferite de Uniunea Sovietică din pricina ostilităților și a ocupației teritoriului de către români.

d) repatrierea tuturor prizonierilor de război sovietici și aliați cît și acelor internați.

Aceste condiții pot fi modificate în defavoarea României dacă nu sînt acceptate fără întârziere.

3. Guvernul sovietic nu va cere ca teritoriul României să fie ocupat de trupe sovietice pe întreaga durată a armistițiului, dar cînd situația militară o va cere, trupele sovietice cît și cele aliate, trebuie să aibe libera trecere și guvernul român va trebui să faciliteze aceasta cu toate mijloacele de transport terestre, aeriene și navale disponibile.

4. Guvernul sovietic consideră nedrepte deciziunile dictatului de la Viena și este gata să execute operații comune împotriva Ungurilor și Nemților cu scopul de a readuce România, toată sau cea mai mare parte a Transilvaniei.

5. Dacă România dorește să intre în legătură cu Uniunea Sovietică cu un reprezentat politic pentru chestiunile militare, guvernul sovietic nu are obiecții⁶.

Regle și șefii partidelor politice majoritare, ca și Ion Antonescu fuseseră încunostiințați de condițiile Uniunii Sovietice. Mesajele oficiale primite de la Cairo din partea comisiunii consultative europene⁷ erau adresate în comun mareșalului Antonescu și lui Iuliu Maniu.

Atît Iuliu Maniu, în numele partidului național-tărănesc, cît și Dinu Brătianu, în cel al partidului național-liberal au trimis periodic lui Ion Antonescu proteste și memorii cu privire la opoziția lor față de politica dusă de el. Comunicările lor au devenit mai peremptorii cînd trupele române au depășit frontiera naturală a României, Nistrul. Politicienii români scoteau în evidență atenția că țara trebuia să-și rețină forțele intacte pînă la sfîrșitul războiului, pentru a putea să susțină revendicările asupra Transilvaniei de Nord și a sprijini anularea dictatului de la Viena. De fapt cînd regele Carol II a abdicat în Septembrie 1940 a căpătat promisiunea lui Antonescu că va menține intactă capacitatea de luptă a armatei.

În primăvara anului 1944, mareșalul Antonescu permisesse plecarea din țară a emisarilor opoziției pentru a lua legătura cu reprezentanții autorizați ai guvernelor aliate. Pentru a nu pune pe Maniu în situația gravă de a fi acuzat că pactizează cu inamicul Generalul Maitland Wilson, comandantul suprem al regiunii Orientului Mijlociu (Apropiat) a ținut să adreseze toate comunicările pe care le trimitea șefului partidului național-tărănist și „condu-

⁵ Foreign Relations of the United States, 1944, vol. IV, pp. 169—170.

⁶ F.R.U.S. 1944, vol. IV, pag. 170.

⁷ Comisiunea era formată din reprezentanții celor trei mari puteri, Lincoln MacVeagh, Statele Unite, Lordul Moyne, Marea Britanie și Nicolae Vasilevici Novikov, Uniunea Sovietică.

cătorului". Prin acest subterfugiu, se deschidea calea mareșalului să inițieze negocieri directe cu aliații. Dar Antonescu nu s-a prevalat de această cale, nici după ce frontul din Moldova a fost strâpuns.

Pe de altă parte, indemnurile aliate de înecare a ostilităților ajungeau în mîna lui Antonescu, Aliații fiind convinși că el, care avea frîncle puterii în mînă, era capabil să aibe mai mult succes în a face o ruptură cu Germania.

În primăvara anului 1944, Maniu și deci și Antonescu fuseseră informați că singura cale prin care se transmite punctul de vedere oficial al Aliaților este comisiunea aliată din Cairo. Orice sondaje în alte centre sau pe alte căi nu aveau sancțiunea oficială. Această măsură a fost luată pentru a menține un singur canal de comunicații eliminînd orice alte inițiative care cauzaseră suficiente încurcături și confuzii.

Și regele fusese prevenit de Niculescu-Buzești ca să se ferească de personajii care pretind că au legături cu Aliații oferindu-se ca intermediari.

Ca unul care am fost părtaş la ședințele secrete de la Palat, am fost la curent cu mesagiile primite de la aliați și de la emisarii români. Contrar celor ce s-au scris, așa zisele „negocieri” de la Stockholm nu au oferit condiții mai favorabile decît cele citate mai sus. De fapt erau aceleași condiții căci în aprilie 1944 se transferaseră discuțiile din capitala suedeză la Cairo ca rezultat al menținerii unui singur canal de comunicații. Variațiile aparente între texte sînt minore și sînt rezultatul traducerilor succesive din diferitele limbi.

Acest lucru este verificat de Viaceslav Molotov care la 26 august, la ora 1:30 dimineața, ora Moscovei, a făcut următoarea declarație ambasadorilor englez și american:

„Pentru a susține presigiul noului guvern român și ținînd seama de circumstanțele prezente, guvernul sovietic nu este de părere ca să se introducă noi condiții de armistițiu. Un acord va trebui să fi încheiat cu guvernul român cu privire la semnarea armistițiului bazat pe condițiile propuse în aprilie cu trei adausuri cerute de reprezentanții români la Cairo:

1. Alocarea unei zone libere românilor pentru sediul guvernului.

2. acordarea unei perioade de 15 zile pentru ca trupele germane să părăsească România.

3. propunerea pentru reducerea indemnizației.

Noile condiții propuse de guvernul britanic vor putea fi discutate la Moscova cu reprezentanții celor trei guverne aliate.

Guvernul sovietic considera că negocierile să aibe loc la Moscova”⁸.

Se poate deduce din această declarație cit și din schimbul de telegrame ce a urmat, ca intenția guvernului sovietic să ia în discuție modificările propuse de reprezentanții regelui și ai opoziției. Bănuiesc că dacă pînă la urmă nu au fost incluse se datorește faptului că a fost trezită suspiciunea tradițională sovietică în momentul cînd guvernul britanic a supus o serie de amendamente. Atunci rușii au decis să rămînă cu proiectul original fără a mai face schimbări.

Nici astăzi nu pot să afirm că Mareșalul Antonescu era la curent cu contactele de la Stockholm duse în numele său de Mihai Antonescu. Din conversația pe care ⁹ am avut-o cu regele în prezența generalului Sănătescu, nu a reușit un asemenea lucru.

Mihai Antonescu dăduse instrucțiuni diplomaților români din capitalele neutre să ia contact discret cu reprezentanții englezi și americani. La Stockholm, Frederic Nau și George Duca, la Madrid, George Demetrescu, la Berna, Vespasian Pella, la Lisabona, Brutus Coste și Ion Pașgal. Legătura cu Turcia era făcută la București prin ministrul turec Suphi Tanriocer. Se bănuia că aceste contacte erau făcute cu consimțămîntul Mareșalului, dar cunoscînd firea și metodele utilizate de Mihai (Ică) Antonescu, bănuiesc că Ion Antonescu nu era la curent. Probabil că singurele dați cînd mareșalul afla de isprăvile lui Ică era cînd era supus periodic la tiradele furioase ale lui Ribbentrop și ale ciracilor săi, protestînd de existența acestor sondaje ce subminau prietenia germano-română. Îmi amintesc de unul din ultimele incidente în care Mihai Antonescu comunica primului ministru turec Sukru Saracioglu rugîndu-l să fie intermediarul României pe lângă Aliați în august 1944, afirmînd că această solicitare are consimțămîntul regelui, al opoziției și al mareșalului⁹. Nu știu dacă vreunul din șefii partidelor de opoziție fusese consultat, dar știu sigur că regele nu fusese întrebat și nici nu își dăduse consimțămîntul la un asemenea pas.

Nu pot să trec mai departe fără a releva rolul jucat de V. C. Georgescu (Rică) în menținerea legăturilor clandestine între Iuliu Maniu și guvernul englez. Rică Georgescu, care în calitate de director al societății petroliere Standard Oil, a fost acuzat de sabotaj și încercare de a întrerupe exportul român de petrol. El se afla în închis și, cu toate acestea, avînd un regim

⁸ Vezi FRI S, 1944, vol. IV, pag. 186—197.

⁹ Vezi FRI S, 1944, vol. IV, pag. 190.

special, a putut să ia legătura cu oameni de încredere care au facilitat comunicări speciale cu Comandamentul Aliat din Orientul Apropiat. Acesta, fiind conștient de importanța României, a trimis o echipă de ofițeri (un maior englez și un ofițer de origine română) în Iugoslavia împreună cu un transmisițor de radio. Majorul englez a căzut în luptă în Iugoslavia, și doar ofițerul Popescu (Turcanu era numele său adevărat) a putut ajunge în România. Cu multe peripeții, ingeniozitatea lui Rică Georgescu a putut să mențină funcționarea aparatului de radio în București, cu toate că era căutat cu furie organele de contra-spionaj germane. Având mai bine de 16 localități de transmitere, Popescu a lucrat mai mulți ani sub nasul nemților. Una din locurile sale favorite de transmisiune era un apartament lângă Poșta Centrală unde emisiunile sale erau amestecate cu cele ale poștei. Prin acest aparat, care era la dispoziția mesagiilor lui Manju, Rică Georgescu a menținut deschisă linia de comunicații. Când Alexandre Cretzianu a fost numit ambasador la Ankara, Victor Rădulescu-Pogoneanu, director adjunct al Cifrului din ministerul de Externe trimitea aceleași mesagii verificând transmisiunile radiofonice.

DUMINICĂ 20 AUGUST

O dimineață care nu părea deosebită de zilele trecute. Am citit și analizat buletinele de știri ale posturilor de radio străine și ziarele sosite de la București. La prinz, masa la 1 oară ca de obicei la ora 1. După masă, regele este informat că au început lupte crâncene pe frontul din Moldova și că trupele noastre se repliază pe noi poziții în urma presiunii inamice. Mai târziu, aflăm că în unele zone, replierea s-a transformat în derută unele unități fiind complet nimicite de blindatele sovietice. Prin telefon de la București generalul Sănătescu confirmă că situația devine din ce în ce mai gravă. Cu toate că nu eram un amator de crai, însoțesc pe rege în salonul reginei Elena care după obiceiul englezesc bea o ceașcă de ceai în fiecare după masă. Regele dorea să se sfătuiască cu dînsa în legătură cu știrile de pe front. El era de părere că ofensiva sovietică urmărea să distrugă acum apărarea pe frontul Moldovei. Oare a sosit momentul de a scoate România din război? se întreba regele. Informațiile sosite sînt încă incomplete și nesigure. Suveranul decide să plece îndată la București unde va putea să afle mai multe detalii asupra situației și în același timp să se consulte în secret cu sfătătorii săi și experții militari înainte de a lua vreo măsură. El cheamă la telefon pe Ionel Stărcă și-i spune că vom veni la București pentru o zi, sub motivul că regele dorește să încerce unul din avioanele ce se aflau la aeroportul de la Străulești. Ii dau de înțeles că în cursul serii trebuie să avem o întrunire la palat. Noi vom aduce pe generalul Mihail care se afla la vila sa din Sinaia.

În mașina decapotabilă a regelui se afla Emilian Ionescu și cu mine, și în câteva clipe mai târziu după ce am părăsit castelul se urcă și generalul Mihail. Regele conduce cu mașina cu ușurință și dibăcie, dar în mare viteză. Trece prin Cîmpina și în scurtă vreme ajungem la Ploiești. Vedem în partea de nord-est a orașului coloane de fum indicînd că nu toate incendiile de la rafinăria Româno-Americană au fost stinse. Altă vineri cîț și simbătă în raiduri succesive, bombardierele americane și-au concentrat ataeul asupra instalațiilor societății americane. Cu toate acestea, însoțitorii mei și-au atins obiectivul. După Ploiești, în satele prin care trecem, observăm oamenii la horă cu tarafele cîntînd de zor. Azi țara a fost scutită de bombardament, și sâtenii se bucură de liniștea acestei Duminici. Pe înserat ajungem la Palatul din Calea Victoriei și ne oprim în fața Casei Noi unde ne întîmpină Sănătescu și Stărcă.

Mai târziu apar cîte unul și Gheorghe Niculescu-Buzești, generalul Aurel Aldea și colonelul Dumitru Dămăceanu. Sănătescu face o scurtă expunere asupra situației din Moldova. Păreră lui ca și a colegilor de la Statul Major este că ofensiva sovietică este reală și nu o diversivune. Există speranțe ca unele unități dislocate din pozițiile lor vor putea să se regrupeze și să ocupe poziții noi, dar altele au dispărut cu totul. Unii din jurnul meseri împărtășesc noi informații sau impresii culese astăzi. Regele întreabă pe Dămăceanu cum stă cu pregătirile și cînd crede că va putea fi gata pentru ca să ocupe punctele strategice din Capitală înînd seama de noile circumstanțe. Înainte de a răspunde, el enumeră dificultățile pe care le-a întîmpinat cîutînd să afle numărul trupelor germane în Capitală și în restul țării. Nici Comandamentul Militar al Capitalei, și nici Statul Major nu aveau informații precise. După calcule făcute s-a ajuns la o cifră aproximativă de circa 5 mii de soldați. Pe lângă aceștia, se adaugă și numărul unităților românești din București care erau sub controlul comandantilor complet devotați mareșalului. Era vorba de jandarmi și de regimentul de gardă al mareșalului. Altă problemă o constituia deplasarea unităților din împrejurimi dar care din prima situație critice de pe front, erau trimise în Moldova. Înlocuirea lor cu alte trupe urma să aibă loc în cîteva zile. Dămăceanu ne atrage atenția că aceste noi unități, ca și de altfel cele pe care le înlocuiau, erau formate din recruți cu foarte puțină instrucție.

Chiar cu indulgență și noroc, Dămăceanu nu crede că poate începe operațiile înainte de cinci zile. Deci la 26 august, spune regele, simbătă. Toți cei prezenți rețin această dată. Guvernul spune celor prezenți că hotărârea lui este ca Sîmbătă va sta de vorbă cu maresalul și îi va cere să-i spună clar și precis care este poziția adoptată față de ieșirea din război al României. Decizia regelui va fi supusă discuțiilor consiliului politic convocat pentru seara următoare de 21 August.

Planul modificat prevedea că maresalul să fie invitat la masă împreună cu Mihai Antonescu. După dejun la palatul din calea Victoriei, regele va discuta cu ei alternativele impuse de situația militară. Dacă maresalul refuza să înceapă negocieri imediate, regele îl va demite și va numi un nou guvern pe baza listei alcătuită de partidele politice. Noul guvern va cere evacuarea armatelor germane de pe teritoriul român, va proclama înțetarea ostilităților și va trimite împuterniciți să semneze armistițiul la Cairo. Dacă reprezentanții partidelor sînt eu toții de acord, se va comunica aceasta emisarilor români la Cairo. De asemenea s-a pregătit o comunicare către Comandamentul Aliat anunțînd cele de mai sus și în același timp cerînd sprijin efectiv din partea aliaților sub forma unui bombardament aerian efectuat de unitățile flotei aeriene asupra unor obiective militare din preajma Bucureștilui și a unui număr de centre feroviare la granița cu Ungaria și Iugoslavia. Ora 1 după amiaza în ziua de 26 august este ora 0 și pentru ca șansele de succes să fie mai mari, este necesar ca ocuparea punctelor importante ale orașului să se facă în timpul unei alarme pricinuite de atacul aerian asupra barărilor germane la nord de aeroportul Băneasa 1. Nu s-au cerut trupe aeropurtate anglo-americane, nici debarcări în regiunea Constanța. Căci toți cei de față au fost satisfăcuți ca cererile minime au fost încorporate în comunicare, ședința s-a ridicat. Cu toții am reînnoit speranța ca serviciile secrete german și român nu știu de ședințele ce se țin la Palat.

Era trecut acum de miezul nopții, dar Regele cu avizul lui Stărcă și a lui Buzesti, mi-a spus că a doua zi eu voi călători la Sinaia pentru ca Regina să fie încunostințată de cele hotărâte în această seară. Cert este că în cazul unei diferențe de părere între Rege și maresal, acesta va fi arestat și toată confruntarea va avea loc la București. Este probabil că armata germană va interveni. Deoarece grosul trupelor germane se află la Ploiești, comunicațiile între Sinaia și București vor fi întrerupte. Este posibil că Regele să fie silit să părăsească Palatul și destinația cea mai logică va fi Oltenița. Prudența îi îndeamnă să sfătuiască pe regină și anturajul ei să facă pregătirile necesare pentru o eventuală plecare din Sinaia care se afla în calea pe care nemții o vor folosi pentru a aduce întăriri, sau în caz de înfrîngere, pentru a se retrage. În cazul cînd Regele nu va mai putea comunica direct, regina împreună cu suita vor căuta să capete detalii asupra locului unde se afla regele de la generalul Marin Manafu, comandantul Corpului 1 Teritorial cu sediul la Craiova. Colonelul Raoul Bossy, adjutant regal aflat la Sinaia, va avea comanda convoiului. După ce au plecat ceilalți, regele mi-a spus să dorm în biroul său, pentru ca să pot pleca dimineața la Sinaia fără a mai pierde vremea circulînd prin București. Am dormit tîn.

LUNI 21 AUGUST

În ciuda bunelor mele intenții, am plecat tîrziu din București. L-am luat cu mine pe căpitanul Dan Cepleanu un bun prieten care venit în concediu de pe front și dorea să ajungă la Sinaia unde se afla vara logodnica sa. Pe drum am ajuns la concluzia că în zilele ce urmează vom avea nevoie de cît mai mulți oameni devotați, cu inițiativă și curaj, iar Dan era unul din ei, întrucît ca ofițer de cavalerie care fusese rănit în lupte și decorat cu ordinul „Mihai Viteazul”. Tot în acest fel, din ordinul regelui am recrutat în ziua de 23 August pe locotenentul Vania Negroponte și pe căpitanul Jacques Vergotti.

Nu mai îmi aduc aminte cînd am sosit la Sinaia, dar era în jurul prînzului. După masă am comunicat reginei Elena planurile regelui și sfaturile pe care le-a dat. Ea a înțeles ce era de făcut și mi-a destăinuit că începuse pregătiri în această direcție. Cînd am plecat din Sinaia era mai tîrziu decît plănuisem și cum nu circulam eu acciași vitează și îndemnare cu care conducea regele, am ajuns la București seara, după ce începuse sesiunea secretă cu șefii partidelor. Pe lîngă suveran, mai erau prezenți Iuliu Maniu, Constantin Brătianu, Lucrețiu Pătrășcanu, C. Titel Petrescu din partea partidelor, Niculescu Buzesti, Constantin Sănătescu, Ionel Stărcă și eu mine.

Discuțiile au avut ca subiect asigurarea dată de partidele politice care semnaseră decarația Blocului Partidelor Democratice că sunt de acord cu planul prezentat de rege, și că aprobă telegrama către Comandamentul Aliat cerînd sprijin în acțiunea contra Nemților. Cei prezenți au fost de acord cu data aleasă și apoi s-a ajuns la subiectul asupra căruia erau păreri împărțite: compoziția noului guvern. Maniu și cu Brătianu doreau ca acesta să fie

alcătuit din tehnicieni. Ei socoteau că aceștia pot să execute cu mai mare folos măsurile detaliate pe care trebuia să le elaboreze noul guvern. Bănuiala mea era atunci, ca și acum, că Maniu era convins că schimbarea direcției politice externe fusese aprobată de partide prin declarația semnată la 20 Iunie că restul chestiunilor ca încetarea ostilităților și semnarea armistițiului erau de competența militarilor și a tehnicienilor. Lucrețiu Pătrășcanu și Titel Petrescu erau amândoi de acord că însemnătatea viitoarelor acțiuni era așa de mare încât partidele politice nu numai că trebuiau să și le însușească, dar trebuiau să arate țării și lumii sprijinul lor necondiționat. Se ajunsese la un impas pe care regele nu dorea să-l rezolve, considerând că era de atribuția reprezentanților partidelor politice să rezolve dilema. Pentru a nu se pierde înaltă vreme în discuții sterile, regele a decis ca reprezentanții partidelor politice să continue conversațiile în afara sesiunilor secrete de la palat.

Deci hotărârile ajunse în această seară erau:

1. Confruntarea între rege și mareșal va avea loc în ziua de 26 August, ora 1 după amiază.

2. S-a aprobat textul și trimiterea telegrammei adresate Comandamentului Aliat la Cairo, cerind bombardarea instalațiilor militare germane la nord de București (Otopeni cit și a liniilor de comunicații din Ungaria și Iugoslavia care ar facilita intrarea înțărilor germane pe teritoriul românesc). Aceasta era prima comunicare trimisă în numele regelui.

3. Cel înalt tirziu la 23 august, ora prinzului se va comunica regelui compoziția noului guvern aprobată de cele patru partide ale Blocului Național Democrat.

4. Regele ajutat de militari se va ocupa de luarea măsurilor necesare pentru a asigura controlul armatei asupra capitalei și a restului țării.

5. Reprezentanții partidelor politice vor căuta să se izoleze pentru a nu atrage atenția autorităților și a serviciilor secrete prin activitate sporită, având în vedere iminenta acțiune.

După ce întrunirea s-a terminat, și textul comunicării către Comandamentul Aliat la Cairo a fost finisat, Ionel Stărcăa a fost desemnat să-l ducă la Snagov pentru a fi transmis prin radio direct și prin telegrama cifrată lui Alexandru Cretzianu la Ankara. De asemenea am raportat suveranului convorbirea mea cu regina Elena și asigurarea că totul a fost înțeles. Am continuat să dorm în biroul regelui. Casa părintească din strada Paris era goală, doar fratele meu o folosea periodic. Părinții mei căpătaseră adăpost la Sinaia în incinta castelelor invitați de suveran, unde erau protejați de bombardamente. În dimineața următoare, conform planului dinaintea stabilit, regele programase câteva ore de sbor cu comandorul Udriski.

MARȚI 22 AUGUST

În cursul dimineții, se prezintă Ionel Stărcăa la rege, cu informații relative la o situație care incurca planurile pentru ieșirea din război a României.

Aseară după ce s-a ridicat ședința la Palat, Ionel a luat textul autorizat al telegrammei către Comandamentul Aliat de la Cairo ca să-l expedieze de grabă la destinație. Pentru a avea această siguranță, transmisia se făcea pe două căi: prin aparatul de radio la dispoziția lui Iuliu Maniu și prin telegramele cifrate ale Ministerului de Externe adresate lui Alexandru Cretzianu la Ankara.

Direcția Cifrului fusese instalată într-o vilă la Snagov unde activitatea ei nu era întreruptă în timpul raidurilor aeriene anglo-americane. Tot acolo se făcea, sub conducerea lui Pîkî Rădulescu Pogoreanu, cifrarea mesajilor transmise prin radio. Cum a ajuns tirziu la Snagov, Stărcăa a stat peste noapte acolo cu foștii săi colegi, urmînd să se întoarcă a doua zi. Dimineața, s-a sculat devreme și cum mai avea timp, s-a dus să innoate în lac. Pe cînd se răcorea în apă, a văzut o barcă cu un pescar, care s-a întîmplat să fie colonelul Radu Davidescu, șeful cabinetului militar al mareșalului. Cum se cunoșteau și în ciuda straniei situației, — unul în barcă, celălalt în apă — au discutat evenimentele zilei. Stărcăa află că mareșalul urma să plece a doua zi pe front. Dîndu-și seama că absența lui Antonescu din Capitală va complica imens planurile aprobate de rege și de opoziție, Stărcăa a terminat imediat discuția și s-a grăbit să se reîntoarcă la București ca să raporteze regelui. Ce este de făcut?

Mai tirziu, împreună cu Ionel Stărcăa, generalul Sănătescu și Buzești, ne aflăm în biroul regelui din Casa Nouă, încercînd să determinăm dacă se pot modifica planurile, avînd în vedere că unele faze fuseseră deja puse în mișcare.

În prînzul rînd situația critică de pe front cerea o soluție imediată. Generalul Sănătescu a ilustrat în câteva cuvinte dramatice, confuzia și lipsa de informații clare și consistente de pe front. Nu mai era timp pentru a lua legătura cu reprezentanții politici și parlamentelor pentru o nouă ședință de analiză și de adaptare a planurilor la noile circumstanțe.

Cred că pînă acum nu s-a dat suficient credit regelui pentru curajul deciziilor luate în fața unui dezastru în dezlănțuire. El nu a șovăit să preia singur răspunderea, înțelegînd că momentul discuțiilor era depășit și că trebuie trecut la acțiune pentru a salva ce mai era de salvat. Desigur că regele să fi putut să se întoarcă la Sinaia fără a face nimic pe motiv că răspunderea pentru afacerile statului o poartă Antonescu. Putea să justifice atitudinea sa cu argumentele marelui său regele este un copil, deci prea tînr și nu se pricepe deloc în problemele de stat. Era, fără îndoială, calea cea mai simplă. Dar regele Mihai nu a înțeles să execute în acest fel datoria sa asumată în fața națiunii prin jurămîntul depus la 6 Septembrie 1940.

În conversații cu sfătuitoarii săi, regele a pus o serie de întrebări.

Să rămînă intact planul original de a iniția negocieri imediate la Cairo în numele regelui și al opoziției unice, chiar dacă Antonescu pleca pe front înainte de data hotărîtă (26 August)? Știind că pregătirile militare pentru ocuparea capitalei nu sînt terminate și că mareșalul vine în audiență înainte de data hotărîtă, care este decizia: i se oferă opțiunea de a duce negocieri neîntîrziate cu Aliații sau se așteaptă o altă ocazie cînd se pot asigura suficiente forțe pentru ocuparea de puncte strategice în oraș? Dacă se pierde acest prilej, oare vor mai exista și altele? Dar dacă în audiență înainte de data hotărîtă mareșalul respinge opțiunea și refuză negocierile pe condițiile existente, care este pasul următor? Deoarece nu sînt încă suficiente unități în dispozitiv și Antonescu refuză negocierile, va trebui să fie demis pe loc sau să se aștepte un alt prilej?

Pînă la urmă cea mai bună soluție pare a fi ca mareșalul să vină în audiență la palat înainte de a pleca pe front. Buzel sugerează că fie Maniu sau Brătianu pot trimite unul din emisarii lor la mareșal pentru a-i sugera să-l vadă pe suveran înainte de a se angaja în operațiile de redresare a frontului. El va încerca să-l vadă pe Maniu pentru a cere și părerea lui.

Cînd se reîntoarce aflăm că Maniu a fost de acord și că va trimite cît mai de grabă pe Ion Mihalache să sugereze lui Antonescu între altele și ca să ceară o audiență la rege înainte de a se înapoia pe front. Dacă intervenția lui Mihalache va avea succes și mareșalul va cere audiența, data operațiilor va trebui schimbată de la 26 la 23 August. Este posibil? Șansele de succes descresc abrupt și amenințător cu cît ne depărtăm de acea dată întrucît Comandamentul Militar al Capitalei nu va avea trupele necesare și că bombardamentul aerian cerut de la americani, va avea loc trei zile prea tîrziu, dacă va veni. Ce alte opțiuni există? Petrec a treia noapte în aceeași sofa din biroul regelui și gîndurile mă frămîntă. Dar tinerețea și oboseala înving și adorm tun ca și în noaptea dinainte.

MIERCURI 23 AUGUST

Dimineața, cred că pe la nouă, am fost trezit de telefonul care suna în biroul regelui. Telefonistul îmi spune că Mihai Antonescu este pe fir. Uitîndu-mă pe fereastră, cer legătura cu vice-președintele. Regele încă dormea. Cerul era senin anunțînd o altă zi călduroasă de vară. Afară, lucrurile se desfășurau după rutina obișnuită. Grădinarii erau ocupați cu stropitul și greblatul printre copacii verzi ce aruncau umbre întunecate pe rozele din răsaduri.

Stătusem tîrziu în seara dinainte ca să discutăm alternativele planului original. Regele împreună cu sfătuitoarii săi erau de acord că ieșirea României din război nu putea să aibe loc fără ca Antonescu să nu fie consultat. Din pricina situației grave pe front, mareșalul trebuia să aibe prilejul să facă acest pas fără întîrziere. Doar așa se clarifica poziția lui Antonescu față de condițiile enunțate la Cairo, care de fapt nu erau diferite de cele de la Stockholm. Întrevederea era necesară pentru a determina dacă Antonescu refuza să încheie armistițiul. Un refuz acum îi asigura reținerea la palat, împiedicîndu-l să ia legătura cu autoritățile germane [pentru a le informa] de pasul opoziției unite. De asemenea persoana sa nu mai putea fi folosită ca un focar în jurul căruia să se strîngă elementele pro-germane, semănînd confuzie în rîndul populației civile și mai ales în armată. Noul guvern numit de rege va decide mai tîrziu soarta lui Antonescu în acord cu legile în vigoare. Dar lipsa mareșalului din București punca ieșirea din război într-o altă lumină în care șansele de reușită erau aproape anulate.

Nu era vorba de a-l atrage în cursă, cum au indicat unii apologeti ai lui Antonescu. Era o chestiune de răspundere. Cînd mareșalul Antonescu s-a instalat la putere în calitate de „conducător”, el și-a asumat răspunderea continuării existenței statului. Acum din pricina campaniei din Rusia, națiunea se află pe marginea abisului. Regele avea obligația să discute împreună cu primul său ministru măsurile pe care le va lua pentru a minimaliza și circumscribe efectele dezastrului. Dacă nu era convins de eficacitatea lor și le considera nesatisfăcătoare, era datoria lui să găsească o altă soluție. Discuțiile duse în seara din ajun, chiar

și după ce aflasem că Ion Mihalache, vice-președintele partidului național-tărănesc, se va duce la Snagov pentru a vedea pe mareșal cu intenția de a-l convinge să întirzie plecarea pe front pentru a se prezenta la palat, au continuat pentru mai multe ore.

S-au examinat mai multe alternative. Dar acum îmi vorbește Mihai Antonescu în aparat. El îmi spune că ar dori să vină la Palat în audiență și că mareșalul va veni mai târziu. Îl asigur că voi transmite mesajul său regelui și că va avea un răspuns neîntârziat. Dacă îmi amintesc bine, este una din rarele ocazii când m-am dus să trezesc pe rege.

Odată trezit, regele este de acord ca ambii Antonești să vină în audiență după masă la ora trei. Îi comunic comandorului Arpad Gherghel, adjutantul de serviciu ordinul suveranului, și el ia legătura cu președinția consiliului de miniștri. Regele își urmează programul stabilit înainte, adică va pilota unul din avioanele la dispoziție la aeroportul militar de la Străulești. Din această cauză, speram ca spionii din palat, să nu raporteze nimic anormal.

Cînd se reîntoarce, regele dorește să se consulte cu sfătuitoarii săi. Așa că pe rînd apar generalii Aldea și Sănătescu, Buzel și cu Stărcă. În biroul regelui din Casa Nouă, sînt împărtășite ultimele informații primite de pe front și din țară. Situația nu s-a îmbunătățit. Pe front, nu se putuse organiza o linie de apărare coerentă, ci doar puncte de rezistență izolate care erau expuse la învăluiri din partea blindatelor sovietice. În regiunea Chișinău, un mare număr de unități române și germane fuseseră încercuite, iar virfurile unităților de tancuri rusești se aflau acum în apropiere de Cîmpulungul Moldovenesc în Nord. O breșă mare deschisă în regiunea Bacău și alta în regiunea Bîrlad permiteau pătrunderea Armatei Roșii în cîmpia Moldovei de sud și amenințau restul țării.

Auzind înșiruirea de insuccese, mici și mari, mi se strînge inima. Știam că fiecare din ele însemna un nou doliu pentru o familie din țară.

Raidurile aeriene masive continuau cu intensitate. Ploieștiul, instalațiile petroliere și feroviare din împrejurimi fuseseră atacate fără întrerupere în zilele și nopțile de 17, 18, 19 August cu pierderi în rîndul populației și distrugerii serioase ale instalațiilor industriale. La sunetul sirenelor înceta orice activitate, și cei care nu fuseseră dispersați cu serviciile lor, se refugiau în satele din vecinătate. Raidurile de noapte erau executate de aviația engleză și însemnau terminarea abruptă a ședințelor secrete cu factorii politici care trebuiau duși în tină la casele lor. Ei nu puteau să apară în adăpostul de la Palat fără a dezvălui prezența lor spionilor care ne înconjurau.

În dimineața zilei de 23 august, după ce regele hotărîse ca acțiunea de scoaterea României din război să aibe loc chiar în acea zi, nu mai exista posibilitatea de a primi avizul șefilor partidelor politice. Cei de la Palat nu știau unde s-au dispersat conducătorii partidelor, întrucît nu ne gîndisem că va fi nevoie de a lua legătura cu dinșii înainte de 26 august. Prin urmare, regele de unul singur își ia răspunderea acțiunii. După ce a ascultat pe fiecare din cei prezenți, el decide să ridice problema armistițiului în timpul audienței cu Antonescu, iar dacă acesta refuză deschiderea imediată a negocierilor, să-l demită și să-l rețină la Palat. După ce a aflat că Antoneștii vor veni la Palat, și în urma hotărîrii de a-i confrunta cu chestiune armistițiului, s-a decis ca reprezentanții partidelor să fie avizați de noile circumstanțe și de avansarea acțiunii militare cu trei zile. Buzești și Stărcă vor încerca să ia legătura cu Maniu și Pătrășcanu, respectiv, pentru a-i informa de cele.

Eu am primit însărcinarea de a comunica colonelului Dămăceanu decizia regelui și ordinul de a iniția imediat faza finală a operațiilor militare în Capitală și nu la 26 august, cum fusese plănuît. Îmi amintesc că am avut mari dificultăți de a-l găsi la telefon și tot atît de greu a fost să-l conving să vină la Palat, ziua în amiaza mare. Dămăceanu știa cît de bine era supravegheat Palatul de către agenții Siguranței și de organele de spionaj germane. Cînd în fine a sosit, reacția lui la acțiunea regelui a fost surprinzătoare. Într-un moment colonelul Dămăceanu a devenit alb ca varul. După o clipă s-a recules și și-a recîștigat graiul. Nu era de mirare, avînd în vedere lipsa de unități militare, dar totuși mă așteptam la o altă atitudine din partea unui ofițer călît în lupte. Este drept că primise răspunderea de a asigura controlul militar al Capitalei în primele ore după realizarea politicii românești. Mi-a explicat din nou cît din pricină că unele unități de sub controlul comandamentului erau în curs de a fi transferate pe front din cauză că înlocuirile lor nu sosiseră nu avea la dispoziție efectivele necesare pentru a executa măsurile plănuite. Eu i-am spus că în acest moment nu mai există altă opțiune și planurile trebuie îndeplinite cu trupele pe care le avea sub control. M-a rugat să păstrăm secretul cît mai multă vreme pentru a da trupeilor posibilitatea de a ocupa pozițiile lor în liniște. L-am asigurat că vom face tot posibilul, că îl voi chema la telefon în clipa cînd Antonescu este demis și înlocuit la conducerea guvernului. De asemenea l-am încurajat pe cît am putut cu entuziasmul mai tîneresc și cu optimismul meu naiv cît situația nu era chiar așa de neagră. Am fost totuși surprins mai tîrziu cînd am aflat că ordinele de acțiune nu au fost transmise la unitățile din București decît la ora șase jumătate seara.

Așteptînd sosirea colonelului Dămăceanu, am putut observa de la ferestrele Palatului că forfota pîcîtonilor pe Calea Victoriei era neschimbată în ciuda evenimentelor de pe front, desigur că multă lume părăsise orașul pentru a nu se expune raidurilor aeriene, dar afluența pedestrilor pe Calea Victoriei nu părea să fie influențată de situație. Era obiceiul atunci, ca și în zilele de dinainte de război ca orașenii de toate vîrstele să se plimbe pe acest Corso bucureștean. Acolo se întîlneau tinerii, artiștii, scriitorii, jurnaliștii și politicienii ca să fie văzuți, să aștepte ultimele zvonuri și să audă ultimele bancuri. Cîrînța era mai activă în timpul prînzului și scara înainte de cină, între Ateneu și Capșa.

Reveniți din oraș, Buzești și Stărcuța raportează suveranului rezultatul misiunilor lor. Buzești nu izbutise să-l vadă pe Maniu, dar i se promisese că îl va putea întîlni mai tîrziu. Stărcuța găsise pe omul de legătură a lui Pătrășcanu, care îi făgăduise că Pătrășcanu și Titel Petrescu vor veni la Palat, însă nu înainte ca să se întunece. Deci în momentele hotărîtoare, elementele reprezentative politice nu se aflau în preajma suveranului. Absența lor, justificată sau nu, a lăsat întrecăa povară a deciziilor ce trebuiau să fie luate în ceasurile următoare, pe umeri regelui.

În așteptare, revizuiam din nou toate detaliile planului pentru a ne convinge că am anticipat problemele dificile și că au fost luate contra-măsurile necesare. Regele pune la curent pe colonelul Emilian Ionescu și pe maiorul Anton Dumitrescu, comandantul adjunct al Batalionului de Gardă, pentru a face preparațiile de apărare suplimentare ale Palatului cu mina de soldați ce erau la îndemînă. Mai tîrziu am aflat că nu aveau la dispoziție decît 80 ostași din batalion, restul fiind la Sinaia, unde fuseseră transportați ca să formeze apărarea în conformitate cu planul original. Colonelul Șerban Negulescu este trimis la Sinaia ca să pună la curent pe regina Elena cu ultima decizie a regelui și ca să pregătească un convoi de mașini cu care dînsa împreună cu entourage-ul de la Sinaia să călătorească la Craiova, pentru a evita să devie ostac în mina nemților. Regele vorbește cu regina Elena dîndu-i de înțelese, pe ocolite, de cele hotărîte.

Pe la ora unu ne reunim în jurul mesei din sufrageria de la Casa nouă. Afară căldura creșcuse și ne aflam în mijlocul unei adevărate zi de vară bucurestene.

În timpul mesei de prînz, eram cu toții preocupați, căutînd să găsim un detaliu ce fusese neglijat în planurile ce urmau să fie puse în aplicare în viitoarele ore. Dacă mareașalul va trebui reținut, escorta care-l însoțise, trebuia să fie și ea arestată, iar mașinile duse din Calea Victoriei, unde erau în vîzul trecătorilor, la garajul Palatului. Eu urmaam să intru în legătură cu un prieten ce lucra la societatea de telefoane, inginerul Andrei (Dodo) Chrisogheles, să-i comunic că a sosit momentul ca să taie legăturile telefonice ale comandamentelor și centralelor germane, care în mare parte treceau prin centrala din Calea Victoriei. El împreună cu inginerul Dan Brătianu, identificaseră circuitele acum cîteva săptămîni, și promisese că le va face inoperante, executînd ordinul suveranului, fără a cere o altă autorizare. Momentul se apropiase.

Pentru a micșora efectele unei reacțiuni militare se decise că vor trebui să fie neutralizați și cîteva din colaboratorii apropiați ai mareașalului. Aceștia erau generalii Constantin Pantazi, ministrul de război, Constantin (Piky) Vasiliu, subsecretar de stat la ministerul de interne, Gheorghe Tobescu, comandantul jandarmeriei, colonelul Mircea Elefterescu, prefectul capitalei și șeful Siguranței, Eugen Cristescu. În funcțiile pe care le îndeplineau, fiecare dintre ei putea să creeze incidente în rîndul unităților românești, reducînd și mai mult șansele de succes, care erau deja scăzute considerabil.

Timpul trecea încet, dar ora audienței, o clipă în care soarta țării va depinde de convingerile și cuvintele a doi oameni, nu întîrziea. Uitîndu-mă la cei prezenți, mi-am dat seama că regele purta aceleași haine sport cu care plecase din Sinaia. Desigur că nu se prevăzuse o ședere atît de îndelungată în Capitală. Ciudat este că în momente de tensiune, detalii neimportante sînt reținute în memorie. Regele era îmbrăcat cu o bluză de sport și pantaloni de flanelă gris.

Biroul regelui din Casa Nouă, care noaptea devenea camera mea improvizată de dormit în timpul acestor vizite la București, era acum plină de fumul țigaretelor, care indică seriozitatea consfătuirii. Sosise ora trei, dar nu vizitatorii. Avusese loc o nouă schimbare de planuri? Dar după cîteva momente de așteptare, iată că apare pe alocă ce lega clădirea Palatului cu Casa Nouă, mica vilă în care locuia regele, Mihai Antonescu însoțit de colonelul Emilian Ionescu. Regele îl primește în salon, împreună cu generalul Sănătescu. Acesta era un bărbat firav, cu fața uscată, dar cu talia și portul unui tînăr ofițer. Vorbea cu glas molcom de moldovean, fără să-l fi auzit să ridice glasul în prezența mea. Era devotat regelui și principilor democratice. Cu toate că fusese camarad cu mareașalul Antonescu, amîndoi fiind ofițeri de cavalerie (se totuiau — Ionel și Matache), el nu împărțasea vederile acestuia. Fusese deco-at pentru eroism în timpul războiului și purta cu mîndrie ordinul „Mihai Viteazul”. S-a

dovedit a fi un element împăciuitoar în timpul discuțiilor ce aveau loc la Palat, care câteodată devneau cam încinse.

În audiența cu Mihai Antonescu, regele discuta evenimentele de pe front și se interesează de cauza întârzierii mareșalului. După vreo jumătate de oră de conversație, regele se întoarce în biroul său, iar Mihai Antonescu împreună cu Sănătescu se întorc în Palat pentru ca să aștepte pe mareșal. În jurul orei patru apar din nou, de data asta întovărașiți de Ion Antonescu în uniforma de ofițer de cavalerie, Mihai Antonescu în ținuta protocolară cu haină neagră și pantaloni vârgați. Mai târziu, colonelul Ionescu mi-a spus că mareșalul intrând în Palat s-a împiedicat pe trepte și era gata să cadă. El cra de părere că este un semn bun.

Cu excepția lui Emilian Ionescu, ceilalți intra în salonul „galben” din Casa Nouă, unde după cîteva clipe apare și regele. Cum n-am fost prezent la audiență, nu pot decît să repet ce am aflat mai târziu de la rege și de la Sănătescu. Am așteptat împreună cu Aldea, Stârcea și Buzești în biroul regelui.

Discuția se pare că a fost destul de aprinsă, regele fiind iritat de întârzierea mareșalului. Ion Antonescu nu a ascuns suveranului gravitatea situației de pe front. Cînd regele îl întreabă dacă nu ar fi prudent să înceapă negocieri de pace, mareșalul declară că s-au luat anumite contacte. Dar el nu poate intra în discuții pentru încheierea armistițiului fără a avertiza pe nemți și fără a primi asigurări că țara nu va fi ocupată, iar că granițele statului vor fi stabilite doar în cadrul discuțiilor pentru tratatul de pace. Regele și Sănătescu menționează urgența începerii negocierilor, însă Antonescu declină să urmeze această alternativă dacă nu primește în prealabil asentimentul german. Regele și generalul Sănătescu știau că el era la curent cu condițiile transmise de la Cairo lui Maniu, căci mesajile erau adresate și lui. Suveranul a ajuns la concluzia că Antonescu nu dorea sau nu socotea că era momentul de a începe negocieri, cu toate că frontul fusese străpuns și că o parte din țară era sub controlul armatei sovietice. Antonescu menționează că va continua ostilitățile pe linia I'ocșani—Nămolosa—Galați și dacă va fi nevoie chiar pe crestele Carpaților. Și apoi anunță că fără acordul german nu va începe nici o negociere.

În aceste condiții, regele cu calmul său obișnuit, cu vocea domoală declară că mareșalul nu se mai bucură de încrederea sa și că Antonescu trebuie să se considere demis. Mareșalul este surprins de vorbele regelui care spune în continuare că mareșalul adoptînd această atitudine, nu-i mai lasă nimic de discutat și părăsește salonul. La un semn al regelui, maiorul Dumitrescu intră în odaie însoțit de trei subofițeri, aleși mai dinainte. Colonelul Ionescu se oprește în prag. Există un moment de ezitare întrucît nici unul din personajele dramci în desfășurare nu-și cunoșteau rolul. Mareșalul se uită la Sănătescu, care ridică din umeri. Subofițerii știind că trebuie să escorteze pe cei doi Antonești la etaj, în camera destinată reținerii lor, au rămas totuși înlemniți. Există astăzi diferite variante cu privire la cuvintele lui Antonescu în aceste clipe. Nu pot să verific niciuna din ele. Am auzit însă pe colonelul Ionescu strigînd: „Executarea” și dinsul mi-a explicat mai târziu că văzînd ezitarea subofițerilor, a reînnoit ordinul de execuție a arestării. În încordarea momentului, bănuiesc că mareșalul a înțeles că este vorba de execuția lui și se adresează lui Sănătescu spunînd că mareșalul Antonescu nu poate fi tratat ca un bandit. Apoi urmează pe ostași. O clipă mai târziu, îl văd îndreptîndu-se către scări urmat de Mihai Antonescu, livid la față. Mareșalul privind înapoi strigă: „Mîine veți fi spînzurați cu toții în piața Palatului”. Gîndul meu imediat a fost că aveam atîtea alte lucrări programate pentru zilele următoare cu urmări mai atractive și că spînzurătoarea nu era una din ele, oricît de „înlătătoare” ar fi fost operația.

Nu aflăm din nou în biroul regelui, Aldea, Sănătescu, Stârcea, Buzești și cu mine, așteptînd pe suveran, care bea un pahar de apă. El dă dispoziții lui Emilian Ionescu și lui Anton Dumitrescu să arcezeze în mod discret escorta mareșalului și să gareză mașinile în incinta palatului, unde nu pot fi observate de trecători. Nu era nevoie ca să fie alarmăți nici ei, nici autoritățile germane de ce se petrece la Palat.

Apoi recapitulăm alte măsuri ce trebuie luate fără întârziere. Reprezentanții partidelor politice fiind absenți, urmau să fie avizați de noua situație. Trebuie numit noul guvern. Unii din colaboratorii apropiați ai mareșalului trebuie arestați. Trupele sub controlul Comandamentului Militar al Capitalci, trebuie să înceapă ocuparea pozițiilor predeterminate în oraș. Marele Stat Major trebuie să ordone unităților românești, de pe front să se replice. Trebuiau înștiințați de cele petrecute emisarii de la Cairo și Alexandru Cretzianu la Ankara.

Dar în primul rînd trebuia numit un prim ministru. În absența „factorilor politici” regele cu avizul celor prezenți se hotărăște să încredințeze conducerea noului guvern, generalului Sănătescu. În timpul cînd dezbaterem aceste chestiuni se aude un zgomot surd deasupra noastră și ne dăm seama că ușa de oțel a camerei în care Carol II își ținea colecția de timbre fusese zăvorâtă. Deci Mareșalul și Mihai Antonescu erau închiși. Mă uit la ceas și văd că era ora cinci după amiază.

Discuțiile continuă. Sănătescu declară că trebuie să se ia primele măsuri pe front pentru ca marile unități să rupă contactul cu forțele sovietice. El propune să meargă la Marele Stat Major, însă avea nevoie de împuternicirea legală. Regele spune că nu se poate aștepta până când politicienii vor veni la Palat și fără ezitare îmi spune să bat la mașină primul decret, numărul ca prim ministru a generalului Sănătescu. Originalul și copia pe care am făcut-o nu cred că a supraviețuit evenimentelor ce au urmat, dar ulterior, s-au făcut noi decrete pe formularele oficiale.

Cum am terminat de bătut la mașină decretul și după ce regele l-a semnat, Sănătescu ia originalul pe care îl împăturește cu grijă, îl pune în buzunar și cere un automobil care să-l ducă la clădirea Marelui Stat Major, aflat atunci pe strada Știrbei-Vodă. Cîteva luni mai târziu Sănătescu mi-a descris momentele prin care a trecut cînd s-a prezentat la Statul Major. „Puteau să mă aresteze pe loc, mă băiete”, îmi spune el „căci eram fără escortă și îmbrăcat civil, cum ști”. Eu nu i-am spus că și noi la Palat eram îngrijorați de cum va fi primit, căci singura lui protecție era o bucată de hirtie. Pentru o vreme ne întrebam dacă mai aveam un prim ministru în libertate.

Deoarece generalul Ilie Șteflea, șeful M. St. M. se afla pe front, Sănătescu intră la subșef, generalul Socrate Mardare, seoate din buzunar decretul regal, îl despăturește cu atenție și-l prezintă. Acesta, după ce-l citește, se ridică de pe scaun, îl salută și se pune imediat la dispoziția lui. Peste vreo oră, după ce unele din ordinele indicate au fost transmise comandantilor de mari unități de pe front, Constantin Sănătescu se întoarce la Palat nevătămat.

Aci atmosfera se schimbă. De unde lăsase cinci oameni în modestul birou din Casa Nouă discutînd, acum găsește că centrul de activitate se mutase în birourile din Palatul cel mare unde un grup de militari și funcționari civili lucrau de zor. Între timp, vorbisem la telefon cu Dămăceanu și prin cod i-am amintit de întrevăderea ce am avut-o la prînz, confirmînd că mareșalul fusese demis și insistînd să urgenteze măsurile plănuite. Dămăceanu a cerut să menținem secretul arestării pentru cît mai multă vreme pentru a da timp unităților din București să intre în dispozitivul predeterminat. Am chemat la telefon pe inginerul Chris soghelos și-i spun că a sosit momentul cînd trebuiesc tăiate circuitele telefonice germane.

Nu pot să nu amintesc înainte de a trece mai departe de singele rece și tactul maiorului Anton Dumitrescu și al căpitanului Gheorghe Teodorescu din Batalionul de Gardă Regală în timpul operației prin care a fost neutralizată numeroasa escortă a mareșalului. Fără a trage un foc de arnă și fără a alarma trecătorii de pe Calea Victoriei, un mic grup de soldați a somat în mod discret pe cei din mașinile parcate în afara incintei Palatului, în fața Fundației Carol I (astăzi Biblioteca Centrală Universitară) să-i urmeze în Palat. Unii din ofițeri și agenți fuseseră poftiți înainte să bea o cafea în cazarma batalionului. Acum eu toții sînt informați de cele petrecute și sînt reținuți pentru cîteva ore pînă cînd situația din Capitală se clarifică.

Vine la rînd și chestiunea arestării colaboratorilor mareșalului, în speță generalul Constantin Pantazi, generalul Pîky Vasiliu, generalul Tobescu și Eugen Cristescu. Primii doi sînt chemați la Palat de Emilian Ionescu și sosesc în scurtă vreme la interval de un sfert de oră. Pantazi cînd află de soarta mareșalului, este resemnat și acceptă noua situație cu demnitate. Vasiliu se pune imediat la dispoziția suveranului și cînd află că Tobescu și Cristescu există să vină, se oferă să le dea ordine discrete prin telefon. Eugen Cristescu prin spionii săi, a aflat că ceva neobișnuit se petrece și a refuzat să vină. În schimb s-a dus la ministrul Germaniei, baronul Manfred von Killinger să-l informeze de ceea ce bănuia. În scurtă vreme a fost solicitat să vină și colonelul Elefterescu, prefectul Capitalei, și șovăririle sale sînt calmate de telefonul lui Vasiliu.

În birourile Casei Militare un număr de ofițeri de stat major făceau legătura cu cei din Știrbey Vodă și cu unitățile din București. Generalul Iosif Teodorescu, comandantul militar al Capitalei, se prezintă regelui și capătă ordine directe pentru izolarea comandamentelor germane. Regele împreună cu Sănătescu decid ca Grigore Niculescu-Buzești să îndeplinească funcția de ministru de externe. Sănătescu sugerează pe generalul Mihai Racoviță, șeful Biroului Operații din M.St.M. ca ministru al Apărării Naționale. Regele aprobă. Generalul Gheorghe Mihail, fiind încă în București, intrînd la Palat este zărit de Sănătescu și regele îl propune imediat ca să fie numit șeful M.St.M. Drept titular al Ministerului de Interne este numit generalul Aurel Aldea, care la rîndul său desemnează pe generalul Constantin Anton ca șef al Inspectoratului Jandarmeriei. În consultări cu Aldea și alți ofițeri superiori aflați din cînd în cînd sălile Palatului, Sănătescu compune fără grabă lista de noi demnitari. Îmi amintesc văgîndu-l răsfoind Anuarul Armatei verificînd căiera diferitelor nume vințurate pentru posturi în guvern. Pînă la urmă au fost numiți o serie de generali care într-un fel sau într-altul au ajutat la pregătirile acțiunii militare: Ion Boțeanu la Educația Națională, dr. Nicolae Marinescu la Muncă și Sănătate, Gheorghe Potopceanu la Economia Națio-

nală și Finanțe, Constantin Eftimiu la Lucrări Publice, Ernil Gheorghiu subsecretar la Aviație, Gheorghe Liteanu la Înregistrarea Armatei și colonelul Dămăceanu, subsecretar la Interne. Regele aprobă.

Între timp sună la telefon Dumitru Negel, administratorul Domeniilor Coroanei, care fusese trimis în Moldova cu câteva zile pentru a inspecta ferma de la Broșteni. Misiunea lui era de fapt să ia contact cu oficialitățile civile și militare din regiune pentru a raporta regelui asupra moralului populației și al armatei. Acum sosise la Periş și natural nu era la curent cu cele ce avuseseră loc la Palat. Este sfătuit să se întoarcă de grabă la București. Când soscește, se pomeneste numit ministrul Agriculturii. Un alt general care apare la Palat în acel timp i se încredințează funcția de prefect al Capitalei. Este vorba de generalul Victor Dombrowschi, cunoscut pentru activitatea pozitivă pe care o avusese pe timpurile lui Carol II ca primar al Capitalei.

Trebuie să mărturisesc că cititorul paragrafelor precedente va rămâne cu impresia că în după masa de 23 August oricine dorea să intre în Palatul din Calea Victoriei, putea să o facă. Ar fi incorect să las această impresie. La poarta dinspre biserica Cretulescu, singura care era deschisă, era un ofițer împreună cu câțiva soldați, înarmați cu o mitralieră și o ladă de grenade care interogau pe cei ce doreau să intre în clădire. Ofițerul, identifica persoana și motivul vizitei și hotărârea dacă să permită intrarea sau nu. Mai încolo, se făcea o altă verificare. Unul din cei care a sosit spre seară a fost Atia Constantinescu, ministrul Comunicațiilor în regimul Antonescu. El nu era mare simpatizant al marșalului și se trăgea dintr-o familie cu tradiții politice liberale (era fiul unui fruntaș liberal și ministru de la începutul secolului cu porecla de Constantinescu-Porcul). El a mărturisit că se simțea mai în siguranță la Palat decât în oraș. Trebuie să scot în evidență că nu toți care au pătruns în Palat, au fost numiți miniștri.

Pe de altă parte, compoziția primului guvern Sănătescu nu a fost plănuită de dinainte, cum s-a scris în alte publicații. Este drept că în ședințele secrete cu Regele, s-au discutat diferite posibilități. A existat chiar și o variantă Gigurlu, dar toate acestea nu erau decât sugestii aruncate în discuție și niciodată nu fuseseră considerate altfel. Am citit că alți autori au descris în amănunt toate versiunile puse pe masă în consfătuirile regelui cu factorii politici. După cum am menționat mai sus s-a făcut prea multă vîlvă de aceste discuții în care se vînturau tot felul de nume. Adevărul este că în după amiaza zilei de 23 august, nici regele, nici Sănătescu nu aveau o listă a guvernului și nici măcar o listă de personalități considerate ca fiind acceptabile pentru posturi de miniștri.

Nu pot spune cu precizie cine a avut ideea de a numi pe cei patru semnatari ai declarației Blocului Național Democrat ca miniștri de stat fără portofoliu. Îmi amintesc că după ce generalul Sănătescu s-a întors de la M.St.M. și generalul Mihail a fost însărcinat să precizeze comanda pentru a da ordinele necesare pe front, sfătuitoarii regelui au discutat compoziția guvernului. La acea oră Buzzești confirmase că nu avusese contact direct cu Maniu sau cu Brătianu, iar Stărcuța ne spusese că Pătrășcanu îi comunicase ca răspuns că va veni la Palat după ce se va întorcea afară. Am fost foarte dezamăgit de atitudinea „factorilor politici” și mi-am zis „Halal de politicieni”. Poate că sînt nedrept în aprecierea mea, deoarece fiecare din ei ar fi avut o justificare valabilă care l-a împiedicat să apară lingă rege în momentele atât de grave pentru viitorul țării.

În discuțiile duse s-a relevat că națiunea și guvernele străine (în special Marii Aliați) trebuiau să fie încredințați că țara este unită și acțiunea regelui este sprijinită de partidele majoritare. Ținînd seama că Maniu și Brătianu erau în favoarea unui guvern de tehnicieni și Pătrășcanu și Titel Petrescu cereau formarea unui guvern format din membrii partidelor, regele a căutat un compromis care să înlăce și capra și varza. Un compromis, cum a fost numirea celor patru ca miniștri fără portofoliu, satisfăcea ambele puncte de vedere și demonstra unitatea de acțiune între rege, armată și partide. Cred că formula acestui compromis trebuie să fi venit din mintea fertilă a lui Buzzești și adoptată de rege, de Sănătescu și de ceilalți participanți la sfat. Pe scurt hotărîrea de a include pe cei patru reprezentanți B.N.D. ca miniștri fără portofoliu s-a făcut înainte de venirea lui Pătrășcanu la Palat, și deci pe la ora șapte-opt (parcă îmi aduc aminte că atunci se întorcea).

Odată adoptată această formulă, s-a trecut la alegerea de miniștri. Ne mutasem în Palatul Mare din Calea Victoriei în biroul lui Sănătescu unde se discutau numele ofițerilor superiori capabili să ocupe diferite posturi din cabinet. Sănătescu, care-l cunoștea pe toți, lădădea avizul și în cele mai multe cazuri făcea chiar propunerea. Regele avea cuvîntul final. El sugerase pe Gheorghe Mihail ca șef al Statului Major, pe Aldea ca ministru de Interne, pe Buzzești la Afacerile Străine, pe Negel la Justiție, pe Dombrowschi la prefectura Capitalei.

Cînd a venit Pătrășcanu și a prezentat textul decretelor de Legi pentru desființarea lagărelor și pentru eliberarea prizonierilor politici, aprobate în ședințele precedente de către „fac-

torii politici", reprezentantul partidului comunist a cerut să i se încredințeze ministerul de justiție. Fiind în acest post, el devenea raportorul guvernului al acestor măsuri și urma să contrasemneze decretul. Cred că aveam de-a face cu o trăsătură de amor-propiu. Regele s-a înduplecat și a acceptat ca numirea să fie temporară, adică ad-interim. Decizia regelui a fost acceptată. În schimb Negel a preluat portofoliul Agriculturii.

Îmi amintesc că la un moment dat ne-am întrebat ce s-ar întâmpla dacă reprezentanții partidelor nu vor primi să intre în guvern ca miniștrii fără portofoliu. După o scurtă discuție s-a conchis că dacă acțiunea regelui va eșua, dezaprobarea politicienilor nu va mai conta întrucât nu vom supraviețui. Dar dacă va reuși, niciunul din ei nu va contesta hotărârea regelui. Și așa a fost.

După cum am spus mai sus, numirile s-au făcut fără participarea semnatarilor înțelegerii B.N.D. Singura excepție s-a făcut în cazul lui Pătrășcanu și aceea temporară. Pătrășcanu după ce a venit la Palat nu a mai avut prilejul și nici timpul să consulte cu conducerea P.C.R. și a acceptat situația așa cum o găsisse. Desigur că nu pot ști ce s-a întâmplat în după-masa de 23 august în stul conducerii P.C.R., dar nu era posibil ca membrii ei să fie la curent cu desfășurarea așa de rapidă a evenimentelor și ei au fost puși, ca și Pătrășcanu, în fața unui fapt împlinit. Sint convins că în general, versiunile cu privire la formarea guvernului puse în circulație, fie prin presă sau în publicații apărute în țară și în străinătate, au de scop să aperse interese personale. De asemenea ele au fost menite să consolideze prin repetiție în mintea cititorului drept adevăr neclintit, ficțiunea conducerii și a participării masive și conștiente a unei grupări politice la îndeplinirea unui act fără precedent în istoria țării.

Pentru a menține controlul asupra comunicațiilor este chemat generalul șef al transmisiunilor (îmi amintesc vag că era generalul Constantin Eftimiu). Cum însă era plecat în inspecție în țară, apare șeful sau adjunctul, colonelul Octav Răuță. Cu ajutorul său, generalul Sănătescu poate fi în legătură cu unitățile militare și cu M.St.M. chiar de la Palat. În același timp s-au tăiat și legăturile telefonice cu străinătatea.

Era acum după ora opt seara când se anunță că ministrul Germaniei dorește o audiență urgentă cu suveranul. Baronul von Killinger, fost comandant de submarin în timpul primului război și acum un nazist de tristă amintire pentru cei ce au avut de-a face cu el, era însoțit de consilierul de legăție dr. Gerhard Stelzer. Regele i-a primit imediat în picioare în biroul marelui prezent fiind generalul Sănătescu și Niculescu-Buzești, reprezentând noul guvern. N-am participat la această întrevvedere și deci nu însemn decât cele auzite mai târziu de la participanți. Killinger a început discuția cerind informații cu privire la zvonurile legate de înlocuirea regimului Antonescu și la soarta marelui. Regele îi declară că a numit un nou guvern sub conducerea lui Sănătescu sprijinit de partidele politice din țară, iar că mareșalul Antonescu este sănătos și nevătămat. Misiunea noului guvern este să scoată România din război și că negocierile sunt în curs pentru a realiza acest lucru. Noul guvern se consideră dezlegat de prevederile Pactului Tripartit și are libertatea de acțiune având în vedere că Germania nu a respectat garanțiile formale date cu privire la apărarea integrității frontierelor. Niculescu-Buzești declară că în ciuda acestor deficiențe, noul guvern dorește să mențină relații pașnice cu Germania. Generalul Sănătescu confirmă că noua conducere nu va lua măsuri ostile împotriva trupelor germane aflate pe teritoriul român atât vreme cât nu se dedau la provocări și se primesc asigurări că evacuarea lor va fi făcută în timpul cel mai scurt posibil. El sugerează că fără întârziere, reprezentanți autorizați ai comandamentului german să ia contact cu M.St.M. pentru a face aranjamentele necesare. Killinger este furios. El amenință pe rege și pe cei dinprejurul său că vor regreta acest pas și pleacă bufnind.

În oraș, năduful zilei a început să se disipeze, dar în Palat temperatura rămăsese încă ridicată din pricina activității intense. Știam acum că parte din comandamentele germane din București erau la curent cu noua poziție a României și că fără nici un fel de îndoielă vor lua contramăsuri. Comandamentul Militar al Capitalei este avertizat că de-acum înainte ne putem aștepta la ciocniri cu trupele germane care trebuie să fie considerate ca inamice. Se dau stricte ordine ca unitățile românești să nu provoace pe nemți. Nu doream să începem ostilitățile, însă știam că una din condițiile armistițiului conținea clauza că România va trebui să ia parte în campania contra Germaniei. Cu cât întârzia semnarea armistițiului, cu atât mai târziu vom fi siliți să începem o luptă nedorită.

Scurtă vreme după plecarea lui Killinger, primul dintre „factorii politici” apare la Palat. Este Lucrețiu Pătrășcanu. El adusese textul proclamației regale, revizuită în prealabil de Buzești și de Stărcă. Regele o studia acum cu atenție. Pătrășcanu adusese și textul celor două decrete de amnistie politică și de desființare a lagărelor de concentrare. Acestea fuseseră adoptate cu câteva zile înainte, la ședința din 17 August dacă nu mă înșel, de către toți reprezentanții partidelor majoritare și de sfătuitoarii regelui. Tot atunci se prepara textul prin care se reintroducea constituția din 1923, abrogată cu șase ani înainte de către Carol II. Legea

fundamentală urma să rămână în vigoare pînă cînd o nouă adunare constituantă, aleasă democratic și în libertate, va elabora o nouă constituție.

Pe cînd aceste documente sînt prelucrate, bătute din nou la mașină și semnate, se anunță sosirea la poarta Palatului a generalilor germani Erich Hansen, șeful misiunii militare și Alfred Gerstenberg, șeful apărării antiaeriene a teritoriului. Bănuind că este vorba de măsuri privitoare la evacuarea trupelor, regele îl delegă pe Sănătescu și Buzescu să-i vadă. În esență s-a repetat ce s-a spus ministrului german. Cum generalul Sănătescu fusese informat de concentrări de trupe la sud de Ploiești cu indicații că se pregătuse de atac asupra Bucureștiului, el cere ca ele să fie dispersate imediat. Gerstenberg intervine atunci spunînd că s-a pierdut legătura cu trupele germane din afara Capitalei și că restabilirea comunicațiilor nu mai depindea de comandamentul german. El se oferă să meargă la Ploiești pentru a preveni incidente cu ostașii români și pentru a lua măsurile cerute cu privire la evacuare. Mai adaugă că unități ale armatei române au barat șoseaua București—Ploiești la Băneasa și că dacă i se acordă un permis de liberă trecere, va putea să împiedice incidentele. Ceea ce spunea generalul Gerstenberg era în parte adevărat. Din cele comunicate de colonelul Dămăceanu în ultimele ore știam că majoritatea centrelor de control și a comandamentelor germane din Capitală fuseseră izolate de formații românești. Știam de asemenea că cele mai multe nu aveau legături telefonice. Acolo unde nemții adoptaseră o atitudine ostilă, ei au fost dezarmați. De asemenea un mic număr de detașamente românești (din care făcea parte și o unitate din regimentul de Gardă Călare sub comanda colonelului Marcel Olteanu) luaseră poziții defensive la podul de la Băneasa și controlau circulația către Ploiești. Generalul Sănătescu se lăsa convins și acceptă cuvîntul de onoare de general și ofițer al lui Gerstenberg că nu va iniția acțiuni ostile și-i dă permisul de liberă trecere. Pentru a-i asigura trecerea nestingherită prin liniile românești, colonelul Valeriu Șelescu și maiorul B. Florescu au fost însărcinați cu escorta. Odată ce mașina cu ofițerii români și germani au ajuns fără incident la Otopeni, la pozițiile nemțești, Gerstenberg ordonă arestarea ofițerilor români și el se pune în fruntea operațiilor împotriva armatei române¹⁰.

Aflînd de înlocuirea primului ministru, generalul Hans Friessner, comandantul grupului de armate „Ucraina de sud”, a considerat că fiind în atribuțiile lui să ia măsurile necesare pentru apărarea spatelui frontului de sub comanda sa. El a ordonat formarea unui puterm-detașament din unitățile aflate la Ploiești care să ocupe Capitala și să instaleze un guvern pro-german. Ordinele sale au fost confirmate în timpul nopții de către Hitler. Nu știam însă la Palat că generalul Gerstenberg fusese informat prin radio de ordinele lui Friessner și că el fusese însărcinat cu îndeplinirea acestei misiuni. Pentru aceasta, el și-a călcat cuvîntul de onoare dat unui general român.

În cursul după amiezii comunicațiile telefonice germane ce treceau prin centrala din Calea Victoriei fuseseră întrerupte, iar acum colonelul Răuță înștiințase pe Sănătescu că echipele sale de transmisiuni lucrau pe străzile orașului tăind firele de telefon ce legau direct centrele de comandamentele germane. Generalul Iosif Teodorescu comunică că a ordonat ca unități din regimentul de gardă al „conducătorului” să fie înglobate în detașamentul ce păzea podul de la Băneasa și că această operație fusese terminată fără incidente sau defecțiuni. Acest fapt era foarte important deoarece pînă atunci regimentul de gardă al conducătorului ca și întreaga jandarmerie fuseseră considerate ca unități ce nu vor da urmare ordinelor noului guvern.

Venirea la Palat a lui Pătrășcanu fusese urmată în scurtă vreme de sosirea lui Titel Petrescu, care chiar în aceste momente era agitat, dar jovial, mîngîindu-și lavaliera tradițională. Mai tîrziu, erod că era zece seara apare și „inginerul Ceaușu” care a fost prezentat regelui sub acest nume ca șef al gărzilor patriotice a cărui existență nu o bănuiam pînă atunci. Acestea urmau să sprijine acțiunea armatei în București. Au mai trecut multe săptămîni pînă cînd am aflat că „inginerul Ceaușu” nu era altul decît Emil Bodnăraș, un ofițer de artilerie care cu cîtiva ani înainte dezertase și fugise în Uniunea Sovietică.

Parcă trecuse o veșnicie de cînd fusese arestat mareșalul și nici pînă acum nu primisem o veste directă de la „bătrîni” șefi de partide, adică Maniu și Brătianu. Regele terminase înregistrarea proclamației către țară și se făceau aranjamente ca aceasta să fie transportată fără incidente la studiourile din strada Berthelot. Regele semnează decretul de numire al noului guvern cu ultimele modificări. Singurii civili sînt Niculescu-Buzești, Dimitrie Negel și acum, Lucrețiu Pătrășcanu, ad-interim la departamentul Justiției.

Copii ale acestor documente împreună cu decretule ce fuseseră semnate mai devreme, desființînd lagărele și eliberînd prizonierii politici urmau să ajungă la studiu înainte de ora zece seara pentru a fi radiodifuzate în cadrul obișnuitei emisiuni de știri. Pentru a asigura

¹⁰ Îndemnat de o aprigă determinare, colonelul Șelescu izbuteste să scape din mîna nemților și urmărește pe generalul Gerstenberg capturîndu-l două zile mai tîrziu.

difuzarea proclamației a fost convocat la Palat Vasile Ionescu, directorul societății de radio, care avea autoritatea de a schimba programul și de a trece prin santinele ce păzeau clădirea. El a fost trimis cu o mașină a Palatului, escortat de un ofițer al batalionului de gardă împreună cu materialul ce urma să fie difuzat. Din pricina acestor precauțiuni, emisiunea știrilor a fost întârziată cu circa 15 minute și s-a creat o pauză dramatică care a deșteptat o mare curiozitate în rândul ascultătorilor. Noi la Palat, am ascultat cu mare emoție emisiunea care anunța lumii întregi schimbarea de guvern și acceptarea condițiilor de armistițiu.

La această oră se bănuia că mesajul trimis la Ankara îndată după arestarea lui Antonescu prin Ministerul de Externe nu ajunsese la destinație și cum emisiunile aparatului de radio sub controlul lui Rică Georgescu nu erau recepționate decît la anumite ore dinainte stabilite, s-a pus chestiunea trimiterii unui mesager la Ankara. La comandamentul Jandarmeriei aflat pe șoseaua Ștefan cel Mare erau încartiruiți trei ofițeri englezi ce fuseseră parașutați în preajma Crăciunului din anul trecut. Ei erau colonelul A. G. C. de Chastelain, maiorul Ivor Porter și căpitanul Silviu Metzianu. Ei fuseseră prinși îndată ce au atins pămîntul întrucît pilotul avionului nu găsise zona aleasă pentru parașutare. Ivor Porter în cartea „Operation Autonomous” a descris în detaliu misiunea ce a fost încredințată acestui grup, misiune ce a sporit suspiciunea Uniunii Sovietice față de intențiile Marii Britanii în România.

Iată că acum de Chastelain, care fusese eliberat împreună cu colegii săi la ordinul regelui și adus la Palat, părea mesagerul cel mai nimerit de a duce la Cairo nu numai acceptarea condițiilor de armistițiu, dar și primele știri directe de la București. La sugestia regelui, se dau ordinele necesare pentru a pregăti pentru a doua zi dimineața, plecarea unui avion civil în Turcia. Comandorul Traian Udrișchi, unul din adjutanții regelui și pilotul său personal confirmă că nu există probleme tehnice, dar sugerează ca aterizarea să aibă loc la Istanbul care este mai aproape. El atrage atenția că există un element de risc din pricină că avionul era expus la tirul bateriilor antiaeriene instalate pe coasta Mării Negre și se află în raza de acțiune a avioanelor de vîntoare germane. Sănătescu alege din rândul ofițerilor de stat major aflați în birou, pe colonelul Ștefan Niculescu să întovărășească pe de Chastelain. Între timp regele îl pune la curent pe mesagerul englez cu cele împlinite și cu planurile militare preparate pentru a contracara inevitabilul atac german. Luasem cu toții cunoștință de arestarea colonelului Șelesc la Otopeni și de concentrările de forțe germane la Ploiești.

Către miezul nopții aflăm că Ion Antonescu ceruse hirtie pentru ca să scrie testamentul și că Mihai Antonescu dorea să vorbească cu suveranul pentru a-i comunica detalii importante în legătură cu tratativele pe care le ducea cu ministrul Afacerilor Străine al Turciei, Memencicoglu. Îcă scrisese un lung memoriu, dar pe care recitîndu-l l-a distrus. Testamentul marelui a fost păstrat și este reproduș în anexă. Documentul se referă doar la averea marelui și stabilirea îndatoririlor moștenitorilor.

După ce regele părăsise Capitala, a avut loc transferul pazei marelui și a lui Mihai Antonescu de sub răspunderea batalionului de Gardă în grija echipei civile organizate de partidul comunist sub supravegherea „inginerului Ceausu”. S-a pus de multe ori întrebarea de ce s-a făcut acest pas. Unii au folosit acest incident ca o nouă dovadă de trădare. Ei vedeau în această intenție de a vătăma integritatea și moralul armatei române de către o conspirație internațională sau pentru a deschide hoardelor bolșevice zăgazu cu scopul de a distruge națiunea română.

Adevărul este că hotărîrea cu privire la paza lui Ion Antonescu de va trebui să fie arestat, a fost luată cu cîteva luni înainte de sfîșii partidelor politice împreună cu regele la una din ședințele ținute la Palat. La niciun moment nu s-a propus executarea lui. Toți participanții au fost de acord ca soarta lui să fie decisă de noul guvern pe baza legilor existente. Cu toate că emisiunile posturilor de radio aliate se vorbea fără încetare de cei în posturi de răspundere care erau pe lista criminalilor de război, niciodată în discuțiile de la Cairo nu s-a menționat dacă cei ce erau răspunzători de operațiunile militare din Rusia, se aflau pe această listă. Se poate că aceasta se datora englezilor care nu uitaseră că Ion Antonescu fusese atăyat militar la Londra și care bănuiau ei că odată ce va înțelege că războiul este pierdut, se va detașa de Hitler. Li se părea logic că realinierea politicii României alături de aliații tradiționali este mai ușor de înfăptuit cu Antonescu la postul de comandă întrucît avea sub controlul său armata și întreg aparatul de stat.

Cînd s-a ridicat problema arestării lui Ion Antonescu s-a discutat și chestiunea deținerii sale pentru o vreme mai îndelungată pînă cînd va putea fi judecat de către instanțele românești după legile în vigoare. În nici un caz, el nu trebuia să ajungă în rîndurile unităților germane, unde ar fi putut să organizeze un guvern rebel creînd disensiune în rîndurile populației și ale armatei. Comandanții de mari unități pe care regele li sondase în această privință au fost unanimi în a declara că misiunea armatei este de a lupta pentru apărarea țării și nu pentru a păzi prizonieri politici. Regele era de acord cu această poziție a armatei.

În această privință, regele și factorii politici aveau o problemă dificilă de rezolvat, cauzată de lipsa de încredere în poliție și în jandarmerie, organele statului pentru păstrarea ordinii. Ele fuseseră transformate în ultimii ani, în organizații de persecuție a oponenților regimului antonescian, și deci Antonescu nu putea fi încredințat nici poliției, nici jandarmeriei. Lucrețiu Pătrășcanu a propus ca să se organizeze în mod provizoriu un grup de civili, oameni de încredere din cele patru partide politice care să precia temporar paza marelui palat până când poliția și jandarmeria vor fi reorganizate. El era gata să ofere voluntari din rândul partidului comunist și sugera ca și celelalte partide să facă același lucru. Atât Maniu și cu Brătianu au declarat că vor studia problema și că vor da un răspuns la viitoarea ședință. Regele a fost de acord cu aceasta, fiind de părere că se discută o problemă ce cădea în atribuțiile partidelor.

În ședința următoare la Palat (cred că era la 17 august), Maniu a fost singurul care a anunțat că are o echipă de național-țărăniști sub ordinea lui Ilic Lazăr disponibilă pentru această misiune. Atunci s-a hotărât că acești prizonieri speciali vor fi păziți de civili, care nu vor fi intimidați de uniformă, nici de rangul celor în grija lor. Dar după 23 august, Maniu a comunicat că Ilic Lazăr și cu echipa lui era în Transilvania participând la lupte, și deci nu era liber pentru misiunea de la București. În urma acestei declarații, paza marelui palat a rămas în sarcina partidului comunist, din pricina carenței celorlalte partide. În ședința menționată mai sus, îmi amintesc că la cererea regelui și a generalului Sănătescu și în prezența lui Maniu și a lui Brătianu, Lucrețiu Pătrășcanu a dat asigurări formale și categorice în numele său personal și al partidului comunist cu privire la tratamentul arestaților. El a garantat că aceștia vor fi tratați cu demnitate și omenie și că nimeni nu se va atinge de un fir de păr din capul lor. Din câte știu, nimeni nu s-a plins de felul cum au fost tratați arestații până când au fost preluați de către armata sovietică.

După cum am notat mai înainte, scurtă vreme după ce proclamația regală a fost transmisă la radio, grupuri de oameni au început să se adune în piața Palatului. Încetul cu încetul am putut să distingem, în dosul ferestrelor închise, cum murmurul mulțimii se transformau în strigătul: „Trăiască regele!” La îndemnul generalului Sănătescu și a celorlalți sfătuitoari, regele Mihai apare singur, în balconul central luminat de reflectoarele instalate în timp de pace și care nu mai fuseseră aprinse de mai bine de patru ani. Mulțimea aclama pe rege și în mod spontan începe să cînte imnul național: „Trăiască regele!” Mi-a rămas drept o imagine simbolică a tinărului rege izolat, singur, în balcon, prins de razele reflectoarelor pe fațada masivă a Palatului. În restul domniei sale, regele Mihai a rămas tot singur purtător al răspunderii și simbol al rezistenței anticomuniste, sprijinit de masiva încredere a poporului român. Îmi amintesc cu emoție de acest moment și știu cât de mult ne-a îmbărbătat atunci această manifestație spontană. Și dacă aveam nevoie de ceva, aveam nevoie de încurajare.

Din informațiile care veneau la biroul militar de la Palat, era clar că pericolul imediat venea din partea concentrărilor de trupe germane semnalate în regiunea Ploiești. Știrile primite de M.St.M. confirmau că se pregătește o operație majoră pentru a străpunge apărarea Capitalei, pentru a ocupa orașul, pentru a depresiua comandamentele blocate de detașamentele românești și a pentru a instala un guvern pro-german. Odată cu venirea zorilor se bănuia că aviația germană va deveni activă și că unul din obiectivele principale ale atacului va fi Palatul Regal. La acea oră, era mare îndoială între cei aflați la Palat că unitățile românești, adunate în grabă și constituite din recruți vor putea să reziste confruntării cu detașamentele germane. Știrile de pe front continuau să indice o situație confuză și fluidă. În restul țării era liniște.

Generalul Sănătescu împreună cu membrii noului guvern aflați la Palat sfătuiesc pe suveran să părăsească orașul. Militarii nu aveau sută la sută încredere că atacul german va fi respins și nu vroiau să pună persoana regelui în pericol. Pe de altă parte, Sănătescu și colegii săi doreau să se concentreze asupra problemelor imediate ca încheierea neîntreruptă a armistițiului, păstrarea intactă a unui număr cât mai mare de unități românești și aprovizionarea populației. Principala misiune a regelui și anume ieșirea României din Axă fusese îndeplinită, iar militarii se vor ocupa de luptele cu nemții, de va fi nevoie. După o perioadă de discuții, regele văzînd unanimitatea cu care acest sfat este prezentat, se lasă înduplecat.

Bazat pe informațiile pe care Sănătescu le avea la dispoziție, el recomandă Oltenia ca o regiune care este în afara căilor de retragere ale forțelor germane, și care era lipsită de prezența lor. El sugerează ca odată ajuns la Craiova, să fie căutat generalul Marin Manafu, comandantul corpului de armată, care va putea indica o localitate convenabilă ca reședință regală temporară. Ca să mă aflu în treabă, eu vorbesc de localitatea Valea Sadului, aflată la defileul Jiului, unde era instalată o fabrică de muniții. Aceasta era ușor de apărut eu

forțe reduse, valea fiind foarte îngustă și înconjurată de vîrfuri înalte. Din această cauză, și un atac aerian era greu de dus la capăt. Se alege acest loc ca o destinație inițială. Regele însăreinează pe căpitanul Vergotti să prepare un convoi de mașini redus. Regele studiază hărțile și decide traseul caravanei. Vom părăsi Bucureștiul pe șoseaua Alexandriei, iar de la Alexandria ne vom îndrepta spre Roșiorii de Vede, trecem Oltul și ajungem la Caracal și apoi la Craiova. Distanța de aproximativ 225 km, poate fi acoperită în circa cinci ore, avînd în vedere că circulăm noaptea cu luminile de camuflaj și de condițiile necunoscute ale drumului, opriri la controale militare, etc. În aceeași vreme, un mesager este trimis la Sinaia pentru a comunica colonelului Negulescu destinația noastră temporară astfel că și Regina Elena împreună cu anturajul ei să ajungă acolo în ziua următoare.

După ce regele își ia rămas bun de la cei prezenți la Palatul Regel părăsim capitala pe la ora două noaptea oprindu-ne la numeroase puncte de control organizate de unități românești. Pe Splaiul Independenței, un ostaș nefiind mulțumit de reacțiunea înecată a stopării mașinilor, trage o rafală de somație în aer. Desigur că reacția a fost bruscă, dar fără incident, regele fiind mulțumit de conștiinciozitatea cu care echipele de control își îndeplineau misiunea. Dar însoțitorii săi erau mai îngrijorați de siguranța suveranului și din această cauză s-a hotărît trimiterea înainte a uneia din mașinile de escortă să anunțe că este urmatu de un mic convoi cu un grup de ofițeri ai M.St.M. Convoitul este compus din cinci mașini. Una, în frunte, condusă de rege acompaniat de colonelul Emilian Ionescu și de mine. Restul convoiului era format din două mașini cu câte trei subofițeri, o mașină a siguranței condusă de credinciosul Nae Cismaru întovărășit de doi agenți civili. A cincea mașină era condusă de locotenentul Vergotti cu comandorul Gherghel și maiorul Dumitrescu. Despărțirea de cei rămași la Palat a fost plină de emoție, dar cu speranța că ne vom revedea în scurtă vreme, nevătămați.

Îmi amintesc că îndată de ce am ieșit din București, am observat o scenă neobișnuită pe care am reținut-o clară pînă și în ziua de azi. Am întâlnit un convoi de camioane încărcate cu soldați germani în drum spre Capitală, în timp ce pe amîndouă margini ale șoselei, pe jos în fir indian, în aceeași direcție, avansau unități românești. Cu tristețe, admiram pe tinerii ostași a căror hotărîre vor să hotărască soarta Capitalei și a țării. Cu tristețe seriu că știam că mulți nu vor reveni la căminele lor din confruntarea către care se îndreptau. Și tot atunci mi-au sunat în urechi cuvintele lui Mirecea cel Bătrîn din serisoarea a III: „Nu? Îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul...”

Nu mai există îndoiala că în zorii zilei, unitățile se vor afla în luptă. Dorcam ca acest conflict să fie cît mai scurt, cu victoria pentru țară și cu pierderi minime. Și așa cu inima strînsă de anticipația conflictului în desfășurare, cu extenuarea nervoasă a unei zile fără precedent și cu legănatul mașinii, ațipesc.

CORRESPONDENȚA REVOLUȚIONARULUI CHRISTIAN TELL. MARGINALII (II)

Am relevat deja importanța corespondenței lui Christian Tell (1808—1884). Cu acel prilej¹, comentam succint câteva scrisori inedite expediate ori primite de generalul revoluționar până la 13/25 septembrie 1848². În dimineața acelei zile, șeful oștirii muntene a început o lungă epistolă destinată profesorului transilvan Ioan Maiorescu, reprezentantul regimului posibil revoluționar din Țara Românească pe lângă parlamentul de la Frankfurt³. Redactarea scrisorii a fost întreruptă de „fapta cea lașă” a armatelor otomane, care, instigate de autoritățile țariste, au înăbușit cu brutalitate mișcarea regeneratoare din spațiul sud-carpatic. Împreună cu un alt locotenent domnesc, Nicolae Golescu, în a doua parte a zilei de 13/25 septembrie, Christian Tell a adresat consilierilor acreditați la București un memoriu prin care intervenția militară străină era considerată contrară „tuturor regulilor dreptului internațional”⁴. Apoi, alături de cel de-al treilea locotenent domnesc, Ioan Heliade Rădulescu, Tell „a găsit scăpare la Consulatul englez”, unde, în ziua următoare, la ora 14, a continuat scrierea către Ioan Maiorescu, prilej de a condamna iarăși acțiunea contrarevoluționară otomano-țaristă⁵. Ambele documente, publicate încă de la începutul secolului XX, sînt comentate pe larg în literatura de specialitate⁶.

¹ Adrian Pascu, *Correspondența revoluționarului Christian Tell. Marginalii (I)*, în „Revista de istorie”, București, tom 37 (1984), nr. 11, p. 1127—1139, unde menționăm peste 80 de corespondențe ai cunoscutului fruntaș de la 1848. La lista respectivă, realizată pe baza investigației efectuate la Biblioteca Academiei Române (în continuare, B.A.R.) și la Biblioteca Centrală de Stat (B.C.S.), adăugăm acum numele lui C. D. Aricescu (Arhivele Statului Republicii Socialiste România, Direcția Generală — în continuare, Arh. St. București — fondul Christian Tell, doc. nr. 1), A. Baligot de Beyne (ibidem, nr. 2—6), J. B. de Bois-Robert (ibidem, nr. 17), Constantin Cantacuzino (ibidem, nr. 9), Antony Duvivier (ibidem, nr. 16), Nicolae Golescu (ibidem, nr. 23—42), Alexandru Manu (ibidem, nr. 57—58), Vasile Mălinescu (ibidem, nr. 59), Eduard Miller (ibidem, nr. 61), Petre Orbescu-fiul (ibidem, nr. 65), Constantin Ștefănescu (ibidem, nr. 55), Josif Wisoski (ibidem, nr. 18). De asemenea, în acest ultim fond arhivistic, colecționat de dr. Dan Berindei și inventariat de Silvia Vătafu-Găitan, se păstrează și alte scrisori schimbate de Christian Tell cu Mihail Kogălniceanu (ibidem, nr. 56 și 81) sau primite de la Dumitru Brătianu (ibidem, nr. 7—8), Constantin Duca (ibidem, nr. 10—12), Mareu Duiliu (ibidem, nr. 13—14), Damian Duțulescu (ibidem, nr. 15), Al. G. Golescu-Negru (ibidem, nr. 19—22), Ștefan Golescu (ibidem, nr. 43—54), Nicolae Opran (ibidem, nr. 64), Nicolae Pleșoianu (ibidem, nr. 66—73) și Ioasaf Snagoveanu (ibidem, nr. 77—80).

² Alte scrisori din vremea revoluției, expediate de Tell adresate lui, au apărut relativ recent în volumul „Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. B. Țara Românească, 12 martie 1848—21 aprilie 1850, Edit. Academiei, București, 1983, p. 33, 36, 44, 47, 73, 83—84, 105, 116, 118, 120, 127, 132, 168, 190 (documente păstrate la Arh. St. București, fondul Departamentul Ostășesc — Ministerul de Război).

³ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente* (în continuare, *Anul 1848*), tomul IV, București, 1903, p. 345—348.

⁴ *Ibidem*, tomul III, București, 1902, p. 322.

⁵ *Ibidem*, IV, p. 348—349. Tell răspundea la o scrisoare trimisă din Frankfurt la 27 august (st.v.). Între timp, la 10/22 septembrie, Ioan Maiorescu expediasc o nouă corespondență către generalul revoluționar de la București. Original la B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 2(1)/Cf.

⁶ Anastasie Iordache și Constantin Vlăduț, *Christian Tell. 1808—1885*, Edit. Serisii Române, Craiova, 1976, p. 51—54. Cît privește ecoul internațional al episodului tragic din 13/25 septembrie 1848, caracterizat drept „baia de sînge de la București”, v. Karl Marx, *Însemnări despre români* (manuscrise inedite), publicate de A. Oțetea și A. Schwann, Edit. Academiei, București, 1964, p. 156.

În schimb, mai puțin cunoscută este corespondența lui Christian Tell cu P. Butkiewicz, agentul diplomatic al revoluționarilor polonezi, de la care se păstrează două epistole din toamna anului 1848⁷. Prima, datată „Brașov, Hotelul «La Coroana de Aur», 25 septembrie/7 octombrie 1848”⁸, exprima regretul diplomatului polon pentru faptul că nu aflase din timp despre călătoria efectuată la Brașov de generalul român⁹. L-ar fi informat personal în legătură cu pregătirea proximei misiuni pe care urma s-o îndeplinească împreună cu Costache Bălcescu, potrivit înțelegerii de la București din 10/22 septembrie. Ultimul nu se prezentase însă la locul de întâlnire, redacția „Gazetei de Transilvania”¹⁰. În consecință, P. Butkiewicz s-a deplasat la Sibiu, unde se aflau deja Christian Tell și I. Heliade Rădulescu „membrii guvernului valah”¹¹. Cei doi foști locotenenți domnești au discutat cu agentul diplomatic menționat, problema unirii Moldovei și Munteniei¹² și pe aceea a colaborării forțelor social-politice democratice ale polonilor, românilor și sârbilor, preocupați deopotrivă de constituirea statelor naționale proprii, independente¹³. În perspectiva continuării procesului

⁷ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S.5/C și 7/C; epistolele au fost transcrise și traduse de Livia Pascu.

⁸ Ibidem, S. 7/C, f. 1 r. Expeditorul semna „Paul Bodmer”. Evident, era un nume conspirativ, unul din pseudonimele de „negustor alsacian” pe care le adoptase P. Butkiewicz. Cf. P. P. Panaiteșcu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, Edit. Cartea Românească, București, 1929, p. 5. Misiunea lui P. Butkiewicz în Țările Române începuse în primăvara anului revoluționar european; în vara anului 1848, el a călătorit la Cernăuți, Botoșani, Galați și București, întâlnindu-se cu Al. Hurmuzaki, C. Negri, D. Rallet, V. Sturdza și C. A. Rosetti (ibidem, p. 4–73, 103–104).

⁹ Oficial, din acea zi, Christian Tell nu mai avea gradul de general, nici pe cel de colonel, acordat la 9/21 iunie 1848. Revenite la putere, autoritățile politice „regulamentare”, sprijinite „de baionete străine”, i-au anulat gradele din vremea revoluției, recunoscându-l numai pe cel de maior, primit înainte de 9 ianuarie 1834 (Adrian Pascu, *op. cit.*, p. 1134). Totodată, Tell a fost demis în mod abuziv din înalta demnitate de locotenent domnesc, deși fusese confirmat de masele populare la Filaret, precum și din funcția de ministru al armatei naționale („comănduitor” al „oștirii românești” a fost instalat „polcoveșnicul” — colonelul — Anton Garbațki. Cf. *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, volum întocmit de Mihail Regleanu, Dir. Gen. Arh. St., București, 1962, p. 74–75). Chiar mai mult, Tell a fost îndepărtat definitiv din armată și din țară. Astfel, el figurează al doilea, după I. Heliade Rădulescu, pe o listă în care apar alți 32 revoluționari exilați: N. Golescu, Șt. Golescu, C. Bolliac, Gr. Grădișteanu, C. A. Rosetti, C. Bălcescu, N. Bălcescu, Gr. Ipătescu, N. Ipătescu, I. Voinescu D. Bolintineanu, Al. Zane, I. Snagoveanu, I. C. Brătianu, D. Brătianu, I. Ionescu „Moldoveanu”, I. Deivos, N. Apolonie, C. Aristia, Gh. Magheru, N. Pleșoianu, C. Romanescu, Al. G. Golescu, C. Filipescu, I. Ghica, R. G. Golescu, I. Bălăceanu, R. Șapcă, P. Nenișor, Al. Paleologu, D. Dușulescu, Gr. Perci (Anul 1848, tomul VI, București, 1910, p. 261).

Nu cunoaștem exact data plecării lui Tell din București. În orice caz, a plecat după I. Heliade Rădulescu, care la 18/30 septembrie 1848 era deja la Timiș, găzduit de șeful carantinii, dr. Pavel Vasici. A doua zi, renumitul profesor scria soției: „De nu va fi pornit d. Tell, vino cu dînsul...” (v. George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, *Ion Heliade Rădulescu. Scrisori și acte*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 209). Tell n-a sosit la Timiș nici cu diligența de București din 20 septembrie (st. v.). A venit probabil cu aceea din 22, de vreme ce în seara respectivă era în Brașov (*Anul 1848*, IV, p. 490–491; G. Baritiu către I. Maiorescu, Brașov, 23 septembrie/5 octombrie 1848). În orașul natal, Tell a rămas însă numai două zile, plecând apoi la Sibiu, împreună cu Heliade. Motivele le-a precizat ultimul într-o scrisoare către soție: lipsa fondurilor; reacția poliției habsburgice; nevoia de a fi mai aproape de Gh. Magheru; speranța reînținerii cu revoluționarii arestați la Cotroceni dar eliberați de otomani la Semlin (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 211).

¹⁰ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 7/C, f. 1r.

¹¹ P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 73.

¹² Ibidem, p. 21.

¹³ Ibidem, p. 23. La Sibiu, Christian Tell s-a reîntlnit cu alți doi revoluționari poloni: colonelul Zablocki și căpitanul Karminski, distribuiți anterior de el însuși pe lângă generalul Gheorghe Magheru și, respectiv, colonelul Nicolae Pleșoianu, bravi comandanți români, retrași în Transilvania după intervenția armatelor otomane și țariste. Colonelul Zablocki a fost plăcut impresionat de profilul etico-politic al fostului locotenent domnesc, despre care scria într-un raport ulterior: „Generalul Tell făcea parte din guvern și era ministru de război (...). În vremea principelui [Gh. Bibescu] era maior și era iubit în armată, pe care o pregătise pentru eliberare (...). Citea opere militare (...), n-a văzut însă manevre mari [și] nu poate probabil

revoluționar continental, menit a asigura triumful deplin al noilor structuri socio-economice, superioare celor feudale, a opri expansiunea monarhiilor absolutiste și neabsolutiste și a înlătura dominația politică exercitată de aceste monarhii, Tell și Butkiewicz au stabilit intensificarea dialogului lor epistolar. Desprindem aceasta din raportul alcătuit de diplomatul polon la 29 septembrie/11 octombrie 1848, cu două zile înaintea plecării sale în Galiția¹⁴.

A doua scrisoare expediată de P. Butkiewicz, cunoscută de noi, a fost primită de Christian Tell la Brașov¹⁵, la 3/20 noiembrie 1848¹⁶. Corespondența este fără dată și fără locul expedierii¹⁷. În plus, ea poartă o semnătură surprinzătoare, „Charles Barthélemy”¹⁸, care, adăugată redactării textului în limba franceză, ar îndrepta atenția spre un renumit gînditor parisian, prieten sincer al românilor din perioada anterioară revoluției¹⁹. Conținutul scrisorii, precum și unele precizări ulterioare ale lui Christian Tell, privind ziua primirii unei noi corespondențe de la „Paul Bodmer”, ne lămuresc însă asupra expeditorului, P. Butkiewicz², și evidențiază contribuția lui Tell la intensificarea legăturilor dintre revoluționarii români și cei din alte zone ale Europei.

Astfel, continuînd discuțiile purtate la Sibiu, agentul diplomatic polon comunica distinsului său prieten român date privind desfășurarea revoluției în Croația, Ungaria, Slovacia, Polonia și Bucovina, pe baza aspectelor cunoscute nemijlocit cu prilejul deplasării sale la Zagreb, Pesta, Bratislava, Cracovia, Lemberg și Cernăuți. Concomitent, Butkiewicz îl informa pe Tell și despre evoluția evenimentelor revoluționare din statele germane, de această dată pe temeiul corespondențelor trimise de conaționalii primului, aflați la Berlin, Colonia (Köln) etc.²¹. În acest context, generalului român îi revenea sarcina reluării dialogului cu revoluționarii poloni aflați la Constantinopol. Cum o apropiată deplasare în capitala Imperiului otoman era greu de realizat, Christian Tell i-a scris lui M. Czaykowski, la 10/22 noiembrie 1848, solicitînd acestui militant, ca la rîndul lui, să scrie la Brașov, fie pentru „Dem. Petalla” (pseudonimul lui Tell), fie pentru „N. Gheorghiade” (I. Heliade Rădulescu)²².

Tot din Brașov, la 12/24 noiembrie 1848, Christian Tell scria lui Ion Ghica, aflat de asemenea la Constantinopol²³. Un „extract” din această scrisoare, de fapt dintr-o copie realizată de destinatar, a văzut lumina tiparului²⁴, oferind posibilitatea cunoașterii unor noi aspecte referitoare la activitatea desfășurată în Transilvania de Heliade, Magheru²⁵ și ceilalți

să conducă lupte în fața dușmanului [superior numeric. În schimb, Tell] are reputația unui om cinstit și cu bune intenții”, nota același ofițer superior polonez (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 100).

¹⁴ *Ibidem*, p. 73–74.

¹⁵ Tell a revenit în Brașov după 20 octombrie (st.n.). Acolo se stabilise, venind de la București, și numeroasa sa familie, în mijlocul căreia a fost prezent mai bine de o lună de zile. Era înconjurat cu simpatie de George Barițiu, Andrei Iacob Mureșanu, Rudolf Orghidan, Ioan Popasu, Pavel Pasici etc. (B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 45(6)/CI, f. 2v.)

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76. Concomitent cu scrisoarea de la Butkiewicz, Tell a primit și o corespondență de la scriitorul Mihai Czaykowski (Czaika), emigrat polon de origine cazac, colaborator statornic al principelui Adam Czartoryski, al lui Ion Ghica și Nicolae Bălcescu, totodată (*ibidem*).

¹⁷ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S5/C, f. 1r.

¹⁸ *Ibidem*. Un pseudonim asemănător, Constantin Barthélemy, a folosit și generalul Gh. Magheru după revoluție. (Arh. St. București, Microfilme Austria, r. 109, c. 411; Paul Cernovodeanu și Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, p. 258).

¹⁹ Adrian Pascu, *op. cit.*, p. 1136, n. 110.

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76. Autorul n-a cunoscut însă nici a această a doua scrisoare trimisă de P. Butkiewicz.

²¹ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S5/C, f. 1r.

²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76–77 (anexa XXII).

²³ Original la B.A.R., Corespondență, fondul Ion Ghica, S 24/DCXIII, f. 1–2.

²⁴ *Anul 1848*, tomul V, București, p. 415–416.

²⁵ Tell preciza că a colaborat cu Gheorghe Magheru pînă ce acesta „a fost gonit din Sibiu” de autoritățile habsburgice, evident la solicitarea celor țarișje. „Noi — scria Tell și în numele lui Heliade — asemenea suntem persecutați și credem că guvernul actual al Țării [Românești] va face toate mijloacele a ne goni [din Transilvania] și bani de cheltuielă nu avem, nici cu ce pleca, nici cu ce trăi aici cu familiile noastre. Erau niște bani la București, destinați a se împărți între noi, dar i-au luată cei ce s-au dus în străinătate fără să ne dea nimic” (*ibidem*, p. 415). Heliade, bunăoară, a ajuns la Brașov avînd asupra sa numai șapte galbeni (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 211).

revoluționarii veniți de la sud de Carpați²⁶, precum și în legătură cu starea de spirit existentă în Muntenia, unde, în zona Cîmpina, de pildă, mascele populare se împotriveau reintroducerii Regulamentului organic²⁷. Interesante sînt însă și pasajele care n-au fost editate în ampla culegere de documente dedicată anului revoluționar 1848 și care a apărut în deceniul întâi al secolului XX. Astfel, la începutul scrisorii către Ion Ghica, Tell reamintea „catastrofa de la 13 ale trecutului septembrie”, în urma căreia s-a retras în Transilvania natală. Adoptase această decizie după despărțirea de N. Goleșcu, în momentul cînd nu cunoștea situația revoluționarilor arestați din dispoziția comisarilor puterilor suzerană și proiectoare. Așadar, nu din lașitate se deplasase la nord de munți, ci pentru a continua activitatea militantă în numele aceluiași cauză — apărarea dreptului românilor la existență politică demnă, într-o etapă cînd revoluția lor unitară se desfășura cu succes în interiorul Cetății Carpatice²⁸. Consecvența revoluționară, patriotismul fierbinte și sentimentele de prietenie față de colaboratori, manifestate statornic de expeditor, sînt ilustrate și de finalul scrisorii respective. Printre altele, Ion Ghica era rugat să nu-l uite pe „fratele (...) Hr. Tell”, căruia, prin consulatul francez din București, să-i transmită știri privind eventuala dezbatere a statutului internațional al Principatelor Române²⁹. Din motive pe care nu le precizăm aici, I. Ghica a întrerupt însă corespondența cu Tell, tot așa cum va proceda, curînd, Nicolae Bălcescu³⁰.

În continuare, Christian Tell a corespondat cu alți congeneri, dovadă a binecmeritului prestigiu de care se bucura din partea majorității contemporanilor săi. De pildă, la scurt timp după sosirea lui la Paris, la începutul anului 1849³¹, pe adresa „fraților Tell și N. Go-

²⁶ Tell amintea numele unor colaboratori sosiți atunci la Brașov (Cezar Bolliac, Ioasaf Spagoveanu, Alexandru Zanc, Grigore Ipătescu, Ioan Deivos) și arăta că, pentru zilele următoare era așteptat și Nicolae Bălcescu, aflat la Sibiu (*Anul 1848*, V, p. 415). Se preconiza organizarea unei întâlniri privind continuitatea mișcării de emancipare națională și socială a locuitorilor Țării Românești. Întrunirea a avut loc la 13/25 noiembrie, în prezența lui C. Alexandrescu, C. Aristia, At. Baronzi, C. Băjescu, I. C. Bălăceanu, C. Bolliac, P. Cernătescu, Al. Christofi, I. Deivos, C. Duca, M. N. Duiliu, C. N. Filipescu, Sc. N. Filipescu, D. Florescu, G. Giurescu, R. G. Goleșcu, Heliade, Gr. Ipătescu, Chr. Marghiloman, I. D. Negulici, P. Nenișor, G. Nițescu, Al. Paleologu, I. Petrescu, N. Pleșoianu, Tell, N. Teologu, P. Teulescu, G. Vernescu, Gh. Zalic, Al. Zane, Gr. Zossima și a altor militanți sud-carpatici prezenți la Brașov, majoritatea foști ofițeri, administratori județeni și comisari de propagandă în timpul regimului politic revoluționar (Arh. St. București, Microfilme, Austria, r. 109, c. 742, G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a României. Boierii Golești*, vol. I, București, 1939, p. 74; vol. II, p. 205). Toți au hotărît ca ultimul organ al puterii regeneratoare — respectiv Locotenența domnească alcătuită din N. Goleșcu, Heliade și Tell — să fie recunoscut drept conducere a emigrației, avînd misiunea de a reprezenta interesele locuitorilor Țării Românești pe lângă guvernele statelor moderne din Europa (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 213—215).

²⁷ *Anul 1848*, V, p. 416; Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 60.

²⁸ B.A.R., Corespondență, fondul Ion Ghica, S 24/DCXXIII, f. 1r.

²⁹ Ibidem, f. 2r.

³⁰ Adrian Pascu, *op. cit.*, p. 1128.

³¹ Împreună cu Heliade, Christofi, Paleologu, Pleșoianu, Teulescu, C. Zalic și G. Zalic, Tell pornise din Brașov la 16/28 noiembrie 1848 (G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 205; George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 213—214). A doua zi, pașaportul lui era vizat la Sibiu de Comitetul Național Român (B.A.R., Msse., Arh. Chr. Tell, I, Acte, nr. 4). De la Sibiu, N. Bălcescu s-a alăturat grupului venit din Brașov (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 509). Potrivit consemnărilor lui Heliade, grupul sosea la Lugoj, la 22 noiembrie/3 decembrie (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 214). Două zile mai tîrziu, s-a deplasat la Orșova, unde a rămas pînă în 27 noiembrie/8 decembrie (*ibidem*, p. 215). Cei doi Zalic au pornit spre Constantinopol, purtînd un mesaj pentru Ion Ghica (N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 205). Bălcescu, Heliade, Tell și ceilalți s-au îmbarcat pentru Semlin (Zemun), unde — conform vizei de pe pașaportul lui Tell — erau prezenți în 19/31 decembrie 1848 (B.A.R., Msse., Arh. Chr. Tell, I, Acte, nr. 4). La Belgrad însă, în urma unor discuții aprinse privind activitatea fratelui său Constantin, N. Bălcescu a întrerupt călătoria începută împreună cu cei doi foști locotenenți domnești, pe care a încetat să-i considere șefi ai emigrației revoluționare muntene (N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 119). Tell și însoțitorii au continuat călătoria prin Serbia, Slovenia și Croația, de la Agram (Zagreb) urmînd traseul Graz—Innsbruck—München, în capitala Bavariei pașaportul lui Tell fiind vizat la 11/23 ianuarie 1849 (B.A.R., Msse., Arh. Chr. Tell, I, Acte, nr. 4). Au mers apoi la Frankfurt pe Main, în vederea reintîlnirii cu Ioan Maiorescu, dar acesta plecase spre Viena și Triest, unde-l aștepta

leacu" sosea o semnificativă corespondență datată „Brașov, 26 ianuarie 1849”, purtind semnăturile revoluționarilor: C. Bolliac, Al. C. Goleșcu-Albu, R. C. Goleșcu, M. Arghiescu, G. Adrian, P. Cernătescu, D. Florescu, Gr. Iorănu, I. Magheru, Al. Manu, C. Podeanu, C. Serghiad³². Tell și apreciatul său colaborator erau solicitați de cei 12 militanți să intervină pentru încetarea disputei „deplorabile” ivite între Heliade și Ion Ghica, altfel „doi oameni scumpi cauzei naționale”, fiecare „ținând (...) la o patrie liberă (...) astfel cum tot românul bun și rațional dorește”³³. Orice confruntare privind conducerea emigrației revoluționare „nu e oportună”, considerau autorii demersului menit a contribui la întărirea unității mișcării naționale românești, peste vremelnice deosebiri de vederi privind mijloacele de luptă³⁴.

„Către Tell și Heliade la Paris” expedia Gheorghe Magheru o „lungă scrisoare” din Triest, la 10 februarie 1849. Spirit practic, echilibrat, fostul „căpitan general al trupelor de dorobanți și panduri” intervenea decisiv în dezbaterile care a urmat întrunirii desfășurate în capitala Franței la 21 ianuarie/5 februarie 1849³⁵. Organizatorul fostei tabere revoluționare de la Troian „se declara ferm împotriva ideii de a alege un singur cap al emigrației, plecând pentru o conducere colectivă, alcătuită din munteni și moldoveni reprezentați proporțional cu numărul populației fiecărui principat”³⁶. Gheorghe Magheru combătea „proiectul organizării a două comitete revoluționare, unul aparținând moldovenilor și celălalt muntenilor, socotind *impolitice și foarte imprudent de a recunoaște (...) două emigrații care (...) prin interesele lor omogene, prin legăturile lor de singe ar trebui să se confunde într-o singură emigrație română (...). Când o să înțelegem mai bine că numai o uniune nedestructibilă dă morală cit și materială între deosebitele trunchiuri ale arborelui român este condiție de viață a genii noastre?*”³⁷. Adresându-se lui Tell și Heliade, Gh. Magheru îi recunoștea de fapt ca fruntași ai mișcării naționale, exponenți ai orientării tactice adoptate în vremea revoluției, de evitare a „răfuiei cu otomanii”³⁸. Cuvintele „dure” la adresa Turciei, formulate anterior de D. Brătianu³⁹ cu acordul fratelui său, al lui C. A. Rosetti și I. Voinescu II⁴⁰, erau considerate imprudente. „N-ar fi fatală pentru cauza noastră această furioasă politică de a în-

Gh. Magheru (Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 264). În aceste condiții, Heliade, Tell, Christofi, Paleologu, Pleșoianu și Teulescu s-au deplasat la Bruxelles și „de pe pământul belgilor”, au trecut în Franța (I. Heliade-Rădulescu, *Suvenire și impresii ale unui proscris*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 38–39). La Paris au ajuns înainte de 24 ianuarie/5 februarie 1849 (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 69 și 215). Detalii privind acest itinerar, reconstituit integral pentru prima dată de noi, oferă capitolul trei din lucrarea *Pe urmele lui Christian Tell*, pe care am oferit-o spre publicare Editurii Sport-Turism, București.

³² B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S9/C, f. 1–2.

³³ Ibidem, f. 1r.

³⁴ Ibidem.

³⁵ La acea dată, în prezența altor 16 revoluționari români, Heliade și Tell „s-au înfățișat (...) ca trimiși plenipotenți din partea emigranților [aflați] în Transilvania și recunoscuți locotenenți [domnești], spre a lucra, în numele românilor, împreună cu colegul d-lor, d-l N. Goleșcu”. Doi participanți la „adunarea” respectivă, N. Crețulescu și C. A. Rosetti s-au împotrivit: „Noi nu recunoaștem ca șefi cărmuitori ai emigrației și ai cauzei românești pe cei trei aleși de emigrația din Transilvania, ci voim a face altă alegere”. În schimb, Șt. Goleșcu și I. Voinescu II au declarat că nu pot proceda „altfel decât a recunoaște alegerea făcută de un număr mai mare” de compatrioți. „De aceea — spuneau ei — recunoaștem persoanele alese [la Brașov], însă provizoriu, până ne vom înțelege cu emigranții din Transilvania, căci am socotit de cuviință că ar fi mai bine să avem un guvern compus dintr-o singură persoană (sic!), cu un consiliu de alți patru sau cinci” membri. Pe o poziție asemănătoare s-au situat și Al. G. Goleșcu-Negru, Gr. Grădișteanu, N. Pleșoianu, Al. Christofi, Al. Peleologu, P. Teulescu, I. Petrovici, G. Crețeanu, I. I. Filipescu, N. Ionescu și Gh. Gh. Magheru. „Prin urmare, s-au primit de capi ai emigrației (...) d-nii N. Goleșcu, I. Heliade și Chr. Tell, care vor lucra în cauza română” (George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 69–70).

³⁶ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 269–270.

³⁷ Ibidem, p. 269 (sublinierea celor doi autori).

³⁸ Ibidem, p. 270.

³⁹ Al. Crețianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, I, București, 1933, p. 136–171 (memoriul depus de D. Brătianu la Foreign Office, la 16 ianuarie 1849); Dumitru Vițcu, *Diplomații Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 163–166.

⁴⁰ C. A. Rosetti, *Jurnalul meu*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 266 (prezentarea întrunirii politice desfășurate în clădirea Bibliotecii Române din Paris la 6/18 februarie 1849).

jura pe toată lumea?", scria Gh. Magheru⁴¹, care avea în vedere reacția oficialilor britanici și constantinopolitani, nemulțumiți de „nuanța antiotomană” imprimată defnersurilor londoneze ale lui D. Brătianu⁴².

În fondul corespondenței lui Christian Tell, aflat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se păstrează o altă scrisoare ce ilustrează simțul politic dezvoltat al revoluționarilor care se pronunțau pentru continuitatea și unitatea mișcării naționale românești. Semnată de 17 militanți: C. Aristia, D. Bolintineanu, C. N. Filipescu, Gr. Ipătescu, I. Deivos, I. D. Negulici, B. Bălcescu, Al. Zane, Gr. Zossima, C. Duca, C. Giuvăra, G. Văleanu, G. Andronic, Chr. Marghiloman, I. Aricescu și P. Nenișor, prezenți la Caransebeș, la 17 februarie/1 martie 1849, scrisoarea respectivă, ajunsă la Tell prin intermediul lui Ștefan Goleșcu, reprezenta un răspuns dat tuturor colaboratorilor aflați la Paris, în legătură cu menținerea foștilor locotenenți domnești ca șefi ai mișcării de emancipare politică⁴³. O eventuală schimbare, provocată de acestiment, spirit de grup sau ambiții personale, arătau cei 17, ar îngreuna organizarea acestei mișcări în țară, unde poporul, „pătruns deplin de principiul (...) pe care s-a fundat Constituția” de la 1848 — „liberarea Patriei”, aștepta semnalul noii ridicări la luptă din partea celor trei investiți de mase, în iulie, la Filaret, cu supreme atribuții de stat⁴⁴.

Alte citeva scrisori, primite de Christian Tell și păstrate în același fond, datează din timpul misiunii sale diplomatice la Londra⁴⁵. Două dintre ele, trimise de lordul Dudley Coots Stuart⁴⁶, care sprijinise anterior activitatea lui D. Brătianu⁴⁷, au fost semnalate și citate fragmentar în monografia dedicată lui Tell⁴⁸. O a treia scrisoare, primită de la publicistul scoțian David Urquhart⁴⁹, este menționată într-un studiu apărut recent⁵⁰. Ca urmare ne rețin atenția epistolele semnate de C. Szulczewski, reprezentantul revoluționarilor poloni în capitala Marii Britanii.

În cea dintâi scrisoare, trimisă „D-lui G-ral Tell” la hotelul Panton, în ziua de 24 februarie/8 martie 1848⁵¹, Szulczewski oferea spre consultare, în vederea unor vizite protoco-

⁴¹ G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 231 (destinatar fiind considerat însă Al. G. Goleșcu-Negru; eroare corectată de Paul Cernovodeanu și Marian Ștefan, *Epistolar inedit Gheorghe Magheru*, în „Revista de istorie”, tomul 36, 1983, nr. 2, p. 192).

⁴² Arh. St. Craiova, fond personal Magheru, LXI bis/3, f. 1v (din scrisoarea lui Gh. Magheru către Alexandrina și Nițu Magheru, Paris, 28 februarie/12 martie 1849); *Unirea Principatelor și puterile europene*, Edit. Academiei, București, 1984, p. 43.

⁴³ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 24(1)/C, f. 1—2.

⁴⁴ Ibidem, f. 1v. Semnatarii scrisorii întrebau pe bună dreptate dacă „Cei (...) avințați [C. A. Rosetti și adepții lui — n.A.P.] ar avea mai mari merite?” (ibidem, f. 2v).

⁴⁵ Tell s-a deplasat la Londra împreună cu Heliade. Aveau misiunea de a înmîna oamenilor de stat britanici un nou memoriu, în locul celui predat de D. Brătianu. Textul noului memoriu, adresat de altfel și conducătorilor Austriei, Franței și Prusiei, a fost definitivat, după lungi discuții, la întrunirile din 6/18 februarie și 19 februarie/3 martie 1849, organizate tot la Biblioteca Română din Paris (C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 266—267). Documentul conținea o corelare „diplomatică”: autonomia „Provinciilor” (!?) Dunărene și integritatea Imperiului otoman, formulare ce nu poate fi înțeleasă decît în contextul european cînd reacțiunea cîștiga teren pe continent. În rest însă, documentul era clar: de-a lungul veacurilor, prin tratate (dar, adăugăm noi, și prin lupte) cu „Sublima Poartă”, puterea suzerană căreia îi plăteau tribut (ca răscumpărare a „păcii mahomedane” — n.A.P.), Moldova și Muntenia și-au păstrat independența administrativă și legislativă pînă la 1829; instaurarea protectoratului a afectat această independență, determinînd o firească mișcare antireglementară care a culminat cu revoluția pașnică din 1848, cînd sultanul a recunoscut „Constituția națiunii valahe”; a urmat ocupația otomano-țaristă, ce reprezenta „o violare flagrantă a drepturilor românilor, o ruină pentru Principate, o primejdie pentru siguranța generală a Europei”. În numele idealului păcii, statele moderne din centrul și apusul continentului erau solicitate să medieze la Dunărea de Jos, să determine retragerea trupelor străine de ocupație din cele două țări române. (*Anul 1848*, V, p. 761—762).

⁴⁶ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 34(1—2)/CI.

⁴⁷ Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, Edit. Politică, București, 1965, p. 84.

⁴⁸ Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 63—64.

⁴⁹ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 6/CII, f. 1r.

⁵⁰ Cornelia Bodea, *David Urquhart, Principatele și mișcarea națională română*, în culegerea de studii *Unirea Principatelor și puterile europene*, p. 43.

⁵¹ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 36(1)/CI, f. 1—2.

lare, o listă a membrilor parlamentului britanic, în frunte cu lordul Edward Stanley⁵², conte de Derby, exponenț al partidului protecționist⁵³ și al „claselor respectabile din nordul Angliei”⁵⁴. Diplomatul polon menționa, totodată, numele altui parlamentar britanic, W. L. Birkbeck⁵⁵, care publicase o „broșură în favoarea Principatelor Române după duhul și interesele englezilor”⁵⁶. Un exemplar al acestei broșuri ajungea la Christian Tell odată cu a doua scrisoare expediată de C. Szulcowski, la 26 februarie/10 martie⁵⁷: Prin această ultimă corespondență, generalul Tell era informat despre sprijinul acordat cauzei românești de lordul Beaumont și de contele polon Wladislaw Zamojski, aflat atunci la Londra⁵⁸. Știrca cea mai importantă, însă, era aceea privind audiența de o oră, fixată pentru dimineața următoare, la reședința oficială a lui H. J. T. Palmerston, ministrul de externe englez care — „sfidînd dorințele reginei Victoria și ale prințului Albert” — manifesta simpatie „față de victimele tiraniei” habsburgice și țariste, atitudine ce făcuse ca popularitatea șefului diplomației britanice să fie „mare în țară, considerabilă în parlament, mică în guvern, inexistentă la curte”⁵⁹. Cu toate acestea, prin lordul Palmerston, Anglia trebuia atrasă de partea cauzei românești. Cel mai important stat modern, care cunoștea atunci o primă „decadă victoriană de politică liniștită și de prosperitate zgomotoasă”⁶⁰, un stat animat de un puternic „simțămînt liberal”⁶¹, era solicitat, asadar, a sprijini „țara” foștilor locotenenți domnești. „S-o sprijine în numele justiției” internaționale, în concordanță cu tratatele încheiate de voievozii Moldovei și Munteniei cu Imperiul otoman, tratate care garantau „drepturile (...) frumoase” ale Principatelor Române, „străvechiul” drept de a adopta legi „folositoare”. Practic, păstrînd pentru acea etapă suzeranitatea Porții, se cerea desființarea protectoratului țarist, se revendica retragerea trupelor străine care ocupaseră țăările române după ce cabinetul din Petersburg „încriminase mișcarea valahă = revoluția română de la 1848] de comunism”⁶².

Corespondența lui Christian Tell atestă numai data întîlnirii cu Palmerston. Nu oferă detalii despre această acțiune diplomatică desfășurată la 27 februarie/11 martie 1849. Faptul că, la acea dată, ministrul de externe britanic a manifestat „vîiu interes” pentru cauza românilor este consemnat într-o scrisoare trimisă de Heliade lui Gh. Magheru, scrisoare redactată în prezența lui Tell⁶³. Mărturiile lui Heliade, alte izvoare contemporane și unele contribuții istoriografice ulterioare evidențiază, totodată, ecoul audienței respective⁶⁴.

⁵² Ibidem, f. 1r.

⁵³ G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Edit. Științifică, București, 1975, p. 716.

⁵⁴ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 36(1)/C1, f. 1v.

⁵⁵ George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 71. Broșura publicată de W. L. Birkbeck a fost împărțită „între membrii camerelor și prin toate cetățile comerciale” (*ibidem*). Ea a fost utilizată ulterior de întemeietorii socialismului științific. Cf. Cornelia Bodea, *Karl Marx despre românii. Restituiri și date noi*, în „Revista de istorie”, tomul 29, 1976, nr. 1, p. 21 și urm.

⁵⁶ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S 36(2)/C1, f. 1r.

⁵⁷ Ibidem, f. 1v—2v. Pentru prima dată, am comentat această corespondență într-un referat prezentat ca doctorand, în 1975, la Facultatea de Istorie din București, sub îndrumarea regretatului profesor universitar Vasile Maciu. Era de fapt un prim capitol din teza intitulată *Mișcarea socială și națională românească în anii 1849—1854*.

⁵⁸ G. M. Trevelyan, *op. cit.*, p. 722—723.

⁵⁹ Ibidem, p. 734.

⁶⁰ Ibidem, p. 735.

⁶¹ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 46—47.

⁶² George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 71, scrisoarea lui Heliade către generalul Magheru, Londra, 3/15 martie 1849, scrisoare la sfîrșitul căreia se consemna: „Amicul Dnui tale [nu Dumitrache!] Tell te îmbrățișează și te dorește” (*ibidem*, p. 72).

⁶³ Atitudinea manifestată de Palmerston cu prilejul audienței a fost confirmată în eco-lanele gazetei „Glob”, coordonată de el. Concomitent, articole favorabile principatelor Moldova și Muntenia au apărut în ziarul „Times”, presa engleză publicînd totodată nota prin care D. Brătianu „retracta cele scrise întru supărarea turcilor” (*ibidem*, p. 71). Ca urmare, ambasadorul otoman Mehmet-pașa a considerat pe Heliade și Tell „bineveniți” la Londra, unde cîțiva parlamentari pregăteau o dezbatere oficială privind retragerea trupelor străine din Țările Române. Interpelarea a avut loc la 8/20 martie 1849, autorul ei fiind lordul Dudley Coats Stuart, care s-a pronunțat pentru evacuarea Principatelor Dunărene de trupe otomane și țariste, dar cu menținerea integrității Imperiului otoman. În favoarea acestor propuneri au vorbit: sir Harry Verner, D. Urquhart, I. O’Connel, Austey și I. A. Smith; contra, numai Disraeli, Cf. Al. Cretzianu, *op. cit.*, 1, p. 174—175; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 84; Cornelia Bodea, *David Urquhart, Principele și mișcarea națională română*, în *loc. cit.*, p. 43—44.

Deocamdată nu cunoaştem corespondenţa lui Christian Tell referitoare la acţiunile politice realizate de el în aceeaşi perioadă: vizita la ministrul de externe al Franţei, Edmond Drouyn de Lhuys⁶⁴ şi trimiterea memoriului românesc la reşedinţa preşedintelui parlamentului german⁶⁵. La fel stau lucrurile şi în legătură cu încercarea infructuoasă de a întregi acest dialog diplomatic la Constantinopol, unde Tell s-a deplasat împreună cu N. Goleşcu şi Heliade, la recomandarea ministrului francez sus menţionat⁶⁶, dar mai ales datorită indemnurilor insistente date de Al. G. Goleşcu-Negru⁶⁷.

Se păstrează, în schimb, o scrisoare din perioada ulterioară odiseei pe Mediterană şi Marea Egee⁶⁸. Este vorba de răspunsul căpitanului parisian J. Robert, în legătură cu vizita pe care generalul român urma a o face peste două zile, în 11/23 mai 1849, dimineaşa, la titularul Ministerului de Război al Franţei⁶⁹. Această vizită protocolară avea să fie ultima acţiune oficială pe care o îndeplinea Christian Tell; în ziua următoare, 12/24 mai, cu prilejul adunării revoluţionarilor români din capitala Franţei, el a demisionat din conducerea miş-

⁶⁴ Datorită posibilităţilor financiare limitate, Tell şi Heliade au părăsit capitala Angliei la 4/16 martie 1849. Au revenit la Paris, unde „vestea despre primirea (...) la Londra ajunsese, după cum se părea, înaintea sosirii” lor (I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 49). Şi astfel, dacă anterior, timp de trei săptămâni, Drouyn de Lhuys evitase primirea exponenţilor naţiunii române, de această dată, după ce cabinetul britanic dăduse un „indemn liniştitor”, şeful diplomaţiei franceze însuşi i-a invitat pe foştii locotenenţi domneşti de la Bucureşti. Abia acum, aceştia au înmănat ministrului de externe al Franţei memoriul românesc realizat anterior, la 26 februarie 1849; documentul este semnat de mai mulţi revoluţionari, numele lui Tell fiind trecut primul. Cf. *Documente primitoare la Istoria Românilor* culese de Eudoxim Hurmuzaki, vol. XVIII. *Correspondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1847–1851)*. Publicate după copile Academiei Române de Nerva Hodoş, Bucureşti, 1916, p. 123.

⁶⁵ *Anul 1848*, V, p. 762.

⁶⁶ Spre surprinderea lui N. Goleşcu, Heliade şi Tell, Drouyn de Lhuys le-a comunicat, că noul guvern al Franţei nu poate îndeplini angajamentul „ministerului Lamartine”, că „afacea” Moldovei şi Munteniei constituia o afacere de dezbatut între Rusia şi Turcia” (?), deci emisarii români să se deplaseze la Constantinopol. Ministrul de externe francez s-a „gîndit” să ofere „drumul gratuit pînă acolo”, dar guvernul său, „potrivit cu noua stare de lucruri nu mai putea dispune de asemenea mijloace” (sic!). I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 51–52.

⁶⁷ Diana Cristev, A. G. Goleşcu către Tell şi Eliade, în „Manuscriptum”, Bucureşti, IV (1973), nr. 2, p. 39–42; Anastasie Iordache, *Goleşti. Jocul şi rolul lor în istoria României*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 153–154.

⁶⁸ La 14/26 martie 1849, Tell, Heliade şi N. Goleşcu erau prezenţi în Marsilia, venind de la Paris. Patru zile mai târziu, însoţiţi de zece cărturari francezi, între care şi profesorul Dufour, fost director al gimnaziului din Craiova, s-au imbarcat pe vasul „Rhamsès”. Au traversat Marea Ligurică şi, cu prilejul escalii pe Insula Corsica, au vizitat „Ajaccio, leagănul marelui căpitan al secolului”, Napoleon Bonaparte. Primul lor periplu mediteranean a fost întrerupt de scurte opriri la Trapani (Sicilia), în La Valletta (Malta) şi Pireu (Grecia). Au navigat apoi printre insulele egeene şi au debarcat vremelnice în Asia Mică, la Smyrna, unde un trimis de la Constantinopol le-a comunicat să rămână pe loc. Sosirea revoluţionarilor români în capitala Imperiului otoman era împiedicată de prezenţa acolo a generalului P. H. Grabbe, solul ţarului Nicolae I, în vederea aderării Înaltei Porţi la Convenţia de la Balta Liman. Foştii locotenenţi domneşti s-au îndreptat totuşi spre Constantinopol, unde au ajuns în 2/14 aprilie 1849 (Cf. George Potra ş.a., *op. cit.*, p. 215–216). La recomandarea generalului Jacques Aupick, ambasadorul Republicii Franceze, Heliade şi Tell au rămas la bordul vaporului „Rhamsès”, unde au fost vizitaţi de alţi 20 revoluţionari moldoveni şi munteni, retraşi din Transilvania, şi care, datorită aceluiaşi sol ţarist, ce solicitase arogant arestarea lor, se îndreptau acum spre lagărul de la Brussa. Pentru a nu avea aceeaşi soartă, Tell, Heliade şi N. Goleşcu, singurul care coborise pe ţarm pentru o întâlnire cu Suleiman paşa, s-au reintors în Franţa cu acelaşi vapor. Însuşi generalul Aupick le-a oferit „treccera gratuită pînă la Marsilia”, unde au ajuns nu pe „Rhamsès”, naufragiat lângă Trapani, ci pe fregata britanică „Udine”, care transporta membrii guvernului revoluţionar sicilian, alungaţi de regele Ferdinand al II-lea de Bourbon. Şi astfel, după „o călătorie lungă şi neplăcută, de mai bine de treizeci de zile”, pe „traseul bipolar Occident–Orient”, N. Goleşcu, Heliade şi Tell reveneau la Paris, prin Avignon şi Lyon, la începutul lunii mai 1849 (Detalii la I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 53–123).

⁶⁹ B.A.R., Corespondenţă, fondul Christian Tell, S. 25/Cf.

cării naționale, lăstnd mai tinerilor săi colaboratori posibilitatea să se descurce în labirintul diplomației europene⁷⁰. Tell rămânea un om al acțiunii insurecționale, dar momentul declanșării unei asemenea acțiuni întârzia. În plus, generalul revoluționar de odinioară era, în iunie — august 1849, preocupat de starea familiei sale numeroase, despre care auzise, indirect, știri deloc încurajatoare^{71, 4}.

De la 8/20 februarie nu primise scrisorile Tarsei Tell. Aflăm aceasta dintr-o epistolă datată „Paris, 27 Rue Lepeletier, 2/14 septembrie 1840”, pe care militantul o trimitea soției sale „la Brașov, acolo unde o lăsase când a plecat din Transilvania”, în noiembrie 1848. Expeditorul menționa că va pleca din Paris după ce va primi vești de la familia sa, Tarsia fiind rugată să răspundă neîntârziat, cu „antet în limba franceză”, la adresa precizată și pentru persoana ce semna cu un cunoscut pseudonim, D. Petalla⁷².

Reluarea dialogului epistolar familial este atestată și de scrisoarea pe care Christian Tell o trimitea din Paris, la 10/31 octombrie 1849, vărului său din București, Constantin Ștefănescu, fost ofițer al „miliției pămîntene” și fost cîrmuitor al județului Vlașca⁷³.

Relativa liniște sufletească resimțită de Christian Tell după ce a aflat că soția și copiii erau tot la Brașov, liberi, a fost perturbată de tristul episod în urma căruia N. Bălcescu, sosit și el la Paris, l-a provocat la duel. Militar cu experiență, Tell a avut tăria să refuze⁷⁴. Totodată a refuzat participarea la noile întruniri organizate de tinerii care-l criticau adesea pe nedrept. De pildă, n-a răspuns invitației lui Alexandru Paleologu, din 13/25 noiembrie 1849, privind prezentarea la întrunirea fixată peste trei zile⁷⁵. Asemănător a procedat în decembrie 1849 și în primele luni ale anului 1850⁷⁶. S-a limitat la corespondența cu Ștefan Golescu⁷⁷, Grigore Grădișteanu⁷⁸ — ambii aflați tot în Franța — și cu Gheorghe Magheru⁷⁹, retras atunci la Viena. Pentru Tell, cei trei rămăseseră statornici colaboratori revoluționari, personalități caracterizate prin integritate morală și realism politic.

În mai 1850, Christian Tell încheiase pregătirile necesare părăsirii Franței. Datorită faptului că intrarea în Muntenia și Moldova îi era interzisă de autoritățile țariste⁸⁰, iar în Transilvania, de cele habsburgice⁸¹, a hotărît să se stabilească în insula Chios. Deducem aceasta dintr-o corespondență primită de la Ioan Curie, un moldovean foarte cunoscut militanților munteni și ardeleni din vremea pregătirii și desfășurării revoluției române unitare⁸². Semnatarul anteriorului legămint secret intitulat „Prinipiile noastre pentru reformarea Patriei”, luptătorul unionist care semna „fratele și amicul sincer” al lui Tell, adresa acestuia înflăcărata urare „Vive la Democratie Xiote”, simbol al „potrivirii de idei” și de sentimente⁸³. La proxima plecare din Paris se referea însuși Christian Tell într-o corespondență către Harbu Iscovescu, căruia îi mulțumea pentru portretul realizat, regretînd că nu-l poate îmbrățișa înaintea plecării spre Orient. Prestigiosul pictor era însă rugat „să păstreze amicitia cu care l-a onorat pe Tell”⁸⁴.

Etaple călătoriei din Franța pînă în insula Chios, cu opriri la Atena și Smyrna, sînt cunoscute din monografia închinată lui Tell⁸⁵. Adăugăm faptul că a pornit de la Paris însoțit de N. Pleșoianu, banii necesari deplasării fiind dați de Heliade din fondurile primite de

⁷⁰ C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 275—276.

⁷¹ G. Fotino, *op. cit.*, II, p. 249; Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 64.

⁷² B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 13/CI.

⁷³ Arh. St. București, fondul Christian Tell, nr. 55 (scrisoarea de răspuns a lui C. Ștefănescu, București, 12/24 decembrie 1849).

⁷⁴ Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 65—66.

⁷⁵ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 9/CI (era adresată și lui N. Pleșoianu).

⁷⁶ C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 283, 289. În acea perioadă, conducerea mișcării naționale românești a fost atribuită unui comitet alcătuit din I. Ghica, G. Magheru, N. Bălcescu, C. A. Rosetti și D. Brătianu. Primul a refuzat însă exercitarea mandatului.

⁷⁷ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 24(2)/C, f. 1—2.

⁷⁸ B.C.S., fondul St. Georges, CCC/5, nr. 7.

⁷⁹ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 33(3—4)/C; scrisorile din 16/28 decembrie 1849 și 7/19 aprilie 1850, prin care Magheru răspundea epistolelor trimise de Tell la 26 noiembrie/8 decembrie 1849 și 24 martie/5 aprilie 1850.

⁸⁰ Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 64.

⁸¹ Arh. St. București, Microfilme, Austria, r. 109, c. 849.

⁸² Adrian Pascu, *op. cit.*, p. 1136, n. 110.

⁸³ B.A.R., Corespondență, fondul Christian Tell, S. 39/C (f. 1., f.d.).

⁸⁴ Ibidem, S. 41(1)/CI; scrisoare datată 4/16 mai 1850.

⁸⁵ Anastasie Iordache, Constantin Vlăduț, *op. cit.*, p. 68—69.

la Brussa⁸⁶. De asemenea, din capitala Greciei, Christian Tell a corespondat cu Tarsița, cu Heliade Rădulescu, Grigore Grădișteanu, Nicolae și Ștefan Golescu. Majoritatea scrisorilor schimbate aveau semnificație politică, ele conținând referiri la activitatea lui V. Alecsandri, N. Bălcescu, G. Barițiu, A. G. Golescu, A. T. Laurian, G. Magheru, V. Mălinescu, I. Popasu; la sprijinul acordat mișcării naționale românești de Eugène Carpentier, Dufour, Dupré, Sébasti Rhéal, Grecca de Thunenberg și alți oameni ai epocii, care apreciaseră lupta pentru „înființarea Daciei Mari”⁸⁷. Totodată, una dintre scrisorile lui Heliade către Tell evidențiază posibilitatea colaborării dintre Ion Ghica și renumitul conducător al revoluției ungare, Kossuth Lajos, în vederea luptei comune pentru progresul și pacea popoarelor din Europa centrală și răsăriteană⁸⁸. În altă ordine de idei, corespondența cu Gr. Grădișteanu reliefa o latură mai puțin cunoscută a activității lui Christian Tell — contribuția la valorificarea tezaurului istoric național⁸⁹, aspect pe care îl vom analiza cu alt prilej.

Adrian T. Pascu

⁸⁶ George Potra ș.a., *op. cit.*, p. 255. Tell a primit 300 franci, iar Pleșoianu — 200; diferența până la 708 franci a rămas în posesia lui Heliade.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 105.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 91.

⁸⁹ B.C.S., fondul St. Georges, CCC/5, nr. 3—4.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ANTECEDENTELE MĂNĂSTIRII BRÂNCOVENEȘTI DE LA SÎMBĂTA DE SUS

Manifestarea solidarității naționale a românilor sub haina confesiunii în lunga confruntare care urmărea excluderea lor din viața politică a Transilvaniei, a investit așezămintele ortodoxe cu funcții majore în apărarea și menținerea ființei naționale, în întreținerea și permanentizarea unor legături strinse cu statele românești extracarpătice.

Din perspectiva acestor realități, Țara Făgărașului se detașează printr-o poziție deosebită, conferită înaintea de toate de condiția de punte de legătură între teritoriile românești de la nord și sud de Carpați¹.

Zonă geografică cu o pregnantă individualitate, cu o populație românească omogenă, Țara Oltului a păstrat de-a lungul întregului ev mediu structuri și instituții similare celor din Țara Românească, genetic legate de acestea, situație generală desigur de îndelungată stăpînire a statului muntean la nord de Munții Făgărașului².

Nealterarea cadrului socio-politic românesc chiar și după impunerea unor realități noi, cu începere din a doua jumătate a secolului al XV-lea, trebuie făcută răspunzătoare de dezvoltarea unei vieți monahale de o factură și de o densitate neîntîlnite. Documentele veacului al XVIII-lea înregistrează 36 de mănăstiri ortodoxe în Țara Făgărașului, raportarea lor la cele circa 70 de sate existente oferind un coeficient foarte ridicat³.

Tentațiile autorităților imperiale de a impune românilor transilvăneni unirea cu Roma au declanșat o serie de reacții și mișcări de rezistență în cadrul cărora mănăstirile au jucat un rol decisiv⁴. Acestea constituie și motivul care l-a determinat pe generalul Buccow să dispună distrugerea tuturor mănăstirilor din Țara Făgărașului în vara anului 1761⁵. Explică însă accentuarea conflictelor confesionale la începutul secolului al XVIII-lea imaginea, surprinzătoare la o primă impresie, a acestei rețele dense de așezăminte? Cu toate că faptul în sine nu trebuie neglijat, există, credem, suficiente temeiuri pentru a afirma că ne aflăm în fața unei „explozii” a informației și nu a numărului ctitoriilor.

Mănăstirile din Țara Făgărașului, situate în locuri retrase, erau lăcașuri modeste ca proporții și ca înzestrare materială. Fiind lipsite de domenii considerabile, caracteristice în alte zone, ele au ocolit aproape în întregime interesul documentelor de dinaintea secolului al XVIII-lea rămînînd în conul de umbră creat de neînplăcarea lor în segmentele social-economice ale vieții provinciei⁶. Informațiile care să reflecte antecedente ale unor mănăstiri cunoscută în veacul aintit sînt deci puține, uneori nesigure și de regulă tangențiale.

¹ D. Prodan, *Doieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI — XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VI, 1963, p. 161 și urm.; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Editura Academiei, București, 1983 cu bibliografia.

² Prodan, *op. cit.*, p. 170; N. Nistor, *Ducatul Amlașului și Făgărașului, punți de legătură cu Țara Românească în evul mediu*, în „Mitropolia Ardealului”, 1978, nr. 7 — 9, p. 468 — 475.

³ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 75 — 101.

⁴ Stoicescu, *op. cit.*, p. 124—126 și bibliografia.

⁵ I. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, p. 608: „Monasteria ubique comburantur Ligneae; Lapidea destruantur”.

⁶ A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron, Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1766*, Blaj, 1902, p. 331—334.

În rîndul acestora se înscrie probabil mănăstirea de la Scorei. Într-un document provenind de la Mircea cel Bătrîn, păstrat doar sub forma unei copii în limba latină din secolul al XIX-lea, satul Scorei este dăruit boierilor Stanciul egumenul și fratelui său Călin, fără a se face însă vreo referire directă la existența mănăstirii.⁷ Un boier cu acest nume și mai mulți urmași ai lui apar destul de frecvent în documentele din secolele XVI–XVII, dar mănăstirea este atestată în mod explicit abia în anul 1748, ce-i drept era acum una dintre cele mai importante din Țara Făgărașului după numărul călugărilor și al averii deținute.⁸

O informație care ar putea fi pusă în legătură cu existența unei mănăstiri și în hotarul satului Arpașul de Sus încă de la începutul veacului al XVII-lea se găsește în raportul privind revizuirea preoților români de pe domeniile Făgăraș, Comana și L'orumbac din anul 1647. În localitatea menționată este înregistrat preotul ortodox Aldea despre al cărui părinte, preot și el înainte vreme, se precizează că s-a călugărit fiind acum foarte bătrîn.⁹ O mănăstire din Arpașul de Sus, construită pe proprietatea familiei Teleki, apare în documente începînd din deceniul al 5-lea al secolului al XVIII-lea.¹⁰ Teromonahul schitului, Amfilochie, notează, la 9 ianuarie 1749, pe un Minei că acesta a fost cumpărat de popa Aldea cu 20 de zloți de la Ion Suma din Cîrța.

Pe un teren mai sigur ne aflăm în privința celei mai importante dintre mănăstirile făgărașene: clitoriia brîncovenească de la Simbăta de Sus. Așezămîntul s-a bucurat de numeroase abordări sub toate aspectele, cultural, religios, artistic¹¹, permițîndu-ne să ne rezumăm la acele cîteva observații care pot arunca o lumină nouă asupra antecedentelor cunoscutelor ctitorii domnești.

Cel mai recent studiu închinat istoriei mănăstirii fixează momentul ridicării ei în jurul anului 1700¹². Autorul respinge ca nefondate presupunerile mai vechi care încercau să coboare începuturile ei în perioada dobîndirii de către vornicul Preda Brîncoveanu a satului Simbăta de Sus¹³. Totuși, există în documentele vremii unele informații care au ocolit pînă în prezent atenția cercetătorilor și care dovedesc cu siguranță că începuturile vieții monahale la Simbăta de Sus se plasează cu cel puțin un veac înaintea construirii mănăstirii de către domnitorul Constantin Brîncoveanu.

În urbariul satelor Breaza și Simbăta de Sus din 14 august 1632, în legătură cu regimul apelor celei din urmă localități găsim următoarea însemnare: „*Au și o apă curgătoare foarte bună care în ungurește se cheamă apa Mănăstirii din Simbăta*”¹⁴. Claritatea termenilor ce formează hidronimul nu lasă loc nici unei îndoieli în privința interpretării informației. Avînd în vedere intervalul de timp care a fost necesar pentru formarea acestui hidronim, se poate presupune că mănăstirea ființa cel puțin din primii ani ai secolului al XVII-lea, dar nu este exclus ca începuturile ei să fie și mai vechi.

Într-un alt urbariu, întocmit peste 5 ani, știrile privind mănăstirea devin și mai concludente. În satul Simbăta de Sus, printre preoții români este înscris și popa Albul despre care se specifică: „*Are casa și boieritul pe partea lui Nemeș Thamas, despre care însă nîl produsit. Și el s-a făcut călugăr și se spune că locuiește cînd aici, cînd la mănăstire. absens. Popa Slaamon. Similiter*”¹⁵.

⁷ D.R.H., D., p. 127–129.

⁸ Meteș, op. cit., p. 96–97.

⁹ *Urbările Țării Făgărașului*, I., ed. D. Prodan, L. Ursuțiu și M. Ursuțiu, Ed. Academiei, București, 1970, p. 839.

¹⁰ Meteș, op. cit., p. 76.

¹¹ N. Stoicescu, *Mănăstirea Brîncoveanu din Simbăta de Sus. Un simbol al legăturilor religioase și culturale dintre Transilvania și Țara Românească*, „Mitropolia Ardealului”, XXXI (1986), nr. 1, p. 77–94 și nr. 2, p. 208–226.

¹² *Ibidem*, p. 208–209.

¹³ Bunea, op. cit., p. 335.

¹⁴ *Urbările...*, I, p. 304: „*Foljo vizekis igen szep vegion, melljet magtarul Szombatffalvi Clostrum vizenek hinak*”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 549: „*Popa Albul. Az Nemes Thamas reszen vagion haza es Boyersaga, kiröl mind az altal níl produsit. Ez is kalugyerre leölt, hul itt, hul a Clastronban mongiak hogy jakik. absens. Popa Salamon. Similiter*”.

„Cu prilejul revizuirii preoților români de pe domeniile Făgăraș, Comana și Porumbac din 3 iunie 1647, despre același preot Albul informațiile sînt similare celor înregistrate înainte cu un deceniu: „Papa Albul. Și el locuiește pe o seste iobăgească, el însuși fiind iobag; stă pe partea Doamnei (= văduvei) lui Nemes Thamas cînd este în sal, căci cel mai adesea sta la mănăstire”¹⁶.

Documentele prezentate certifică deci existența unei mănăstiri ortodoxe la Sîmbăta de Sus, foarte probabil chiar pe locul viitoarei ctitorii domnești, ale cărei începuturi preced cu cel puțin o jumătate de veac chiar și intrarea satului în stăpînirea familiei Brîncoveanu la începutul celui de al doilea jumătăți a secolului al XVII-lea¹⁷.

Aceste antecedente constituie un nou suport pentru informația transmisă de Paul de Alep, suspectată pînă în prezent tocmai datorită absenței unor confirmări interne. Cu ocazia vizitei făcute lui Preda vornicul în vara anului 1657, cunoscutul călător nota: „El clădește acum o mănăstire în Ungaria, căci craiul îl iubește mult și îl numește tată și se crede că stăpînește multe moșii în această țară”. Singura stăpînire a vornicului în Transilvania era cea de la Sîmbăta de Sus¹⁸.

Protejarea românilor și a ortodoxiei din Țara Făgărașului de către marele dregător muntean transpare și din raportul asupra vizitațiunii canonice a preoților români din 1658. La Sîmbăta sînt cercetați doar doi preoți, subliniindu-se că: „Din partea domnului Preda vornicul nu s-au prezentat nici preoți și nici jurați.”¹⁹

Nu putem ști cu precizie în ce anume a constat intervenția lui Preda Brîncoveanu la mănăstirea Sîmbăta și nici dacă a reușit să o finalizeze avînd în vedere apropiatu-i sfîrșit²⁰. Nu este exclus să fi intenționat ridicarea unei biserici de piatră în locul celui de lemn care va fi existat. Numai organizarea unor cercetări arheologice a monumentului ar putea răspunde la aceste întrebări.

Lukacs Antal

COLOCVIU DE ISTORIE ROMÂNÓ-UNGAR

Institutul „Europa” din Budapesta și Societatea culturală „Europa Centrală” au organizat la Budapesta dezbaterile științifice intitulate *Probleme istorice ale conviețuirii româno-maghiare* (26—27 aprilie 1991). După o lungă și nefastă perioadă de întrerupere aproape totală a legăturilor istoriografice româno-ungare și chiar de aprinse polemici, marcate de presiunile politice ale fostelor regimuri comuniste din cele două țări, aceasta a fost prima întîlnire mai amplă, care a reunit o serie de istorici din România și Ungaria. Prof. Glatz Ferenc, directorul Institutului „Europa” și director al Institutului de istorie al Academiei Maghiare, a subliniat în cuvîntul de deschidere semnificația întîlnirii în noile condiții, de libertate, faptul că „răspunderea e mult mai mare în libertate”, precum și necesitatea stringerii legăturilor dintre istoricii români și maghiari, a continuării unor dezbateri cît mai ample — „chiar cît mai ascuțite” — care să poată contribui la clarificarea și aprofundarea cunoașterii reciproce. „Istoricul și trecutul comun” (Szász Zóltan), „Rolul Transilvaniei în Regatul medieval ungar” (Engel Pál) au fost referatele principale ale gazdelor, susțînte de cei doi directori adjuncți ai Institutului de Istorie. Colegii din țara vecină au mai prezentat comunicările: „Între mituri și modele — Transilvania în 1848—1849”, de Miskolczy Ambrus și „Învățăminte din modul în care a fost receptată lucrarea „Istoria Transilvaniei”, de Barta Gábor. Din România au fost prezenți la această reuniune 13 istorici — de la București, Cluj și Brașov —, cu 11 comunicări; „Profesionalism și responsabilitate în cercetarea arheologică”, (Radu Popa), „Despre un manuscris din sec. al XVIII-lea — «De ducibus Valachiae»” (Andrei Pippidi), „Noi categorii religioase și etnice în cercetarea nobilimii din Transilvania medievală” (Adrian Rusu), „Sași din Cluj în sec. al XVII-lea” (Paul Binder), aspecte ale relațiilor româno-maghiare și ale conviețuirii populare în sec. al XIX-lea (comunicări de Egyed Akos, Báthory Lajos, Victor Neumann),

¹⁶ Ibidem, p. 832: „Papa Albul. Ezis paraszt funduson lakik, magais jobbagybol alto ugyan Nemes Tamásné Asszonyom reszen lakik, mikor az faluban vagion, mivel gyakorlab az Clastromba lakik”.

¹⁷ Stoicescu, Mănăstirea Brîncoveanu..., p. 223—224.

¹⁸ Călători străini despre Țările Române, VI, ed. M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, București, Ed. St. și Enc., 1976, p. 216.

¹⁹ Urbaniile..., II, p. 200: „Praeda Vornik uram resziröl sem papok, sem penigh esküttek nem compareallak, quibus inducti respectibus et quo moti spiritum nescitur”.

²⁰ Constantin Brîncoveanu, red. P. Cernovodeanu, Fl. Constantiniu, Ed. Academiei, București, 1989, p. 76.

„Tratatul maghiaro-român de la Blaj, 1872” (Simion Retegan), „Naționalitățile din România după cel de-al doilea război mondial” (Deinény Lajos), „Rolul de azi al imaginii inamicului în raportul româno-maghiar” (Gáll Ernő), „Considerațiuni introductive pentru scrierea unei noi istorii a relațiilor româno-maghiare” (Alexandru Porțeanu). La discuții au participat și alți istorici din cele două țări — prof. Bája L., Dan Berindei, Székely Gy, Csetri Elek — precum și autorii sus-menționați, fiind prezenți și alți specialiști, studenți ș.a. Rolul de moderator a revenit doamnei Péter Katalin, iar cuvântul de încheiere a fost rostit de istoricul Hunák Péter, care a insistat asupra importanței istorice majore a ameliorării considerabile a relațiilor reciproce, asupra misiunii ce revine în acest sens științei istorice.

Rolul activ și deloc ușor al istoricului în direcția „reconcilierii istorice” româno-maghiare și româno-ungare constituie o *componentă certă a edificării europene în plină elaborare*. Complexitatea, dificultatea și riscurile polemice ale unor teme rezultă din simpla lectură a titlurilor. Disențile au învederat caracterul nociv al cultivării ipocriziei, necesitatea *sincerității, bunei credințe și adevărului* în relațiile noastre, care nu se pot realiza decît prin *exercițiul constant și onest al criticii științifice constructive, reciproce*. Diversitatea de opinii nu numai că poate și trebuie acceptată ca o realitate absolut obiectivă, dar ea constituie chiar o premisă universală a progresului cunoașterii și a mai bune înțelegeri a trecutului și prezentului nostru comun. Spiritul echilibrat în formularea aprecierilor a caracterizat în ansamblu recentul coloeviu.

Comunicările istoricilor din România au fost bine apreciate de cei prezenți. Referirile critice la polemicele din trecut au fost frecvente, uneori chiar insistente, subliniindu-se caracterul depășit al polemicilor dăunătoare. Istoricii din Ungaria, deși au avut un număr mai mic de comunicări față de oaspeții lor, au prezentat oarecum mai structurat cîteva aprecieri și poziții de o pondere istoriografică deosebită — referitoare mai ales la evul mediu și începutul epocii moderne —, dintre care unele formează obiectul unor deosebiri de vederi importante între cercetătorii din cele două țări. În mod obiectiv, ele nu au putut fi soluționate cu acest prilej, fiind necesar acel climat științific în care analiza lor riguroasă, calmă, fără teze preconcepționale, să poată contribui la apropierea pozițiilor. S-a subliniat de mai multe ori în cursul reuniunii, că participanții nu constituie două „delegații oficiale”, ci cadrul unor *dezbateri libere*, animate de dorința conlucrării. Deosebiri de vederi au existat și între unii istorici din România. S-a putut de asemeni percepe o anumită sensibilitate, uneori prea mare, de ambele părți, față de anumite mențiuni critice referitoare la unele probleme istorice, dar trebuie să admitem că sintem și în acest domeniu încă abia la începutul unui drum nou, pe care dorim să ne angajăm împreună și pe care *trebuie să ne asumăm în toate privințele responsabilități comune, reale*, tocmai ca o garanție a *demnității* fiecăruia. Colegii maghiari și-au dat seama de unele deficiențe organizatorice (istorici români cu preocupări în domeniu care nu au știut despre această reuniune, alții — inclusiv maghiari — care au absentat ș.a.). Desigur că din dorința perfect explicabilă a unor dezbateri libere, tematica propusă de participanți nu a putut acoperi aria extrem de întinsă a genericului reuniunii. Prezența noastră în capitala țării vecine cu prilejul unei documentări științifice precedente sesiunii menționate a contribuit și la conturarea unor perspective pentru reluarea activității *Comisiei mixte româno-ungare de istorie*, cadrul instituțional specializat, de la care se pot spera rezultate mai bune în viitor cei mai competenți cunoscători ai istoriei sînt istoricii și este de dorit ca istoria să nu mai fie manipulată în scopuri politice. Dezbaterile istoriografice și amplificarea legăturilor cultural-științifice pot contribui la consolidarea fundamentelor noi ale perspectivelor europene care apropie popoarele, înțelegerea și colaborarea româno-maghiară reprezentînd un act de civilizație contemporană și de cultură umanistă în viața celor două națiuni.

Alexandru Porțeanu

NICOLAE STOICESCU, *Constantin Șerban*, Edit. Militară, București, 1990, 135 p.

Într-un an sărac în publicarea de lucrări științifice originale, apariția primei monografii dedicate lui Constantin Șerban sub semnătura prestigioasă a reputatului cercetător Nicolae Stoicescu era menită parcă mai mult ca oricând să constituie un eveniment. A fost însă și un indicator al stadiului actual al istoriografiei române.

Ca și celelalte lucrări ale lui Nicolae Stoicescu, cea de față se bazează pe o excelentă cunoaștere a fondurilor documentare și a izvoarelor narative ale vremii, mergând până la exhaustivitate în cazul celor interne. Această solidă bază documentară nu exclude însă și unele inexactități, ce par totuși să se datoreze mai mult unor scăpări de atenție decât unor erori de fond ale autorului: astfel, marele vizir care l-a prigonit pe Constantin Șerban și l-a mazilit în 1657–1658 nu a fost Ahmed Köprülü (p. 67), ci tatăl acestuia, Mehmed Köprülü; Ștefăniță Lupu nu a plecat de la Adrianopol să ocupe tronul Moldovei la 12 mai 1659 (p. 116, nota 55), ci în 1661. În fine, dar nu în cele din urmă, relațiile sociale nu se reduc la exploatarea fiscală, așa că afirmația „Relațiile sociale se pare că au fost ceva mai puțin încordate decât în vremea domniei lui Matei Basarab” (p. 26) ni se pare oarecum hazardată și în contradicție cu cele ce vor urma.

Slăbiciunea cea mai gravă a lucrării nu rezidă totuși în aceste neglijențe mai degrabă minore, ci în concepția sa de ansamblu. Structura cărții este asemănătoare celorlalte monografii dedicate de Nicolae Stoicescu unor domnitori ai Țării Românești, (Vlad Țepeș, Matei Basarab): viața înainte de suirea pe tron (p. 7–21), politica internă (p. 22–60), cu subdiviziuni pentru dezvoltarea economică și socială, organizarea statului, răscola din 1655 și realizările artistice și culturale, politica externă (p. 61–84), încercările de redobândire a domniei (p. 85–121), pribegia și moartea (p. 122–129) și posteritatea istoriografică a domnitorului (p. 130–133). Aparent, subiectul e tratat din toate punctele

de vedere, dar numai aparent, pentru că legătura dintre diferitele „saltărașe” nu e făcută decât prin intermediul persoanei domnitorului, autorul pierzând din vedere articulațiile de fond care dau unitate și coeziune vieții sociale. Lipsa acestor articulații face ca programul ambițios afișat de autor în prefață („Analizarea contextului intern și internațional de la mijlocul secolului XVII, reconstituirea războiului de apărare din 1658

—1660 purtat împotriva Imperiului otoman, înțelegerea principalelor demersuri diplomatice și militare efectuate de Constantin Șerban, a concepțiilor sale despre stat, societate, armată...”, p. 6) să fie abandonat la primul nivel, superficial, al demersului analitic. Nu aflăm astfel nimic din felul cum se desfășura în mod concret viața de zi cu zi a unui boier sau a unui domn pribeg, nu aflăm nimic despre comoditățile vieții de curte, deși relatarea solului suedez Clas Ralamb este plină de sugestii interesante în acest sens. Deși ni se dau unele date despre fiscalitate, nu aflăm nimic despre ce însemnau efectiv cei 6, 8 sau 10 galbeni pe care îi plăteau diverșii contribuabili, ca să putem evalua măsura în care dările pentru domnie reprezentau o povară. Cu excepția plății tributului către Poartă (150.000 de taleri), nu ni se spune aproape nimic despre folosința pe care o dădea domnul celor 600.000–700.000 de taleri pe care-i stringea în fiecare an din țară. Deși ni se pomenește despre povara reprezentată de lefurile mercenarilor, nu aflăm decât puțin și colateral despre cuantumul lor concret (p. 53, nota 31), iar răscola scimenilor nu este comparată cu celelalte rebeliuni soldățești ce au avut loc frecvent în spațiul românesc și aiurea în secolul al XVII-lea. Fără o asemenea analiză este oarecum prematură aprecierea că, atunci când îi răspundea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea că nu are destui bani pentru a putea angaja un număr corespunzător de soldați, Constantin Șerban era nesincer, dorind să evite angajarea în aventura poloneză a acestuia (p. 53, nota 30). Nu aflăm mai nimic nici despre complexitatea intereselor diferitelor categorii ale elitei feudale românești, care probabil ar fi explicat de ce — în ciuda zgomotoaselor declarații de credință din ianuarie 1658 — Constantin Șerban a fost părăsit destul de repede după mazilire,

hoierii (și nu numai ei) știind că „sabia împăratului iaste lungă” și nedorind să-și primejduiască rosturile și privilegiile. Lipsa de preocupare pentru dispoziția forțelor sociale profunde ale țării, ea și pentru evaluarea raportului real de forțe pe plan internațional, îl face pe autor să emite ipoteze contrafactuale moralizatoare, dar lipsite de suport: „Dacă/cei trei domnitori BM/ ar fi luptat împreună așa cum propunea Constantin Șerban soarta lor ar fi fost foarte probabil alta” (p. 71). Indiferent de activitatea concretă a celor trei domnitori, disproporția de forțe era atât de mare și împrejurările externe erau atât de nefavorabile, încât din momentul în care ei au intrat în conflict cu colosul otoman revitalizat de voința neabătută a bătrînului Köprülü — în surprinderea acestui moment lucrarea ar fi avut de cîștigat din utilizarea achizițiilor cognitive aduse de Tahsin Gemil, care în *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, p. 162—182, arată modul deosebit de acule, poate chiar disproporționat, în care factorii de decizie otomani și tătari au perceput pericolul edificării unui complex politic polono-românesc sub egida lui Gheorghe Rákóczi al II-lea — ci nu mai aveau practic nici o șansă.

S-ar putea ca opiniile critice de mai sus să fie excesive. Ele se datorează în bună măsură constatării că lucrarea de față reprezintă un pas înapoi în demersul științific al lui Nicolae Stoicescu, mai ales dacă o comparăm cu remarcabilele *Sfatul domnesc...* și *Curteni și slujitori...*, apărute acum mai bine de două decenii. Dar lipsurile consta-

tate în lucrarea pe care o recenzăm — înțelegerea simplistă a trecutului, absența analizelor complexe ale articulării diferitelor fenomene și procese sociale, lipsa preocupărilor pentru variatele forme ale competiției sociale și, în general, opacitatea la înnoirile problematice și metodologice ale istoriografiei din secolul nostru — nu-i aparțin numai autorului, ci sint împărtășite de o mare parte a istoriografiei românești actuale. Ele sint parcă și mai pregnante într-o lucrare biografică ce pare a se afla într-o desăvîrșită continuitate cu seria „Domnitori și voievozi”, expresie a unei viziuni ce transpunea în trecut concepția voluntaristă a conducerii politice contemporane. Continuitatea față de această serie este atestată și de „prelucrarea” portretului de pe copertă, imaginea lui Constantin Șerban din fresca de la Hurezi fiind stilizată într-un medalion (?) ce nu are nimic de-a face cu arta secolului al XVII-lea. Această continuitate este cu atât mai frapantă cu cît apare în lucrarea unui istoric cunoscut pentru dizidența sa de ultimă oră față de Vechiul Regim, iar cartea are, „bunul de tipar” din 22.06.1990!

Dincolo însă de aceste observații, monografia dedicată de Nicolae Stoicescu lui Constantin Șerban este o lucrare istorică onestă, de meseriaș conștiincios, care stringe cu mîgăle de colecționar o mulțime de informații despre faptele „brute”, dar care nu reprezintă o mostră a istoriei sfîrșitului de secol XX — Fernand Braudel ar fi spus „a marii istorii” — de care speram și sperăm să ne apropiem după Revoluție.

Boșdan Murgescu

ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10. — 16. Jahrhunderts: Eine historiographische Imagologie* (Studia Transylvanica, Bd. 17), Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990, X + 310 p.

A. Armbruster continuă prin această lucrare activitatea desfășurată până în 1981 la Institutul de istorie „N. Iorga” din București.

Spațiul carpto-danubian corespunde desigur spațiului românesc, adică României. Cartea are, pe o prefață și este structurată în 5 capitole: I. Spațiul carpto-dunărean în sursele de până la sec. X; II. Spațiul carpto-danubian în sursele central și vest-europene de la nașterea poporului român până la întemeierea principatelor române; III. Imaginea României de la întemeierea principatelor Țara Românească și Moldova până la mijlocul sec. XV; IV. Imaginea României la umanității italieni; V. Imaginea României în sec.

XVI; Rezumat; Abrevieri; Bibliografie; Anexă; Indice.

În sursele anterioare sec. X imaginea spațiului românesc apare aproape exclusiv ca noțiune geografică — Dacia —, determinată încă de istoricii și geografii Antichității târzii. Atestată arheologic, populația daco-romană aflată pe o treaptă inferioară de viață social-politică nu a trezit interesul scriitorilor de atunci.

Sursele central și vest-europene de sec. XI — XII nu sint în stare de a schimba esențial această imagine. Isoarele nordice livrează cea mai valoroasă contribuție de epocă la imaginea spațiului românesc. „Blakumen-

land" și „Blakumen" din sursele nordice desemnează pe românii de la nordul Dunării.

Colonizarea germană în Transilvania (începând cu mijlocul sec. XII) îmbogățește harta etnică a spațiului românesc și declanșează interesul sporit al cronisticii germane față de această zonă. Astfel se explică creșterea volumului de informații începând cu prima jumătate a sec. XII, dar mai ales după invazia mongolă (1241). Se naște astfel o imagine a spațiului românesc, ce nu mai este inspirată de tradiția antică, ci de faptele istorice în evoluția lor cronologică. Transilvania avansează în centrul referințelor la spațiul românesc datorită faptului că și-a câștigat o personalitate de sine stătătoare, receptată chiar drept „regnum Transsilvaniae". Alături de imaginea dinamică, dominată de actualitățile politice, a cronicilor, literatura ritmată medievală germană propune o imagine statică, compusă din elemente de ficțiune.

Imaginea spațiului carpato-danubian este dominată și în primele decenii ale sec. XIV de Transilvania, ai cărei voievozi sprijineau diverși pretendenți la coroana Ungariei. În acest câmp de tensiune va fi atras din 1324 și Basarab I., voievodul Țării Românești. Conflictul româno-maghiar se încheie pentru o perioadă de timp datorită victoriei române de la Posada (1330), care deschide românilor o largă audiență în eroica istoria timpului.

Moldova și-a câștigat individualitatea de stat tot în urma unei lungi lupte împotriva pretențiilor de hegemonie maghiară.

La sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV se consemnează în primul rând concurența dintre Ungaria, Polonia și Imperiul otoman pentru dominarea spațiului românesc. Lupta românilor de apărare contra turcilor se instalează corect pe primul plan în sursele central și vest-europene.

Rezistența acerbă a românilor împotriva înaintării otomane dă un impuls preocupării umanștilor italieni de a studia originea poporului și limbii române, dar și originea altor etnii din spațiul românesc: sașii și secuii. Opiniile umanștilor italieni sînt preluate și la nordul Alpilor, unde vor fi adăncite și exagerate (vezi de pildă teoria originii getice a sașilor transilvani).

Oglindirea în sursele central și vest-europene a luptei cu sorți schimbători împotriva turcilor oferă și cazul unei eclatante manipulari de opinie. Eșecurile catolicilor în lupta contra turcilor sînt cel mai adesea puse pe seama românilor ortodocși. Însă în cazul unor victorii strălucitoare românești contra otomanilor vecinii catolici (în frunte cu Ungaria) fac eforturi de a convinge Occidentul că ei sînt adevărații învingători și că lor li se cuvine ajutorul apuscan.

Răstălmăcirea faptelor istorice legate de combaterea turcilor, așa cum este practică

de unguri și poloni, este de fapt consecința unei mentalități colective privitoare la români. Imaginea maghiară despre românii din Țara Românească și cea polonă despre moldoveni erau pozitive până la bătăliile de la Posada și Codrul Cosminului (1497). Aceste bătălii însă, în care românii ortodocși au administrat înfrângeri rușinoase puterilor catolice Ungaria și Polonia, au rănit mândria națională a celor doi vecini în așa măsură că de aici înainte imaginea românilor se schimbă fundamental. Ungaria și Polonia se străduiesc să prezinte apusului și centrului Europei imaginea unor români trădători, vicleni și tâlhari.

În sursele central și vest-europene din a doua jumătate a sec. XIII românii ardeleni sînt prezentați pe picior de egalitate cu secuii, sașii și nobilii unguri. Documentele de cancelarie vorbesc despre o „natio" și „universitas Valachorum". Evoluția românilor către o a patra națiune corporativă a Transilvaniei este sistată în sec. XIV. La aceasta au contribuit: schimbarea de dinastie în Ungaria, întemeierea Țării Românești și a Moldovei și în special rezistența necutremurată a românilor ardeleni în credința lor ortodoxă, identificată cu ființa lor națională.

Începând cu sec. XIV apare și un alt gen de surse — descrierile de călătorie —, care prezintă din diferite unghiuri de vedere locuitorii, caracteristicile geografice și economice, aspecte ale politicii interne, obiceiuri și credințe ale spațiului românesc. Argumentele istorice și lingvistice demonstrează originea etniilor din spațiul românesc, reflectă conștiința originii române pe care românii înșiși o emană, precum și conștiința sașilor de apartenență la etnia germană, arată poziția aparte a securilor față de unguri, precum și identitatea dintre ungurii din Transilvania și cei din Ungaria.

O îmbogățire vivace a imaginii spațiului românesc aduce notorietatea lui Vlad Țepeș, cu victoriile sale răsunătoare împotriva turcilor, regimul său autoritar și tensiunea relațiilor cu sașii. Scrierile săsești ce demască în apus „groaznica" domnie a lui Dracula au contribuit la formarea unei imagini a spațiului românesc vii încă și astăzi. Răspîndirea acestui curent de opinie se datorează în chip esențial lui Matia Corvin, el înșiși de origine română.

Sec. XVI oferă o imagine aproape completă a spațiului românesc. Aspectele politice și militare legate de presiunea otomană predomină. Țările și locuitorii se bucură de un interes necunoscut până atunci. O atenție specială este acordată resurselor economice ale spațiului românesc, receptat ca un fel de „El Dorado" european.

Rapoartele de călătorie desvăluie mai mult despre evoluția structurilor sociale din Mol-

dova și Țara Românească decât despre reforma religioasă a sașilor și ungurilor.

În primul planul imaginii spațiului românesc din sec. XVI stau romanitatea românilor, performanțele economice și culturale ale sașilor, precum și poziția specială a ungurilor și securilor, a căror stare nobiliară de sorginte hunică exclude orice activitate lucrativă.

Cartea lui A. Armbruster este importantă prin faptul că adoptă o poziție corectă asupra câtorva probleme fundamentale ale istoriei românești, pe care autorul, în mod salutar, consideră necesar a le prezenta publicului de limbă germană. Astfel A. Armbruster prezintă în mod exemplar romanizarea Daciei traiane, retragerea aureliană, formarea poporului și limbii române (care nu are nimic „miraculos” și „inexplicabil”, cum se mai scria încă și azi pe alocuri), apariția în istorie a noii etnii — poporul român — pe teritoriul vetrei sale de formare (s. X), primele state medievale, întemeierea Țării Românești și Moldovei.

Erudit și colecționar de rarități istoriografice, aparent în maniera sec. XVII—XVIII, Armbruster este unul din cei mai autentici reprezentanți ai școlii de „nouvelle histoire”.

Aceasta în primul rând prin efortul permanent de a da o nouă interpretare documentației istorice, depășind concepția strict pozitivistă. Armbruster evaluează documentul istoric prin adevărata și efectivă sa eficiență cronologică, ci nu doar strict pentru momentul la care a fost scris.

Prin tema aleasă lucrarea lui Armbruster ilustrează cercetarea și tratarea istoriei de „lungă durată”.

Însemnătatea cărții constă în aceea că umple o lacună și mai ales pentru că „problematicizează” inedit atât istoria, cât și istoriografia privitoare la spațiul românesc.

Scind o imagologie istorică, Armbruster dezvoltă și un studiu original asupra mentalităților medievale central și vest-europene referitoare la spațiul carpato-danubian.

Pornind de la un material documentar foarte consistent, lucrarea este scrisă cu acurătate științifică, dar și cu căldura cercetătorului avizat și pasionat de tema sa.

Cartea lui A. Armbruster reprezintă fără îndoială o îmbogățire substanțială a istoriografiei europene.

Nicolae Marinică

Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch ungarischen Monarchie, 1896—1907, vol. V, bearbeitet von Eva Somogyi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, LXXXVIII + 595 p.

După un interval de mai bine de două decenii¹, Editura Academiei din Budapesta a reînceput publicarea protocoalelor Consiliului de Miniștri comun al monarhiei austro-ungare (1867—1918). De această dată este vorba de o acțiune de amploare, a unui comitet special constituit sub președenția profesorului Győző Ember, reunind pe unii dintre cei mai de seamă istorici maghiari. Publicarea acestei colecții de documente, atât de necesară viitoarelor cercetări privind istoria monarhiei austro-ungare în ansamblul ei cât și a părților ei componente (inclusiv a mișcărilor de emancipare a națiunilor și naționalităților), este totodată rezultatul colaborării cu un comitet similar de istorici austriaci condus de prof. Helmut Rumpler. Acesta din urmă, căruia i-a revenit responsabilitatea editării protocoalelor Consiliului de Miniștri al Austriei, din cursul anilor 1848—

1867², a contribuit și la publicarea volumului menționat mai sus, după cum rezultă din cuvântul introductiv semnat de dr. Eva Somogyi.

Faptul că editarea celei de a doua serii de protocoale, anume a celor ale Consiliului de Miniștri comun al monarhiei austro-ungare³ (creat odată cu realizarea cunoscutului *Ausgleich* din 1867) a început cu publicarea volumului 5, se explică — după cum a ținut să sublinieze dr. Eva Somogyi — doar prin aceea de a fi fost mai repede încheiat și predat la tipar. Nu-i mai puțin adevărat, totuși, că acesta reprezintă, poate, cel mai mare interes, din respectiva serie de volume, deoarece cuprinde documente din perioada cunoscutelor crize a dualismului de la sfârșitul veacului trecut și începutul secolului al XX-lea, ce a constituit de fapt prologul dezagregării monarhiei austro-ungare, un proces ce a fost

¹ Vezi *Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichischen-ungarischen Monarchie, 1914—1918*. Einleitung und zusammengestellt von Miklós Komjáty, Budapest Akadémiai Kiadó, 1966, XI + 724 p.

² *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates, 1848—1918*.

³ Întreaga colecție, în două serii, este intitulată *Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-ungarischen Monarchie*.

doar grăbit de cursul primului război mondial.

Cele 77 de protocoale și câteva documente aferente din menționatul volum sînt aranjate cronologic, cu numeroase note explicative și bibliografice în subsol, fiind urmate de lista regestelor și de două indexuri, unul de localități și altul cu nume de persoane. Volumul conține de asemenea un amplu și documentat studiu introductiv, căruia îi este alăturată o listă de izvoare și lucrări din literatura de specialitate.

Odată ce prima apariție din menționata colecție nu o constituie primul ci al cincelea volum, studiul introductiv, care prefătează respectivele documente, se referă, în prima sa parte, la compoziția și competența Consiliului de Miniștri comun, fiind de abia ulterior analizate temele care au făcut obiectul discuțiilor purtate în cadrul a 77 ședințe ale acestuia și consemnate în protocoale: politica externă a monarhiei habsburgice în cursul anilor 1896–1907, bugetul statului dualist, probleme militare (efectivele și înzestrarea armatei) tratate și convenții comerciale, ches-tiunea construcției rețelei de căi ferate din Bosnia și Herțegovina (aceste două provincii aflîndu-se sub directă administrație a Ministerului de Finanțe al Austro-Ungariei).

După cum rezultă din lectura documentelor, în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri comun, se căutau de fapt formulările cele mai adecvate care să exprime diversele compromisuri la care se ajungea în urma unor negocieri, în afara respectivului organism (de către premierii guvernelor austriac și maghiar sau de către unii miniștri de resort ai celor două cabinete cit și între factorii militari de răspundere), în vederea aplanării cunoscu-

telor divergențe existente între Budapesta și Viena. În ceea ce privește politica externă (documentele conținute în volum acoperă aproape întreaga perioadă în care diplomația austro-ungară a fost condusă de contele Agenor Gobichowski și doar un an al ministeriatului baronului Alois Achrenthal), protocoalele conțin informații ale ministrului de resort, urmate de unele luări de cuvînt ale participanților la ședință, fără a se lua decizii, știut fiind că acestea aparțineau titularului de la Ballplatz, după un prealabil accept al împăratului-rege.

Ca atare, marile divergențe, în domeniul economic, politic și, mai ales, militar ce au stat la baza crizei dualismului (cu un moment de virf în anii 1905–1907) și care, de fapt, n-au dispărut pînă la dezagregarea monarhiei austro-ungare, sînt destul de palid ogîndite în protocoalele Consiliului de Miniștri comuni. Documentele rămîn totuși de primă însemnătate deoarece ele reflectă, pe de o parte, forma pe care au luat-o diversele compromisuri intervenite între Viena și Budapesta (cu scopul menținerii integrității teritoriale a monarhiei habsburgice, dorită în ultimă instanță de elita politică austriacă și maghiară, în ciuda divergențelor existente; pe de altă parte, documentele ogîndesc diversele poziții ale membrilor Consiliului în probleme de politică externă, chiar dacă aceștia nu aveau calitatea de a lua decizii în acest domeniu.

Din toate aceste motive inițiativa publicării întregului fond de protocoale este deosebit de meritorie întrucît este așteptată cu interes apariția celorlalte volume.

Șerban Rădulescu-Zoner

MARC FERRO, *Nicolas II*, Éditions Payot, Paris, 1990, 370 p. + 29 il. + anexe.

Viața și activitatea ultimului țar au fost în general considerate drept un subiect tabu în istoriografia românească din ultimele patru decenii și jumătate. Erau făcute unele referiri doar la diplomația sa și timid și foarte rar la perioada imediat premergătoare revoluției din februarie 1917. În rest era privit drept un tiran și sangvinar, în special față de bolșevici. Astăzi ne putem permite să înfățișăm ultima biografie consacrată lui și pe care o datorăm unei cunoscute personalități a școlii istorice franceze contemporane, Marc Ferro, director la École des Hautes Études en Sciences Sociales din Paris, reputat specialist în problematica istoriei Rusiei sovietice, modului în care trebuie gîndită și predată

istoria, impactului său în arta cinematografică.

Istoria ultimului țar al Rusiei, Nicolae al II-lea, de fapt un mare timid alături de Carol I Stuart și Ludovic al XVI-lea și dominat de soția sa, Alexandra Feodorovna este dezvoltată de Ferro extrem de documentat — pe baza jurnalului suveranului și a unor lucrări memorialistice. Depășind genul tradițional al biografiei istorice, Ferro ne înfățișează dincolo de unele dispoziții de autoritate inerente autocrațiilor ruși un om nu rău intenționat, dar parcă depășit de istorie și regretînd sincer în urma nehotărîrii multe din actele sale, chemate parcă să conducă direct la prăbușirea Imperiului Romanovilor.

A domnit contra voinței sale fiind atras mai degrabă de călătorii îndepărtate și călărie sau de ceremoniile și parăzile oficiale decât de consiliile de miniștri sau analiza situației politice. A intrat pe arena politică rusă la un moment important, când reformele inițiate de Alexandru al II-lea în scopul modernizării Țării erau completate de unele programe politice, opere literare, ce urmăreau sub conducerea lui Tolstoi, Bakunin, Belinski, Cernișevski, Mihailovski propășirea țării. Țarul nu a înțeles niciodată această mișcare de idei de care s-a rupt încet guvernarea sa a devenit un veritabil cosmar completat de revoluție: cea din 1905—1907 și cea bolșevică, războaie: cel cu Japonia din 1904—1905 și prima conflagrație mondială, tragedii familiale: sănătatea lui Alexei. A urmat un comportament tradițional al țarilor și nu a acceptat să cedeze nimic din autoritatea cu care se considera investit de Dumnezeu. De aceea a păstrat un gust deosebit pentru ordine și ritual, pentru care dorea să salveze monarhia. Ferro ne înfățișează, după părerea noastră, un personaj enigmatic până la moarte, care a întrevăzut și în mihiști și în teroriști, și în socialiști și în liberali acciași dușmani ai absolutismului.

Capitolul I se intitulă *La Société contre l'autocratie. Nicolae II „Le Malchanceux”*, (p. 17—109). La 13 ani a fost martorul agoniei lui Alexandru al III-lea după atentatul terorist, căruia i-a căzut victimă. Socotit pe bună dreptate un veritabil „Don Quichotte al absolutismului” (p. 18), Nicolae a preluat friele conducerii într-un stat a cărui baze moderne fuseseră puse de Alexandru al II-lea, dar care copleșit de atentatele nihiștilor se afirmă drept primul stat polițienesc al lumii, în care Ohrana controlează întreaga viață și comite excese. A rămas tributara concepției lui Alexandru după care țarul este singurul stăpîn al Rusiei, prin puterea pe care Dumnezeu i-a dezlegat-o și nu datorită nimic nobilimii sale. În același timp, deși practic prin cercul curții imperiale țarul s-a rupt de restul lumii și s-a izolat, prin ceremoniile oficiale și parăzile militare a dorit să mențină legătura cu „familia” sa, adică poporul și armata, cea din urmă dominată de nobili până în primii ani ai secolului nostru. Fire înconstanță, țarul găsea plictisitoare multe din reuniunile importante ale guvernului, de pildă cea privind Transiberianul, de a cărui utilitate se îndoia. În 1894 s-a căsătorit cu Alex. de Hessa-Darmstadt, convertită la ortodoxism sub numele de Maria Feodorovna. După doi ani s-a încoronat cu soția la Moscova, dar ceremonia a fost umbrită de tragedia de la Sodinka, o cîmpie de lângă capitală unde în huseulada produsă pentru primirea de cadouri cu ocazia festivităților au fost trivite 1282 persoane, iar între 9 000—20 000

rănite. La începutul domniei zemstvele au solicitat țarului retrocedarea vechilor lor drepturi și privilegii anulate de Alexandru al III-lea însă Nicolae a refuzat, ceea ce a avut drept urmare consolidarea mediilor radicale de luptă contra țarului. De fapt țarul se manifesta adeptul încetinirii ritmului reformelor moderne, încet noile generații ce au îngrosat rîndurile slavofililor și pro-occidentalilor, făceau direct responsabilă autocrația de situația grea a țării și treceau pe poziții nihiliste. Începea așadar un proces complex prin care țarul s-a rupt treptat, dar tot mai mult de aristocrație și de mase. Noile grupări politice ale opoziției — Narodnoie Pravo și Uniunea Libertății, propuneau unele formule viabile de guvernare cu concursul noii generații de intelectuali. În fața lor și ale certurilor familiei, în care împărăteasa se refugia în misticism și ceremonii, încercînd să-l convingă pe Nicolae că deși inteligenția îl trăda, masele îl idolatrizară, țarul s-a străduit să păstreze puterea politică la Petersburg, Moscova și în Livadia. Deși în bune relații de familie cu Wilhelm al II-lea, împăratul Germaniei și George al V-lea, regele Angliei, țarul era criticat deseori la Berlin pentru apropierea de Franța și la Londra pentru că Rusia era „un imens ghefar ce cobora spre Indii” (p. 76). Aceasta a accentuat izolarea Rusiei, mai ales că convenția din 1896 cu Franța corespundea doar unor necesități financiare. La Paris alianța era văzută cu ochi buni în condițiile în care Franța putea lupta cu mai multă eficiență împotriva sistemului alianțelor Lis-marckiene. Fiind propriul său ministru de externe, Nicolae a lansat în 1897 marele plan în zona Pacificului și Asiei pentru care avea nevoie de finanțele franceze dar și de neutralitatea Angliei. În anul următor, țarul lansa un ambițios program de înarmări navale, evaluat la 90 milioane ruble și afectat tuturor acvatoriilor adiacente Rusiei. Dar concomitent pe fondul crizei economice din țară țarul s-a manifestat ca adept al dezarmării și a mediat în unele conflicte locale. Astfel a contribuit în mare măsură la prima conferință internațională de pace de la Haga, la care au luat parte peste 30 state între care S.U.A., China, Mexic, ce s-au obligat să nu folosească gazele toxice, obuzele toxice, gloanțele explozive. Susținut de un grup de oameni politici și militari țarul a dorit să cucerească Manciuria, Tibetul și Coreea. De aceea a venit în întîmpinarea cererilor chineze de a opri penetrația Japoniei pe continentul asiatic. Războiul chino-japonez din 1895 a dus la înfringerea Chinei, dar țarul a intervenit prin intermediul Angliei, Franței și Germaniei pentru a obține peninsula Liao-Tong cu baza Port-Arthur. Conform aprecierii țarului

Rusia avea în Orient „o misiune sfântă a civilizației și ortodoxiei” (p. 88). Angrenată în sistemul alianțelor politico-diplomatice, Rusia s-a antrenat în războiul cu Japonia din 1904—1905, împotriva sfaturilor lui Witte și Lamsdorf, ceea ce a culminat cu înfringerea de la Port-Arthur. Pe de altă parte, în spiritul încercării sale de a menține o administrație centralizată, țarul și-a manifestat permanent neîncrederea în miniștrii săi, sacrificând de exemplu țărănimca progreselor industrializării. Miniștrii erau apreciați la palat drept simpli slujbași (cf. p. 90) și erau înlocuiți des pe baza umorilor a simple capricii. Între 1900—1914 s-au succedat 11 miniștri de interne, 8 ai comerțului și industriei, 6 de externe și 4 prim-miniștri. Pe un atare fond nemulțumirile s-au accentuat în întreaga Rusie, unde sînt menționate numeroase petiții adresate țarului, tulburări studențești, agitații în rîndul popoarelor sînjugate. În mod patetic țarul făcea însă deosebire între revendicările politice și cele de ansamblu, cele din urmă fiind chiar încurajate. În aceste condiții represiunea aparatului țarist a vizat primordial pe lucrătorii ce-și exprimau virulent doleanțele în afara întreprinderii.

În al doilea capitol, *L'Autocratie contre la société, Nicolas „Le sanglant”*, (p. 114—190), Ferro se oprește asupra anilor cruciali ai domniei ultimului țar și anume 1905—1917. Reprimarea singeroasă din dimineața de 9 ianuarie 1905 a desăvîrșit ruptura între țar și masele populare profilînd pe lucrători ca noi agenți ai istoriei. În cercurile sociale se vorbea tot mai frecvent de „monarhismul naiv” (p. 114). Totuși la 18 februarie 1905 un manifest al țarului chema populația să se pronunțe asupra unor noi revendicări și propuneri, ceea ce a dus la noi tulburări și agitații sociale, greve în marile uzine, revolta marinci și unor regimente ale armatei — după datele lui Ferro 193 cazuri (cf. p. 145), atacarea marilor proprietăți agricole. Același manifest din februarie promitea respectarea drepturilor și libertăților cetățenești și renunțarea Dumei, ca organ legislativ adjuvant al monarhiei constituționale. Perioada anilor 1905—1907 marchează și regroupări de forțe politice și afirmarea unor noi partide: Uniunea poporului rus, Octombriștii, Partidul socialist-revoluționar, bolșevicii. Deschisă oficial în prezența țarului la 27 aprilie 1906, Duma s-a aflat însă mereu în conflict cu guvernul și nu a putut să rezolve gravele probleme ale țării. Recrudescența terorismului după 1905 a primit drept răspuns intensificarea mișcării de represiune, girată parțial de Stolipin. Între 1906—1910 s-au pronunțat 5 735 sentințe la condamnare la moarte dintre care 3 741

persoane au fost executate. Aceasta a influențat însăși evoluția Rusiei aflate în faza decolajului economic. Tot mai mulți autori abordează căile de rezolvare a problemei agrare, organizarea administrației și finanțelor propunînd soluții diferite. În tot acest răstimp țarul își petrece viața între Țarskoe-Selo și Livadia, în cercul mistic al țarinei asupra căruia planează umbra lui Rasputin. Ruptură completă de realitate, țarul este martorul radicalizării stării de spirit în Rusia, dar și a adîncirii contradicțiilor pe plan internațional în perioada premergătoare lui 1914, cînd Rusia se atașază tot mai mult Antantei.

Ultimii ani sînt surprinși de Ferro în capitolul al treilea, *La Défaite, Le Tsar brisé*, (p. 193—283). Precum întreaga societate rusă, țarul a salutat cu bucurie izbucnirea în 1914 a primei conflagrații mondiale, despre care a sperat să fie scurtă căci uzinele nu satisfăceau decît o treime din necesitățile militare, iar depozitele strategice erau prevăzute doar pentru 12 săptămîni de luptă. S-a adăugat lipsa de muniții și armament adecvat, dificultățile economice, carențele sistemului de transport și ale corpului ofiteresc, încît în 1915 Rusia a înregistrat groaznicul bilanț de 2 milioane de morți. În cercurile politice, chiar și ale curții începea să prindă teren ideea înlocuirii țarului și țarinei, incapabili și chiar periculoși pentru integritatea instituției imperiale. Pe acest fond a izbucnit în februarie 1917 revoluția la Petersburg. Paralizat de cursul rapid al evenimentelor, incapabil să le înțeleagă, presat de militari, Nicolae a abdicat la Pskov o lună mai tîrziu. Dorea să se retragă cu familia pînă la sfîrșitul războiului în Crimeea. Kerenski și oferca chiar ocazia să plece în Anglia, dar curțile regale europene îl părăsiseră, iar Comitetul executiv din Petrograd se opunea. La 31 iulie 1917, arestat împreună cu întreaga familie, țarul a fost transportat la Tobolsk, iar în mai 1918 la Ekaterinburg, unde conform unor noi descoperiri au fost masacrați în iulie 1918 din ordinul expres al lui Lenin.

Ultimul capitol, *Événement ou Fait divers, Une mort énigmatique*, (p. 287—347), ni s-a părut cel mai interesant prin reluarea în discuție de către autor a problemei controversate a sfîrșitului Romanovilor în 1918. Alături de anchetele lui Sokolov, Bikov și a bolșevicilor, noile luări de poziție ale lui Summers, Mangold, Marina Grey aduc substanțiale contribuții la dezvăluirea unei mari enigme. Așadar cadavrele nu au fost distruse prin incinerare, ci îngropate lîngă Ekaterinburg și apoi dezvelite, nimeni nu putea scăpa din

masacru, cadavrul țarului a fost decapitat. Conform unor noi cercetări în arhivele din Viena, Salamanca, Berlin și Vatican Ferro apreciază că unele persoane de sex feminin din familia imperială au putut scăpa din masacru cu „bunăvoința” bolșevicilor pentru a îmbuna Berlinul după atentatul contra ambasadorului german contele Mirbach tocmai pe fondul negocierilor de pace între Germania și Rusia sovietică.

Ferro ne demonstrează practic cum a fost legată istoria Rusiei de viața unui om care fără noroc, considerat și singeros a asistat neputincios la lupta între societate și autocrație, ceea ce a peccelluit practic stărușul statului Romanovilor. Ancheta este dirijată admirabil de autor, neocolind viața cotidiană și stările sufletești, concepția politică a celui din urmă reprezentat al țarilor ruși.

Mihai Manea

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista Istorică” are ca obiectiv semnalarea studiilor, importante sau minore, publicate de istorici români și străini în afara hotarelor României. Buletinul vizează producția istorică tipărită — studii și carte — după 1985 (inclusiv), privind perioada medievală, modernă și contemporană a României.

Redacția spera ca pe această cale să contribuie la redeschiderea dialogului cu istoriografia universală deoarece primul pas în orice investigație istorică îl constituie informarea. Totodată buletinul se dorește un instrument pentru sondarea modului în care sursele și interpretarea istoriei românilor sînt receptate și percepute de istoriografia universală.

La elaborarea prezentului buletin bibliografic au contribuit: Sever Mircea Catalan, Gabriel Catalan (student an II Fac. Istorie — București), Ileana Căzan, Antal Lukacs, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Florin Constantiniu, Tudor Teoteoi, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

* * *, *Atlas historique. L'histoire du monde en 317 cartes*, sous la direction de Georges Duby, Paris, Larousse, 1989, 315 p. O istorie globală prin diversitatea și tematica hărților, însoțite de note explicative. Se pune în evidență autonomia Transilvaniei în cadrul statului maghiar; caracterul românesc al teritoriilor ce-au format statul român în 1918—1920.

* * *, *Biographien zur Weltgeschichte Lexikon*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1989, 645 p. Biografiile unor mari personalități politice și militare ale Lumii. Sînt prezentați printre alții: Ion Antonescu, Nicolae Bălcescu, Ion I. C. Brătianu, Al. I. Cuza, Gh. Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Ioan Asan II, Ioniță Kaloian Asan, Grigore Gafencu, Gh. Rackozi II, Nicolae Titulescu, T. Vladimirescu.

* * *, *Le dictionnaire de notre temps*, Paris, Hachette, 1988, XIII + 1714 p. + 48 pl. Alcătuit sub forma unui dicționar enciclopedic modern, volumul reunește în paginile sale numeroase articole ce privesc România și istoria sa, printre care cele mai cunoscute toponime (orașe), hidronime, nume de regiuni și nume de persoane — reprezentînd personalități prestigioase ale politicii, diplomației, științei, culturii și artei românești.

* * *, *Les outils dans les Balkans du Moyen Age à nos jours*. Sous la direction de André Guillou, Vol. I: *Nomenclature et formes* par G. Oustuni, 380 p. Vol. II: *Planches* par G. Oustuni, 1032 p. Paris, 1986. Dicționar pe țări (Bulgaria, Iugoslavia, Grecia și România), cuprinzînd uneltele folosite în Peninsula Balcanică din evul mediu pînă în zilele noastre. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, an XLVI, 1990, nr. 9, p. 97—98).

* * *, *Velikite sili i Balkanite v novo i nai-novo vreme* (Marile puteri și Balcanii în epoca modernă și contemporană), B.A.N., Sofia, 1985, 298 p. Cuprinde o culegere de comunicări științifice privind situația din Balcani și politica marilor puteri în această regiune în secolele XVIII—XX. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, an XLII, 1986, nr. 12, p. 84—86).

ANDREEV, IORDAN, *Bălgarski hanove i țare. VI—XIV vek. Istoriko-hronologhichen spravorechnik* (Hanii și țarii bulgari. Secolele VII—XIV. Îndreptar istorico-cronologic), D-r. Petăr Beron, Sofia, 1988, 215 p. + 18 il. Cuprinde articole separate pentru toți hanii și țarii bulgari din anii 681—1396. În rîndul acestora sînt prezentați individual și țarii din familia Asăneștilor.

BERSTEIN, SERGE; MILZA, PIERRE, *Histoire du 20e siècle*, Vol. I. *Le premier 20e siècle. 1900—1939 Un monde déstabilisé*, 433 p. vol. II. *Le second 20e siècle. 1939—1953. La guerre et la reconstruction* 333 p.; vol. III. *Le second 20e siècle. De 1953 à nos jours. La croissance et la crise*, 501 p., Paris, Hatier, 1987. O istorie globală asupra istoriei sec. XX care redă și aspecte românești, atît politice, militare și diplomatice (războaiele balcanice; primul război mondial; tratatele de pace; regimul democratic parlamentar românesc; raporturile Carol II—Garda de Fier; tragedia României în 1940; raporturile româno-germane; al doilea război mondial; tratatul de pace din 1947, ocupația rusească; jaful economic și

„Revista istorică”, tom II, nr. 9—10, p. 599—610, 1991

bolșevizarea postbelică a României; evoluția P.C.R.; epoca marilor ocupări; Kominformul, fracțiunea Pauker-Luca; distanțarea României de URSS sub Gheorghe Gheorghiu Dej și Nicolae Ceaușescu; formele și limitele acestei „independențe”, specificul naționalismului românesc) cit și culturale și artistice (stilul lui Constantin Brâncuși, dadaismul — Tristan Tzara).

BOIA, LUCIAN, editor-in-chief, *Great historians from Antiquity to 1800. An international dictionary*, New York, Westport, Connecticut, London, 1989, XXIII 417 p. Cuprinde și biografiile unor istorici români (Miron Costin, Dimitrie Cantemir) și ale unora străini care ne dau informații despre poporul și teritoriul românesc.

CARBONELL, CHARLES-OLIVIER, *Les grandes dates du XXe siècle*, 2 édition, Paris, Presses Universitaires de France, 1990, 127 p. O istorie cronologică a epocii contemporane (1914—1988) în care găsim referiri succinte, dar pertinente la istoria românilor (pentru anii 1918, 1921, 1934, 1940, 1941, 1944, 1917, 1968).

DROZ, BERNARD, ROWLEY, ANTHONY, *Histoire générale du XXe siècle*. Vol. I. *Jusqu'en 1910. Déclins européens*, 370 p.; Vol. II. *Jusqu'en 1940. La naissance du monde contemporain*, 284 p.; Vol. III. *Depuis 1950. Expansion et indépendances (1950—1973)*, 517 p., Paris, Seuil, 1986—1987. În cadrul prezentării relațiilor internaționale ale sec. XX sint amintite și aspecte ale situației economice, sociale și demografice ale României, precum și evoluția relațiilor sale politico-diplomatice externe. Se subliniază poziția specială a României în cadrul blocului sovietic și respingerea proiectelor de specializare economică zonală strictă a CAER-ului în 1961.

FRITSCII-BOURNAZEL, RENATA, *L'Allemagne: un enjeu pour l'Europe*, Bruxelles, Édit. Complexe, 1987, 252 p. O istorie a destinului postbelic al acestei țări, pînă mai ieri divizată, în care se subliniază statutul special pe care România și l-a revendicat în cadrul Tratatului de la Varșovia și interesul său particular pentru relații „relaxate” EST-VEST.

GILBERT DAGRON, *La romanité chrétienne en Orient. Héritages et mutations*, Londra, Variorum Reprints, 1984, III + 330 p. Volumul unește 14 studii ale profesorului care în 1976 i-a urmat lui P. Lemerle la catedra de istorie și civilizație a lumii bizantine de la College de France. Prin însuși titlu, este pus în lumină rolul romanității orientale în Bizanț, cu „moștenirile și mutațiile” ei.

GIRAULT, RENÉ, FRANK, ROBERT, *Turbulente Europe et nouveaux mondes. Histoire des relations internationales contemporaines*, tome 2: 1914—1941, Paris, Milan, Barcelona, Mexico, Masson, 1988, 279 p. În ansamblul raporturilor diplomatice și militare ale perioadei tratate România este prezentă în paginile dedicate primului război mondial și păcii de la Versailles, diplomației interbelice și anilor din preajma și de la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale.

HUNTZINGER, JACQUES, *Introduction aux relations internationales*, Seuil, Paris, 1987, 358 p. În lucrare sint abordate probleme de metodă, teorie, sociologie și analiză istorică a relațiilor interstatale cu privire specială asupra secolului XX. România este menționată atît în contextul internațional interbelic, cit, mai ales, postbelic, în legătură cu intrarea sa în sfera de interes a sovieticilor, dar și în ce privește poziția sa deosebită în Tratatul de la Varșovia și opoziția sa față de proiectul specializării economice și diviziunii muncii în cadrul CAER în 1961.

HELLER, GEORG, *Comitatus Marmarosiensis, comitatus Ugaciensis*, München, 1985, 236 p.; IDEM, *Comitatus Bihariensis*, München, 1986, 395 p. Volume din seria inițiată, de Georg Heller și Karl Hehring la începutul anilor '70, conținînd indicele de nume al localităților din Ungaria istorică. Un instrument de lucru util pentru identificarea unor localități, evoluția toponimelor fiind marcată cronologic, de la apariție pînă în zilele noastre.

KIRALY K. BELA, NÂNDOR F. DREISZIGER (editori), *East Central European Society in World War I*, New York, 1985, 623 p. Culegere de studii în care apar trei capitole dedicate participării României la primul război mondial (armata română în Primul Război Mondial, campania din 1916 și participarea României la campania din Italia). Studiile sint semnate de Ilie Ceaușescu, G. E. Torrey și Ion Ardeleanu.

POLIAKOV, LÉON, *Moscou, troisième Rome. Les intermittences de la mémoire historique*, Hachette, Paris, 1989, 182 p. Înfățișează evoluția Rusiei de la marile cnezat medieval la imperiul multi-național de astăzi, cuprinzînd informații succinte despre ocuparea Moldovei de armata țaristă în 1774, ceea ce a facilitat răscoala lui Emilian Pugaciov, și despre „cucerirea moldovenilor” de către Ecaterina II.

PRIGENT, MICHEL, *Europe centrale et (ou) orientale?*, în „Centre d'étude des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est”, Cahier n° 1, p. 23—32. Încercare de definire a zonelor de civilizație în cadrul Europei central-răsăritene, inclusiv spațiul românesc.

SPIRIDON G. FOCAS, *The Lower Danube River in the Southeastern European Political and Economic Complex from Antiquity to the Conference of Belgrade of 1948*, New York,

1987, 697 p. Autorul, membru, în perioada interbelică în Comisia română a Dunării, își propune să facă o sinteză a istoriei navigației pe Dunăre, timp de 2 000 de ani.

STAHL H. PAUL, *Household, Village und Village Confederation in Southeast Europe*, New York, 1986, 247 p. Lucrare a cunoscutului sociolog, istoric și etnograf român, stabilit la Paris care prezintă un studiu comparat al organizării familiei și a gospodăriei țărănești în Balcani, luând în discuție pe români, slavii sudici, albanezi și greci.

TONEV, VELKO și ZARCEV, IORDAN, *Kratka istoriia na Dobrudja* (Scurtă istorie a Dobrogei), Gheorghe Bakalov, Varna, 1986, 439 p. Cartea prezintă istoria Dobrogei din antichitate și până în zilele noastre. Printre altele, se analizează perioada stăpînirii otomane în Dobrogea, precum și războiul din 1877—1878, războaiele balcanice (1912—1913) și primul război mondial (1914—1918), cu efectele lor asupra situației Dobrogei. O atenție deosebită se acordă problemei Cadrilaterului (Rec. în „Istoriесki Pregled”, an XLIV, 1988, nr. 3, p. 98—102).

II. IZVOARE

* * * *Orobojdecicelo. 1878. Spomeni* (Eliberarea, 1878. Amintiri), Balgarski pisatel, Sofia, 1989, 883 p. Amintiri despre eliberarea Bulgariei de sub stăpînirea otomană (1877—1878), aparținînd unor bulgari contemporani ai acelor evenimente. Se evocă și participarea României la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878.

BARNEA, ION, *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, „Byzantina”, XIII, 1985, 1, p. 295—312. Prezentare a sigiliilor bizantine, de plumb descoperite pe teritoriul României, în funcție de localitățile în care au fost descoperite.

BERGER ALBERT, *Urkunde-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203—1570*, Köln, Wien, 1986, 1035 p. Volum publicat sub îngrijirea lui Ernst Wagner, care adună opera vieții lui Albert Berger (1864—1936), începută încă în 1868. Este pus la dispoziția cercetătorului un bogat material de arhivă, astăzi risipit în mai multe fonduri arhivistice din România și din străinătate, material documentar ce deschide o perspectivă profundă asupra vieții politice, sociale, economice, culturale și bisericești precum și asupra relațiilor Bistriței cu Moldova lui Petru Rareș.

BORSA, IVAN, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (*Regesta regum stirpis Arpadianae critica diplomatica*), tomul II, vol. 4, 1290—1301, Academiai Kiadó, Budapesta, 1987, 336 p. Volumul constituie ultima parte a monumentalei opere începută încă de E. Szentpétery, care și-a propus publicarea, integrală sau sub formă de regest, a tuturor documentelor emise, de cancelaria regilor arpadieni. Sunt publicate 760 de regeste și 133 de documente inedite din timpul domniei ultimului rege arpadian, Andrei III (1290—1301).

Dokumente të shekujve XV—XVII për historinë e Shqipërisë, vol. II, (1593—1602), ed. Injac Zamputi, Tirana, 1990, 388 p. Informații documentare editate și inedite cu privire la istoria Albaniei și a luptelor cu puterea osmană; știri privitoare și la țările române.

DUMITRIU-SNAGOV, ION, *La Romania nella diplomazia Vaticana, 1939—1944*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma, 1987, 170 p. Studiu și documente inedite despre România și politica sa externă (1939—1944) văzute din prisma diplomației Vaticanului.

ESKENASY, VICTOR, *Bucarest 1859... „Things that were, Things that are”*. *Fragments autobiographiques inédits de Moses Gasler*, în vol. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, Paris, 1990, p. 27—36. Cuprinde date și amintiri despre România în a doua jumătate a secolului XIX.

GLENN E. TORREY, *General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et Correspondance 1916—1919*, New York, 45 p. Volumul cuprinde corespondența privată din care se desprinde atmosfera și starea de spirit existente pe frontul românesc în perioada celor 2 misiuni ale generalului Henri Berthelot. Numeroase informații privind perioada oct. 1916—mai 1919 apar și în memoriile generalului.

HENDRICKX, BENJAMIN, *Régestes des empereurs latins de Constantinople (1204—1261/1272)*, în „Byzantina”, 14, 1988, p. 7—222. Cuprinde știri și despre statul vlaho-bulgar și despre vlahi.

IGNATIEV, N. P., *Zapiski (1875—1878)* (Însemnări: 1875—1878), Izd. na Otechestvenia Front, Sofia, 1986, 848 p. (alcătuire și note de Ivan Ilcev). Cuprinde însemnările contelui Ignatiev (ambasadorul Rusiei la Constantinopol în anii 1864—1877) privind evenimentele din Balcani și politica Rusiei față de această regiune în anii 1875—1878. Întregul material este grupat în trei părți: 1) Însemnări (1875—1878); 2) San Stefano; 3) După San Stefano. (Rec. în „Istoriесki Pregled”, an XLII, 1986, nr. 12, p. 75—78).

OLAJOS, TERÉZ, *Felhasználatlan bizánci forrás a román nép történetéhez* (*A vlah, népnek mávodik legrégibb előforchilása*) (Izvor bizantin nefolosit referitor la istoria poporului

român). A doua apariție a etnonimului vlah), în „Történelmi Szemle”, 1987–1988, nr. 4, p. 512–515. Într-un izvor bizantin din Italia de sud, datînd de la mijlocul sec. XI, apare un presbiter Démétrios Blakos. Izvorul nu este menționat în Fontes.

PÜSPÖKI, NAGY, PÉTER, *Az Árpád-kori vásártartás történeti emlékei és azok kritikája az államzervezésről a tatárjárásig* (Izvoarele scrise referitoare la târguri de la formarea statului la marca invaziei tătară și critica lor), Ed. Madách, Budapesta, 1989, 206 p. Volumul face parte dintr-o lucrare mai mare care-și propune publicarea tuturor izvoarelor scrise (documente, legi, izvoare narative) referitoare la dezvoltarea târgurilor și iarmaroacelor din Ungaria în epoca arpadiană precum și cercetarea problemei în lumina acestor izvoare. Sunt publicate fragmente, însoțite de ample comentarii, din 99 de documente, 10 capitole de lege și 17 fragmente din cronică, descrieri geografice, interne și externe.

SCIUREINER, PETER, *Eine Obituarnotiz über eine Frühgeburt*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 39 Band, 1989, p. 209–216. Manuscrisul despre care este vorba (Codex Vaticanus Ottobonianus gr. 15), pe care autorul îl datează în veacul al XI-lea sau al XII-lea (nu al XIII-lea ori al XIV-lea cum s-a crezut pînă în prezent), conține în final și o descriere a Dunării, care ar putea interesa și istoria românească.

TIUTIUNDJIEV, IVAN, *Bălgarskata hronika ot XV v. i hronikata na vlaškitia monah Mihail Moxa (1620 g.)* (Cronica bulgară din secolul al XV-lea și cronica călugărului muntean Mihail Moxa. 1620), în „Istoriceski Pregled”, XLIII, 1987, nr. 4, p. 68–77. Se face o comparație (pe bază de fragmente așezate paralel pe două coloane) între *Cronica anonimă bulgară* din secolul al XV-lea și *Cronica lui Mihail Moxa* din anul 1620.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ANGHELOV, PETAR, *Bălgarskata srednovekovna diplomaŭia* (Diplomația bulgară medievală), Nauka i izkustvo, Sofia, 1988, 197 p. Lucrarea analizează diferitele aspecte ale diplomației bulgare din perioada celor două țarate bulgare medievale (681–1018; 1186–1396). Se abordează și activitatea diplomatică a primilor țari din dinastia Asăneștilor.

ARMBRUSTER, ADOLF, *Der Donau-Karpatenraum in der mittel- und westeuropäischen Quellen des 10–16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1990, X + 309 p. (Studia Transylvanica. Ergänzungsbände des Siebenbürgischen Archivs, 17). Cercetare consacrată reflectării spațiului carpato-dunărean și a românilor în sursele apusene și central-europene în evul mediu timpuriu, în epoca constituirii statelor medievale românești, în secolele XV și XVI (rec. în acest număr).

BACZKOWSKI, KRZYSZTOF, *Paristwa Europy srodkowo-wschodniej wobec antytureckich projektów Innocentego VIII (1484–1492)* (Statele Europei central-răsăritene, față cu proiectele antiturecești ale lui Inocențiu VIII, 1484–1492), „Nasza Przegląd. Studia z dziejów Koscio la i kultury Katolickiej w Polsce”, 74, 1990, p. 207–235. Implicarea Poloniei în politica de cruciată după cucerirea Chiliei și a Cetății Albe de către Balazit II; situația cadrul general de politică cultural europeană al proiectelor de cruciată.

BENDA, KÁLMÁN, *Gli Ungheresi di Moldavia (Csángók) nei secoli XVI–XVII*, în „Nuova Rivista Storica”, LXXIII, 1989, nr. 5–6, p. 657–688. Problema ciangăilor în optica unui istoric ungar.

BERINDEI, MIHNEA, *L'empire ottoman et „la route moldave” avant la conquête de Chilia et Celatea Albă (1484)*, în „Journal of Turkish Studies”, X, 1986 (Essays presented to Halil İnalcik on his seventieth Birthday), p. 47–72.

BISKUP, MARIAN, *Die Rivalität zwischen Jagiellonen und Habsburgern um die Böhmisches und die Ungarische Krone im 15 und Anfang des 16 Jahrhunderts*, în „Österreichische Osthefte”, 32, 1990, nr. 2, p. 65–81. Evoluția relațiilor internaționale în Europa centrală în funcție de rivalitatea polono-habsburgică cu implicații și în spațiul românesc.

BOJILOV, IVAN, *Familialna na Aseneŭi (1186–1460). Genealoghia i prosopografia*. (Familia Asăneștilor; 1186–1460. Genealogie și prosopografie), B.A.N., Sofia, 1985, 503 p. Cuprinde genealogia și prosopografia familiei Asăneștilor. Principalele două părți ale lucrării sînt:

– Asăneștii din Bulgaria (1186–1396);

– Asăneștii din Bizanț (1280–1460).

(Rec. în „Istoriceski Pregled”, an. XLII, 1986, nr. 6, p. 77–81).

CAZACU, MATEI, *Les Valaques dans les Balkans occidentaux (Serbie, Croatie, Albanie etc.). La paix ottomane (XVème–XVIIème siècles)*, în vol. *Centre d'étude des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est*, Cahier no. 8, Les Aroumains, Inalco, Paris, 1989, p. 79–93. Evoluția și statutul vlahilor din apusul Peninsulei Balcanice.

CAZACU, M. și A. DUMITRESCU, *Culte dynastique et images polives en Moldavie au XVe siècle. Importance des modeles serbes*, în „Cahiers balkaniques”, 15, 1990, p. 13—102. Efortul lui Ștefan cel Mare de a consolida ideea dinastică în Moldova și rolul modelului srbesc.

CIORANESCO, GEORGES, *L'activité de Démètre Cantemir pendant la campagne russe en Perse (1722)*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, XXIX, 1988, nr. 2, p. 257—271. Activitatea politică și științifică a fostului domn al Moldovei în timpul campaniei ruse în Transcaucazia.

DELUMEAU, JEAN, *Naissance et affirmation de la Réforme*, 5e édition, Presses Universitaires de France, Paris, 1988, 415 p. (Nouvelle Clio, 30). Referiri și la Reforma în Transilvania.

DIMITROV, BOJIDAR, *Rusko-turskata Voina. 1877 — 1878. Hronka* (Războiul ruso-turc din 1877—1878. Cronică), Nauka i izkustvo, Sofia, 1988, 156 p. Cuprinde o istorie în date a războiului ruso-româno-turc din 1877—1878.

DOUMERC, BERNARD, *Les Vénitiens à Tana (Azov) au XVe siècle*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, XXVIII, 1987, nr. 1, p. 5—19. Referiri și la Moldova și Cetatea Albă.

DUMITRIU-SNAGOV, I., *La revolte des Roumains de Transylvanie en 1784. Contre-réforme tardive et résistance nationale*, în „Revue d'histoire ecclésiastique”, LXXXV, 1990, nr. 2, p. 322—333. Considerații pe marginea manifestărilor de mentalitate colectivă în legătură cu răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan.

GIENOV, T., *540 godini ot bitkata pri Varna* (540 de ani de la bătălia de la Varna), în „Od Wisly do Maricy” (De la Vistula la Marija), Krakow, 1985, p. 191—198. Este o analiză a bătăliei de la Varna (1444). Conține și referiri la participarea românilor la această bătălie. Semnalare în „Bulgarian Historical Review”, XIV, 1986, nr. 2, p. 122.

GJUZELEV, VASIL, *Bulgarien und Byzanz im Streit um die Schwarzmeergebiete 1185—1204*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 36 Band, 1986, p. 207—217. Ca de obicei în istoriografia bulgară, vlahii izvoarelor istorice referitoare la statul Asăneștilor sînt identificați cu bulgarii.

GÜNDISCH, GUSTAV, *Die Bücher des Hermannstädter Ratsherrn Johannes Bayer*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 13, 1990, nr. 1, p. 23—34. Prezentare a bibliotecii unui demnitar sas din Sibiu cu preocupări cărțurărești la sfîrșitul secolului XVI.

GYÖRFFY, GYÖRGY, *A magyarok keleti elemei* (Elementele orientale în structura ungarilor), Ed. Gondolat, Budapesta, 1990, 326 p. Volumul cuprinde o serie de studii mai vechi și mai noi ale reputatului specialist privind raporturile ungarilor cu populațiile răsăritene (peccenegi, cumani, hazari). Semnalăm studiul deosebit de important, de mari proporții privind istoria peccenegilor.

HORVÁTI, ANDRÁS PÁLOCZI, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Corvina, Budapest, 1989, 142 p. + planșa. Rolul celor trei popoare în evoluția istorică și în civilizația bazinului dunărean, inclusiv în spațiul românesc.

JOVANKA KALIC, *La région de Ras à l'époque byzantine*, în vol. *Géographie historique du monde méditerranéen*, sous la direction d'Hélène Ahrweiler, Paris, 1988 (= Série Byzantina Sorbonensia 7), p. 127—140. Studiul prezintă date istorice și arheologice recente cu privire la regiunea și Cetatea Ras, centrul inițial al statului srbesc medieval, căruia multe izvoare îi spun Raska. O serie de informații ale studiului, ca și toponimia regiunii, sînt importante pentru istoria romanității sud-dunărene.

JORDANOV, IVAN, TAPKOVA-ZAIMOVA VASILKA: *Quelques nouvelles données sur l'administration byzantine au Bas Danube (fin du Xe—XIe s.)* (Date noi privind administrația bizantină la Dunărea de Jos sf. sec. X—sec. XI) în *Géographie historique du monde Méditerranéen*, sous la direction d'Hélène Ahrweiler, Paris, 1988 (= Série Byzantina Sorbonensia 7), p. 119—126. Termenul de „Paradounavon” de la Anna Comnena ar desemna unitatea administrativă bizantină de la Dunăre, reprezentînd traducerea bulgarului „Podunavia”, în vreme ce „Paristrion” ar fi doar o denumire adjectivală și arhaizantă, poate chiar de valoare mai generală.

Se susține că vestarhul Nestor era „bulgar din Illyricum”. Attaliates afirmă că era originar din Illyricum, ceea ce face ca originea etnică bulgară a personajului să fie cea mai puțin probabilă, întrucît autorul respectiv îi cunoștea bine pe bulgari denumindu-i ca atare în „Istoria” sa, acolo unde e cazul.

KRISTO, GYULA, *Az Anjou-kor háborút* (Războaiele epocii Angevine), Edit. Zrinyi, Budapesta, 1988, 296 p. După un volum apărut în 1986, în care autorul a tratat problemele războaielor epocii arpadiene, sînt cercetate acum campaniile întreprinse de Carol Robert și de Ludovic de Anjou ca și aspecte ale organizării militare, armament, tipuri de campanii etc. Lucrarea constituie un instrument de lucru comod și necesar.

LJUBARSKIJ, J.A.N., *Der Kaiser als Mime. Zum Problem der Gestalt des byzantinischen Kaisers Michael III*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 37, 1987, p. 39–50. Încercînd să explice imaginea negativă pe care istoriografia bizantină a lăsat-o cu privire la ultimul reprezentant al dinastiei amoriene (în contrast cu imaginea pozitivă a lui Vasile I, întemeietorul dinastiei macedonene), studiul interesează pentru noţiunea „pseudo-episkopos”, care apare şi în documentele legate de începuturile organizării eclesiastice de pe teritoriul României. Pentru acest termen, folosit şi pentru o situaţie din veacul al IX-lea, autorul trimite la ediţia Migne, *Patrologia Graeca*, vol. 117, col. 144 A. Termenul nu trebuie deci legat de conflictul dintre biserica bizantină şi cea apuseană, ci de o situaţie de neconvenienţă a unui episcop.

MARCU, P. LIVIU, *Formes de redistribution traditionnelles des terres dans les communautés rurales roumaines* în „Ethnologie française”, (Paris), XVII, 1987, nr. 2–3, p. 258–267. Sînt prezentate organizarea în obşte satească, sistemul proprietăţii agrare şi al lucrărilor agricole, insistîndu-se asupra formelor de împărţire sau (re)-distribuire a pămînturilor între membrii comunităţilor rurale prin diverse metode aleatoare (v. tragerea la sorţi) şi perpetuarea acestor practici pînă la sfîrşitul secolului XIX.

MATANOV, H. şi MIHNEVA, R., *Ol Galipoli do Lepanto. Balkanite, Evropa i Osmanskoto naşestire. 1354–1571 g.* (De la Galipoli la Lepanto. Balcanii, Europa şi invazia otomană. 1354–1571), Nauka i izkustvo, Sofia, 1988, 357 p. Cartea tratează problemele legate de înaintarea otomană în Balcani şi Europa centrală în anii 1354–1571. Se abordează şi evoluţia relaţiilor româno-otomane în perioada respectivă. (Rec. în „Istoričeski Pregled”, an XLV, 1989, nr. 8, p. 88–91).

NASTUREL, PETRE S. *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în vol. *Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est*, Cahier no. 8, *Les Aroumains*, Paris, Inalco, 1989, p. 45–78. Schiţă de istorie a romanităţii sud-dunărene de la primele menţiuni pînă în vremea dominaţiei otomane; date cu privire la civilizaţie, biserică, etc.

NIKOLOVA, BISTRA, *Svedeniia za otnoşeniata mejdu Bălgaria, Rim, Zapada i Latinskata imperiia v starobălgarskata Knijnina (IX–XIV.v.)* (Mărturiu privind relaţiile dintre Bulgaria, Roma, Occident şi Imperiul latin în literatura bulgară veche. Secolele IX–XIV), în „Istoričeski Pregled”, XLIII, 1987, nr. 4, p. 54–67. Conţine informaţii cu privire la relaţiile Bulgariei cu lumea catolică (Roma, Occident şi Imperiul latin) în secolele IX–XIV. Se fac referiri şi la activitatea primilor Asăneşti în această direcţie.

PÁLÓCZI HORVÁTH, ANDRÁS, *Besenyők kunok, jázok* (Pecenegi, cumani, iazigi), Edit.: Corvina, Budapesta, (1989), 124 p. Cartea, apărută în cunoscuta colecţie *Hcreditas*, constituie o introducere în istoria popoarelor din ultimul val migrator. Este schiţată istoria lor politică, limba, originea. Se insistă asupra importanţei lor în regatul arpadian ca şi asupra aspectelor culturii materiale, a organizării militare, a procesului de sedentarizare etc.

PHILIPPI, MAJA, *Die verbrannte Bibliothek des Marcus Fronius. Ein Baustein zur Kulturgeschichte des siebenbürgisch-sächsischen Bürgertums im 17. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 13, 1990, nr. 1, p. 35–38. Catalog de autori ale căror lucrări s-au aflat în biblioteca unui cărturar sas braşovean din a doua jumătate a sec. XVII.

PHILIPPI MAJA, *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer Siebenbürgischen Stadt im Mittelalter*, Wien, 1986, 335 p. O analiză detaliată a structurii sociale a oraşului Braşov în evul mediu însoţită de o interesantă evaluare demografică.

POGHIRC, CICERONE, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în vol. *Centre d'étude des civilisations de l'Europe centrale et du Sud-est*, Cahier no. 8, *Les Aroumains*, Paris, Inalco, 1989, p. 9–46. Consideraţii cu privire la limba şi caracterul etnic al romanităţii sud-dunărene.

POPESCU EMILIAN, *Die Kirchliche Organisation der Provinz Scythia Minor vom vierten bis ins sechste Jahrhundert*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 38, Band, 1988, p. 75–94. Studiul tratează diverse aspecte privind episcopatele din regiune în perioada respectivă, rolul important al creştinismului în romanizarea şi asimilarea populaţiilor migratoare, dar mai ales în afirmarea romanităţii orientale, a viitoarei sale identităţi etnice şi culturale.

POPOV, ATANAS, *Les Asénides et la „Ville neuve” de Târnovo*, în „Bulgarian Historical Review”, an XIII, 1985, nr. 2, p. 79–83. Sînt prezentate vestigiile bisericesti şi mănăstireşti lăstate de Asăneşti în cartierul „Noviiat grad” (Oraşul nou) din Tîrnovo.

RISOS A. *The Vlachs of Larissa in the 10th Century*, în „Byzantinoslavica” 51, 1990, nr. 2, p. 202–207. La baza acestui studiu s-a aflat textul unei comunicări prezentate la Al 23-lea Simpozion de primăvară de la Birmingham (18–21 martie 1989). Autorul constată de la început că „semnificaţia vlahilor pentru istoria Thesaliiei este evidentă de la sine, în

unele sate thessaliote chiar și astăzi oamenii vorbesc în primul rind limba vlahă". Aspectul adus în discuție este însă, deosebit de interesant și nu a fost exploatat pînă acum de către istoriografia română: Achilius nu este cunoscutul erou homeric.

SAVIDDES, ALEXIS G. K., *Oi Komanoi (Kumanoi Kai to Bizantino 11 os—13 os ai., m.X.)* (Cumanii și Bizanțul în sec. 11—13 după Christos), în „Byzantina”, 13, 1985, nr. 2, p. 937—955. Cooperarea militară a cumanilor cu vlahii și bulgarii cclui de al doilea țarat.

SENGA, TORU, *Béla királygi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz* (Despre campaniile lui Bela rex iunior în Bulgaria Italia și Austria), în „Századok”, 122, 1988, nr. 1—2, p. 36—51. Se încearcă stabilirea cronologiei campaniilor organizate de Bela rex iunior în Bulgaria (1228), Italiei (1230 și 1232) și Austria (1231), pe baza noilor date oferite de un document al regelui Bela IV din 1235.

SENYK, SOPHIA, *The Ukrainian Church and Latinization*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 56, 1990, nr. 1, p. 165—187. E discutată și poziția lui Petru Movilă față de curentul latinizant.

SOULIS, G., *Thessaliki Vlahia* (Vlahia thesaliotă), în „Thessaliko Imerologio”, 15, 1989, p. 13—15. Limitele teritoriale ale unității administrative a Vlahiei thesalioate în sec. 12—13.

SPIRIDONAKIS, BASILE G., *Greeks, occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècles d'histoire de relations internationales*. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1990, 291 p. Cartea cuprinde referințe și la români și țările române.

SZÉKELY, GYÖRGY, *Egy elfeledett rejtély: A második tatárjárás a magyar történeti hagyományokba és az egyetemes összefüggésekben* (O spaimă uitată: A doua invazie tătară în tradiția istorică maghiară și în conexiunile universale), în „Századok”, 122, 1988, nr. 1—2, p. 52—88. Sînt studiate relațiile lui Ladislau IV cu cumanii și tătarii, conflictele acestuia cu clerul superior și o parte a nobilimii. Rolul cumanilor în Ungaria conflictele și răzvrătirile lor din 1280 și 1282. Rolul lor în chemarea tatarilor în anul 1283.

THEODORIDIS, D. *Theognostos Melissenis Kalepan von Mesopotamia*, în „Byzantinische Zeitschrift” 78, 1985, nr. 2, p. 363—364. Catepanatul Mesopotamiei, de unde provine sîciliul descris aici și datat în sec. XI, se afla în partea de răsărit a Imperiului bizantin, nu la Dunărea de Jos, cum susținuse N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972, p. 354. Trebuie precizat că Oikonomides avusese în vedere o „Mesopotamie a Apusului” (tēs Dyseōs) cînd susținuse acest fapt, nu Mesopotamia răsăriteană, detaliu pe care D. Th. îl trece cu vederea.

VASILEVA, ANI DANCEVA, *Vāzobnoviavane i ukrepane na bălgarskata dārjāva (1186—1197)*. (Restaurarea și consolidarea statului bulgar. 1186—1197), în „Istoriceski Pregled”, XLI, 1985, nr. 9—10, p. 37—53. Tratează istoria Imperiului româno-bulgar (cclui de-al doilea țarat bulgar) în timpul domniei primilor doi membri ai dinastiei Asăneștilor (Petru și Asan).

IV. ISTORIE MODERNĂ

* * *. *East Central European Society and the Balkans Wars*, în colecția *War and Society in East Central Europe*, vol. XVIII, New York, 1987, 434 p. Culegere de studii ce își propune să analizeze operațiunile militare în timpul războaielor balcanice și dezvoltarea societății central răsăritene. (Cuprinde un capitol dedicat societății, economiei și diplomației României în 1912—1913).

* * *. *Osvobodjenieto na Bălgaria. Korespondenții i materialni na ruskita peccat (1876—1879). Tom I.* (Eliberarea Bulgariei. Corespondențele și materiale din presa rusă. 1876—1879). Selecție, introducere și note de E. Bujaški, Vol. I, Nauka i izkustvo, Sofia, 1988. Lucrarea prezintă ecourile produse în presa rusă de evenimentele din ultimii ani ai luptei Bulgariei pentru eliberarea de sub stăpînirea otomană (1876—1879). Primul volum se ocupă de ecourile produse în presa rusă de răscoala bulgară din aprilie 1876. Se oferă și date privitoare la politica balcanică a României în perioada respectivă și la activitatea desfășurată pe teritoriul țării noastre de către luptătorii bulgari pentru eliberare națională. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, XLVI, 1990, nr. 2, p. 100—102).

* * *. *Mejdunarodnicotnošeniia na Balkanah (1856—1878.gg)*, Nauka, Moskva, 1986, 416 p. (Redactor responsabil: V. N. Vinogradov). Lucrarea analizează situația din Balcani și politica marilor puteri în această regiune de la sfîrșitul Războiului Crimeei (1853—1856) pînă la încheierea Războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, an XLIII, 1987, nr. 6, p. 87—89).

* * *. *110 Jahre der Wiederrichtung des Bulgarischen Staates. 1877—1988* (Hrsg. K.-D. Grothusen), Südosteuropa-Studie 44, Südosteuropa — Gesellschaft, München, 1990, 188 p.

Culegere cuprinzând 12 studii realizate de istorici din Bulgaria (6), R.F.G. (5) și Marea Britanie (1). Se referă la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878 (ce a dus la eliberarea Bulgariei de sub stăpânirea otomană), precum și la restaurarea și consolidarea statului bulgar după acest conflict armat. Se fac referiri și la participarea României la războiul sus-menționat. (Rec. în „Istorički Pregled”, XLVI, 1990, nr. 10, p. 77—78).

BARBOLOV, GHEORGHI, *Rusko-turskata osvoboditelna voina i Rumânii prez 1877—1878 g.* (Războiul ruso-turc de eliberare și România 1877—1878), Narodna prosвета, Sofia, 1987, 180 p. Lucrarea prezintă acțiunile politice și militare întreprinse de România în preajma și în timpul războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. (Recenzie în „Istorički Pregled”, an XLVI, 1990, nr. 4, p. 91—93).

BARBOLOV, GHEORGHI, *Pървата руска революция и въстанието на селяните в Rumânii през 1907 g.* (Prima revoluție rusă și răscoala țăranilor din România din anul 1907), în „Istorički Pregled”, XLII, 1986, nr. 11, p. 16—31. Articolul analizează răscoala țăranilor români din 1907 și așa-zisele influențe exercitate de prima revoluție rusă asupra acesteia.

DEIVANIS D.J., *Maritime War and Trade in Southeastern Europe, 1740—1920: The Case of France*, in vol. *War and Society in East Central Europe*, vol. XXIII, *Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies from the Mid—Eighteenth Century to 1914*, Colorado, New Jersey, 1988, p. 35—45.

DIHAM, M.A., *Бesarabskite българи в Първата руска революция* (Bulgarii din Basarabia în prima revoluție rusă), în „Istorički Pregled”, XLI, 1985, nr. 3, p. 51—59. Tratează activitatea antițaristă desfășurată de o parte a bulgarilor din sudul Basarabiei în timpul primei revoluții ruse (1905—1907).

DJIVARA, NEAGU, *La diaspora aromaine aux XVIIIème et XIXème siècles*, în vol. *Centre d'étude des civilisations de l'Europe centrale et du Sud-est*, Cahier no. 8, *Les Aroumains*, Inaleco, Paris, 1984, p. 95—127. Prezentare a cauzelor și direcțiilor dispersării aromânilor și a rolului lor în Serbia, Austria, Ungaria, Transilvania, Moldova și Țara Românească.

DURANDIN, CATHERINE, *Les avatars du roumanisme*, în „Centres d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est”, Cahier no. 1, Paris, Inaleco, 1983, p. 43—52. Considerații asupra afirmării conștiinței naționale românești și a receptării ei în Europa secolului al XIX-lea.

DURANDIN, CATHERINE, *Révolution à la française ou à la russe, Polonais, Roumains et Russes au XIXème siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, 349 p. Unul din capitolele lucrării e dedicat românilor în ajunul și în timpul revoluției din 1848 și influenței franceze asupra revoluționarilor români.

ENEPEKIDES, POLYCHIONIS K., *Josef Strygowski's Ungedrucktes Ms. aus dem Jahre 1888 über den Heiligen Berg Athos*, în „Balkan Studies”, 27, 1986, nr. 2, p. 105—127. Sînt menționați și vlahii (românii) de la Athos la data întocmirii memoriului.

FABRE, GILBERT, *Costache Negruzzi ou l'écriture impossible de l'histoire*, în *Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du Sud-est*, Cahier no. 4, Inaleco, Paris, 1984, p. 111—120. Trecutul românesc, îndeosebi secolul XVI, ca model al literaturii secolului XIX.

FLORESCU, R.R., *The Russo-Turkish War of 1877—78. Diplomatic and Military Preparations*, in *War and Society in East Central Europe*, 17, New York, 1985, p. 93—104. Este o prezentare a pregătirilor diplomatice și militare din preajma războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Se fac referiri și la pregătirile României în vederea acestui război. (Semnalare în „Bulgarian Historical Review”, XIV, 1986, nr. 4, p. 94).

GUIDA, FRANCESCO, *La Bulgaria della guerra di liberazione sino al trattato di Neuilly (1877—1919). Testimonianze italiane*, Roma, 1984, 323 p. Cartea prezintă istoria Bulgariei în anii 1877—1919 pe baza unor izvoare italiene de epocă. Se oferă și o serie de informații cu privire la relațiile româno-bulgare în perioada respectivă. (Rec. în „Istorički Pregled”, an XLIII, 1987, nr. 8, p. 114—116).

ILIEV, BORIS, *Деиствия i боен път на четата на Тано Стоянов през 1876 г.* (Acțiunile și drumul de luptă al cetei lui Tania Stoianov în anul 1876), în „Istorički Pregled”, XLII, 1986, nr. 2, p. 52—68. Analizează acțiunile de luptă armată antiotomană întreprinse de ceta lui Tania Stoianov. Această a trecut Dunărea pe la Oltenița în mai 1876 și a luptat în regiunea Razgrad, unde a fost distrusă în cele din urmă de armata otomană. Se subliniază legătura dintre acțiunile acestei cete și cele ale cetei conduse de Ilirio Botev. Ambele au pornit la lupta de pe teritoriul României și au avut sprijinul discret al autorităților române.

KARPAT, KEMAL II., *The Crimean Emigration of 1856—1862 and the Settlement and Urban Development of Dobruca*, în vol. *Passé turco-latar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publiées par Ch. Lemerrier-Qualquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush, Louvain-Paris, 1986, p. 275—206. Emigrarea unei părți a populației islamice din Crimeea în Dobrogea ca urmare a politicii guvernului țarist de rusificare a regiunii din considerente strategice; consecința economică și demografică în Dobrogea.

KONDAREV, NIKOLA, *Osle za sâstestvuvanelo na B.R.T.K. v Bukurest do mai 1872 g.* (Noi informații privind existența Comitetului Revoluționar Central Bulgar de la București înainte de luna mai 1872), în „Istoriceski Pregled”, an XLIII, 1987, nr. 9, p. 92—91. Cuprinde știri despre existența și activitatea acestui organ suprem de conducere al mișcării revoluționare bulgare de eliberare națională, cu sediul în capitala României, înainte de luna mai 1872.

MALGORZATA, WILLAUME, *Les corruptions de la nation et de la nationalité chez les Roumains et les Polonais avant 1848*, în *Centre d'étude et de civilisation de l'Europe centrale et du sud-est*, Cahier no. 4, Paris, Inalco, 1986, p. 9—21. Evoluția celor două concepte de națiune, și naționalitate în elita politică românească în sec. XVIII—XIX.

MARKOV, GHEORGHI, *Bulgaria v Balkanskiia sâiuz sreštu Osmanskata imperiia. 1912—1913* (Bulgaria în Alianța balcanică împotriva Imperiului otoman. 1912—1913), Nauka i izkustovo, Sofia, 1989, 457 p. Lucrarea prezintă situația Bulgariei în preajma și în timpul primului război balcanic (1912—1913), ca parte a alianței statelor balcanice împotriva Imperiului otoman. Un capitol al lucrării este dedicat politicii României în Balcani în perioada menționată. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, an XLVI, 1990, nr. 1, p. 90—92).

MICHEL, ANTOINE, *Louis XV*, Fayard, Paris, 1989, 1019 p. Biografie a regelui Ludovic XV; Prezintă și raporturile Franței cu celelalte Mari Puteri; este menționată ocupația rusescă în Moldova și Valahia în urma războiului ruso-turc dintre 1768—1774.

MÓCSY, ISTVÁN, I., *The Effects of World War. I. The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Policies, 1918—1921*, Columbia University Press, New York, 1983, XIII+252 p. (East European Monographs, CXLVII). Situația populației refugiate în Ungaria din teritoriile pierdute de regat în urma primului război mondial și evoluția politică a țării după pacea de la Versailles.

PELYACII, ISTVAN, *Egy elmulasztott várostom tanulságai (Az aradi vár „ostroma” 19 januárjában)*, (Învățămintele unui asediu nerealizat. „Asediul” cetății Aradului în ianuarie 1848), în „Acta Historica”, Szeged, LXXXVIII, 1989, p. 3—21. Sint studiate cauzele politico-militare care au determinat nerealizarea asediului cetății Aradului de către armata revoluționară maghiară. Sint publicate o serie de scrisori din corespondența generalilor cu guvernul revoluționar.

PEYFUSS, MAX DEMETER, *Les Aroumains à l'ère des nationalismes balkaniques*, în vol. *Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est*, Cahier nr. 8, *Les Aroumains*, Inalco, Paris, 1984, p. 129—149. Evoluția problemei aromâne în secolul XIX, rolul lui Apostol Mărgărit în consolidarea conștiinței de sine a aromânilor și perspectivele acestei ramuri a romanității răsăritene.

PISAREV, I.A., *Velikie derjavi i Balkani nakauune pervoi mirovoi voini* (Marile puteri și Balcanii în preajma primului război mondial), Nauka, Moskva, 1985, 285 p. Politica marilor puteri în Balcani în ajunul izbucnirii primului război mondial. Se abordează și raporturile României cu marile puteri în acea perioadă. (Semnalare în „Bulgarian Historical Review”, an XLV, 1986, nr. 4, p. 94).

POPOV, JEKO, *Târkovno naționalnite borbi na bălgarite ot Severna Dobrudja (1878—1912 g.)* (Luptele ecleziastico-naționale ale bulgarilor din Dobrogea de nord. 1878—1912), în „Istoriceski Pregled”, XLV, 1989, nr. 12, p. 19—33. Conține informații despre situația bulgarilor din Dobrogea de nord (județele Constanța și Tulcea) în anii 1878—1912.

POPOVIC, ALEXANDRE, *Quelques renseignements concernant les écoles turco-tatares de la Dobroudja roumaine pendant la période post-ottomane*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publiés par Ch. Lemenier-Quelquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush, Louvain-Paris, 1986, p. 307—316. Date cu privire la învățământul în mediul turc și tătar din Dobrogea în intervalul 1878—1944.

RĂDULESCU-ZONER, SERBAN, *Die nationale Bewegung als Faktor der Enturektung der politischen Lage in Südsteuropa*, în vol. *Europa um 1900. Texte eines Kolloquiums*. Herausgegeben von Fritz Klein (Berlin) und Karl Otmar von Armin (Mainz), Akademie-Verlag, Berlin, 1989, p. 249—263. Articolul prezintă evoluția complexă și uneori contradictorie a mișcărilor naționale ale popoarelor balcanice (greci, bulgari, sârbo-croați, români), într-o perioadă cînd Rusia și Austro-Ungaria acționau convergent pentru menținerea statu-quo-ului politic în zonă.

TRAIKOV, VESELIN și JECEV, NIKOLAI, *Bălgarskata emigratiia v Rumânii. XIV v. 1878* (Emigrația bulgară în România. Secolul XIV—1878), Nauka i izkustvo, Sofia, 1987, 387 p. Cartea tratează problema emigrării bulgarilor în România în perioada susmenționată, precum și contribuția adusă de emigranții bulgari la dezvoltarea economică, culturală și politică a poporului român. (Recenzie în „Istoriceski Pregled”, an XLIV, 1988, nr. 4, p. 90—92).

VINOGRADOV, V.N., *Velikobritania i Balkani: ot Venskogo Kongressa do Krimskoj Voini*, Moskva, 1985, 336 p. Cartea tratează politica britanică în Balcani și principalele probleme ale acestei regiuni în perioada 1815—1856. (Rec. în „Istoriceski Pregled”, an XLII, 1986, nr. 3, p. 85—88).

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

* * * *„Mejdunarodni otnoseniia na Balkanila. 1918—1939. (Istoriografski izsledvania). (Relații internaționale în Balcani. 1918—1939. Cercetări istoriografice), B.A.N., Sofia, 1984, 164 p., (Seria „Balkani”, nr. 6). Conține 10 articole (serise de cercetări bulgari) privind modul cum este tratată această problemă în istoriografiile țărilor din sud-estul și estul Europei. (Rec. in „Istoriieski Pregled”, an XLI, 1985, nr. 3, p. 76—79).*

* * * *„Spring in Winter. The 1989 revolutions. Preface by Vaclav Havel, Gnyv Prins, editor, Manchester and New York, Manchester University Press, 1990, 252 p. Capitulul by Romania could not avoid Bloodshed? de Jonathan Eyal analizează cazul special al României în cadrul statelor cu regimuri comuniste din Europa central-răsăriteană și particularismele înă turării de la putere a comunismului în funcție de aceste trăsături distinctive.*

* * * *„The Tragic Plight of a Border Area: Basarabia and Bucovina, editată de MARIA MANOLIU-MANEA, Los Angeles, 1983, 280 p. Culegere de studii care își propune să fie o pledoarie argumentată „pentru drepturile seculare ale națiunii române din teritoriile dintre Prut și Nistru”.*

ANCEV, ȘTEFAN, *Bălgarskata Komunistieska Partia i dobrudjanskiiat vāpros (1919—1923 g.) (Partidul Comunist Bulgar și problema Dobrogei. 1919—1923), in „Istoriieski l'regled' XLVI, 1990, nr. 6, p. 34—47. Se prezintă poziția Partidului Comunist Bulgar față de apartenența statală a Dobrogei în anii 1919—1923. Se subliniază eforturile depuse de acest partid în perioada respectivă pentru anexarea la Bulgaria a întregului teritoriu al Dobrogei, sau cel puțin, a părții sudice a acesteia (Cadriaterul)*

ANNEL I UTE GABANYI, *Ausreise anspruch gegen völker rechtliche Anerkennung Rumänien und die Bundesrepublik Deutschland in Unperrtge Nachbarschaften. Die Staaten Osteuropas und die Bundesrepublik Deutschland* editată de Ottmar Nikola Hoberl, Hans Hecker, Essen, 1989, (p. 69—90). Studiu care alături de alte 10 își propune să analizeze relațiile economice al R.F. Germania cu Răsăritul Europei, respectiv cu țările socialiste, tratate dincolo de diferențele politice ca parteneri de schimburi economice și culturale.

BACOV, MIHAELA, *Entre acculturation et assimilation: les Roumains au XXe siècle, in vol. Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est, Cahier no. 8, Les Roumains, Inaleo, Paris, 1989, p. 151—165. Problema raporturilor actuale dintre aromani și popoarele în mijlocul cărora trăiesc.*

BALOGH, JÚLIA, *A román kormányzat iskola politikája Erdélyben (1918—1940), (Politica școlară a guvernării românești în Transilvania, 1918—1940), in „Történelmi Szemle”, 1987—1988, nr. 3, p. 267—294. Articolul analizează situația învățămîntului minorităților din Transilvania folosind presa, manualele, date statistice, procese verbale ale ședințelor parlamentului, legea învățămîntului, etc.*

BERGSCHICKER, HEINZ, *Der zweite Weltkrieg: eine Chronik in Bildern, Militār-verlag, Berlin, 1987, 517 p. Sînt prezentate imagini foto ale marii conflagrații mondiale între care și documente fotografice inedite cu privire la România.*

BRUNNER, GEORG, *Determinanten der Westpolitik der Kommunistisch regierten Staaten Südosteuropas, in „Balkan Studies” 27, 1986, 2, p. 139—156. Observații cu privire la politica externă a regimului comunist din România.*

CRAVERI, RAIMONDO, *L'invasione sovietica dell'Europa e la Resistenza, Guida Editori, Napoli, 1986, 94 p. Expansiunea sovietică în Europa și formele de rezistență ale Occidentului și ale statelor ocupate.*

EISENHOWER, DAVID, *Eisenhower at War. 1943—1945, Random House, New-York, XXVII + 979 p. Referiri la ofensiva sovietică în direcția României în 1943 și 1944 la situația politică a țării în cadrul negocierilor interaliate și la dictatul lui Vișinski, care a impus la conducerea guvernului român pe Petru Groza.*

GIBERT, TROND, *Romania: Will history repeat itself? in „Current history”, 89, 1990, nr. 351, p. 409—412 și 431—433. Considerații asupra evoluției și perspectivelor României post ceaușiste.*

GIURESCU, DINU, *The razing of Romania's past, A project of the Kress Foundation European Preservation Program of the World Monuments Found, World Monuments Found, New York, U.S., ICOMOS United States Committee International Council on Monuments and Sites, Washington, D.C., 1989, 68 p. Lucrarea este o evocare a celor mai valoroase tradiții arhitectonice rurale și urbane românești, dar și o condamnare a genocidului cultural săvîrșit de dictatura comunistă prin „modernizările” urbanistice, demolarea bisericilor și „sistemizarea teritorială”, în fapt distrugerea unci treimi din satele românești.*

GUNEV, G. și HCEV, I., *Winston Churchill i Balkanite (Winston Churchill și Balcanii), Izd. na oteestvenia Front, Sofia, 1989, 275 p. Lucrarea prezintă poziția lui Winston Churchill față de problemele Balcanilor și politica Marii Britanii în această regiune în anii 1940—1945.*

De asemenea, se abordează și situația României, pe plan intern și internațional în timpul celui de-al doilea război mondial. (Rec. în „Istorički Pregled”, XLVI, 1990, nr. 7, p. 86—88).

GAUTHIER, YVES, *La crise mondiale. Du choc pétrolier à nos jours*, Bruxelles, Editions Complexe, 1989, 400 p. Crizele petroliere (1973—1988) și consecințele acestora asupra relațiilor est-vest și nord-sud.

GRAFFY, JULIAN; HOSKING, GEOFFREY A., *Culture and the media in the USSR today*, Macmillan in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, London, 1989, 168 p. Sint relate efectele perestroikăi și politicii de glasnost pentru presa, literatura, televiziunea, cinematografia, teatrul și muzica din URSS. Este amintită publicarea completă, în serial, a romanului lui G. Orwell, 1984, în ziarul moldovenesc în limba rusă „Codrii” din Chișinău.

IEN, CHRISTIAN și LÉONARD, JACQUES, *L'Europe*, 2e édition, La Découverte, Paris, 1989, 123 p. O imagine de ansamblu a Comunității Economice Europene (organizare, buget, sistem economic, cooperare între membrii, politică economică comună). Referirilor la relațiile C.E.E. cu România se arată existența unui acord comercial nonpreferențial (ca și China), deci un tratament mai puțin favorabil.

HRISTOV, IIRISTO A., *Bălgaria, Balkanite i mirăt. 1919* (Bulgaria, Balcanii și pacea. 1919), Nauka i izkustvo, Sofia, 1984, 372 p. Cartea analizează situația internă și internațională a Bulgariei la sfârșitul primului război mondial, participarea acestei țări la Conferința de pace de la Paris și hotărârile tratatului de la Neuilly (1919).

Printre altele, se abordează și problema Cadrilaterului. (Rec. în „Istorički Pregled”, an XLI, 1985, nr. 12, p. 86—89).

ISAEVA, O.N., *Balkanskata politika Bolgarii (1923—1931 godi)* (Politica balcanică a Bulgariei. 1923—1931), în „Slavianskii Sbornik”, Saratov, 1983, nr. 3, p. 15—28. Se analizează politica dusă de Bulgaria în Balcani în anii 1923—1931. Sint prezentate și relațiile româno-bulgare în perioada respectivă. (Semnalare în „Bulgarian Historical Review”, an XIV, 1986, nr. 4, p. 94).

LEWIN, MOSHE, *La grande mutation soviétique*, traduit par William Desmond, Édité. La Découverte, Paris, 1989, 204 p. (titlul primei ediții: *The Gorbachev Phenomen. A historical interpretation*, Berkeley, The Regents of the University of California, 1988). Autorul ia în discuție caracteristicile evoluției economice, sociale, politice, morale, culturale, științifice ideologice, mentale și ale opiniei publice din U.R.S.S., considerind actuala stare de lucruri din statul sovietic și poziția sa internațională ca fiind o consecință a acumulărilor și transformărilor societății sovietice.

LUPAN, NICOLAE, *Pactul germano-sovietic din 1930. Le pacte germano-sovietique de 1930*, Edit. Nistru, Bruxelles, 1989, 183 p. Colocviu românesc pe această problemă desfășurat la Paris, simbătă, 24 iunie 1989.

LUPAN, NICOLAE, *La Roumanie — victime de l'expansionnisme russe*. Edit. Nistru, Bruxelles, 1988, 211 p. O antologie de studii și fragmente din lucrări publicate deja și consacrate istoriei raporturilor româno-ruse.

MACIIE, A. L., *The Turco-Soviet Talks of September-October 1939: a secret German Report*, în „Balkan Studies”, 26, 1985, no. 2, p. 431—442. Efortul Germaniei de a submina prin intermediul Turciei garanțiile acordate de Franța și Anglia, României și Greciei. Anexă documentare.

POLANYI, KARL, *La grande transformation. Aux origines politiques de notre temps*. Traduit de l'anglais par Catherine Malamond et Maurice Angeno, Gallimard, Paris, 1989 (ediția printeps 1944), XX + 419 p. Prezentind evoluția sistemului capitalist mondial, autorul înserează câteva știri despre reforma agrară (1918) din România, considerată ca „revoluție” în contrast cu „contrarevoluția” din 1926: — instaurarea unui „regim autoritar” — afirmație ce o considerăm neînțeleasă, precum și despre finanțele și stabilizarea monetară (1920—'30) din România.

PRITZ, PÁL, *Emlékirat és történeti valóság. Hovy András vissza emlékezőinek fényében* (Memorii și adevărul istoric în lumina memoriilor lui Hovy András), în „Századok”, 121, 1987, nr. 2—3, p. 255—298. La Academia ungară se păstrează memoriile, în 6 vol., ale diplomatului Hovy András. Este analizată activitatea lui în anii '20 ai secolului nostru, cind a fost în misiune și la București. Cu această ocazie s-a ocupat în mod special de problemele Transilvaniei.

RUPNIK, JACQUES, *The other Europe*, Pantheon Books, New York, 1989, 292 p. Lucrarea cuprinde și analize ale instalării la putere a comunismului în România, inclusiv unele referințe la manifestările ideologice ale regimului în domeniul istoriografiei.

SERVAN-SCHREIBER, JEAN-JACQUES, *Le choix des juifs*, Bernard Grasset, Paris, 1988, 258 p. O istorie contemporană a evreilor și a statului lor național, Israel; într-o anexă

a volumului este reprezentată răspindirea evreilor în lumea întreagă (pentru România numărul lor este apreciat la 100.000).

SMITH, GADDIS, *American Diplomacy during the Second World War*, second edition, Alfred A. Knopf, New York, 1985. Cuprinde referiri și la poziția României la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

SPANIER, JOHN, *American Foreign Policy since World War II*, elevenh edition, Washington D. C., A Division of Congressional Quarterly Inc., 1988, XV + 410 p. O sinteză a istoriei relațiilor externe postbelice ale S.U.A.; Referiri multiple la România — ca aliată a francezilor, ca țară-satelit a URSS, ca fostă aliată a Germaniei (tratatul de pace 1917); menționarea politicii externe a României ca independentă de Moscova (1968).

THOM, FRANCOISE, *Le moment Gorbatchov*, Hachette, Paris, 1989, 282 p. Importanța politicii perestroikăi și glasnosti-ului a URSS și influența sa asupra politicii internaționale de după 1985; impactul acestei politici asupra evoluției statelor est europene.

TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Personal Power and Political Crisis in Romania*, în „Government and Opposition. A Journal of Comparative Politics”, 24, spring 1989, nr. 2, p. 177—198. Prezintă evoluția regimului comunist din România de la începutul anilor '60 până în 1989 și treptata întărire a puterii personale a clanului Ceaușescu. Evidențiază generalizarea emulțumirii împotriva politicii lui Ceaușescu și discută posibilitățile realizării unei reforme în cadrul sistemului, de către o coaliție de activiști de partid, tehnocrați și intelectuali liberali.

VEKOV, ANGHEL, *Krăstin Rakovski — viden revoluționar-internaționalist* (Cristian Rakovski — eminent revoluționar internaționalist), în „Istoriесki Pregled”, XLV, 1989, nr. 1, p. 5—17. Cuprinde o prezentare a vieții și activității lui Cristian Rakovski (1873—1941), unul dintre conducătorii mișcării socialiste și comuniste românești și internaționale.

WOLTON, THIERRY, *Le K.G.B. en France*, Editions Grasset Fasquelle, Paris, 1986, 511 p. Tratează implicarea Securității române în spionajul K.G.B.-ului în Occident; abordează aspecte ale politicii externe a României comuniste.

WOLTON, THIERRY, *Les écuries de la Ve*, Bernard Grasset, Paris, 1989, 321 p. Investigațiile asupra unor afaceri scandaloase ale celei de-a Ve Republici Franceze dezvăluiesc și senzaționale implicații românești: un evreu basarabean Joseph Joanovici (1905—1965) — escroc, colaboraționist, agent Cominternist devenit miliardar; și Gustav Pordea — agent de influență al serviciilor secrete române, apoi agent dublu, amestecat în cele mai înalte cercuri politice franceze, ba mai mult, deputat în Parlamentul European (1984).

ZACII KRISTA, *Agrar sozialer Wandel in Rumänien und Jugoslawien als Beispiel einer Modernisierung in Südosteuropa* (1918—1980), în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, vol. XXXVII, 1989, nr. 1, p. 504—520. Un studiu comparat ce prezintă problema agrară ca pe o componentă a dezvoltării și modernizării societății din România și Jugoslavia și ca pe un element de bază al politicii interne. Se prezintă diferitele încercări de reformă agrară, de la improprietărire până la cooperativizare, cu principalele lor aspecte pozitive și negative.

VI. ISTORIOGRAFIE, ȘTIINȚE AUXILIARE

DELETANT, DENNIS, *Rewriting the past: trends in contemporary Romanian historiography*, în „Ethnic and racial studies”, XIV, 1991, nr. 1, p. 64—86. Reinterpretarea istoriei românești în epoca regimului comunist cu specială privire asupra doctrinei fasciste și a rolului lui Ilie Ceaușescu în susținerea ei.

VII. BIOGRAFII

BĂLAN, IOANICHIIE, *hiersmoine, Vies des molnes en Moldavie*, traduites du roumain par le P. Nicolas Steinhardt, Éditions de Chevetogue, Belgique, 1986, 134 p. Culegere de texte referitoare la viața monahală în România.

LUPAN, NICOLAE, *Alexandru Cristescu — erou și martir. La 30 de ani de la moarte*, Edit. Nistru, Bruxelles, 1987, 299 p. Amintiri ale celor ce l-au cunoscut pe acest brav ofițer român de origine din Cernăuți, rănit în 1941 pe frontul antisovietic, refugiat din 1948 în Franța; Părți din romanul său Europa în revoltă (Haïta), publicat în 1946 la Ed. Cartea Românească.

PAUL, prince de HOHENZOLLERN-ROUMANIE, *Carol II roi-de Roumanie*, traduit de l'anglais par Janine Hérisson et Henri Robillot, Denoël, Paris, 1990, 352 p. O biografie a regelui României Carol II de Hohenzollern; folosește documente inedite din arhivele familiei regale.

VUICA, OVIDIU, *Profesorul Ion I. Nistor și epoca sa. Până după Marea Unire din 1918*, Edit. Nistru, Bruxelles, 1987, 35 p. O biografie a istoricului și omului politic bucovinean Ion I. Nistor.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbă străină se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbă de circulație internațională.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu

Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1783).

Producția și comerțul de hîrtie la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Tratatative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România.

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități.

I. C. Filitti : Pagini de jurnal.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

ISSN 1018—0443

C-da 3190
S.C. UNIVERSUL S.A.

43 356

Lei 30